

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ PROGRAMI
DOKTORA TEZİ

DİNSEL ŞİDDET VE YIKICILIĞIN PSİKOLOJİSİ

Bilal KARTAL

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Cihad KISA

İZMİR – 2021

DOKTORA
TEZ ONAY SAYFASI

Üniversite : Dokuz Eylül Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Adı ve Soyadı : Bilal KARTAL
Öğrenci No : 2015802209
Tez Başlığı : Dinsel Şiddet ve Yıkıcılığın Psikolojisi

Savunma Tarihi : 14/07/2021

Danışmanı : Dr.Öğr.Üyesi Cihad KISA

JÜRİ ÜYELERİ

<u>Ünvanı, Adı, Soyadı</u>	<u>Üniversitesi</u>	<u>İmza</u>
Dr.Öğr.Üyesi Cihad KISA	- Dokuz Eylül Üniversitesi	
Prof.Dr.Recep YAPAREL	- Dokuz Eylül Üniversitesi	
Dr.Öğr.Üyesi Hadi SOFUOĞLU	- Dokuz Eylül Üniversitesi	
Doç.Dr. Muhammed KIZILGEÇİT	- Atatürk Üniversitesi	
Doç.Dr. Davut IŞIKDOĞAN	- Dicle Üniversitesi	

Bilal KARTAL tarafından hazırlanmış ve sunulmuş olan bu tez savunmada başarılı bulunarak oy birliği () / oy çokluğu () ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Asuman ALTAY
Müdür

YEMİN METNİ

Doktora Tezi olarak sunduğum “Dinsel Şiddet ve Yıkıcılığın Psikolojisi” adlı çalışmamın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

...../...../2021

Bilal KARTAL

ÖZET

Doktora Tezi

Dinsel Şiddet ve Yıkıcılığın Psikolojisi

Bilal KARTAL

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

Felsefe ve Din Bilimleri Programı

Tüm canlılar arasında sadece insanları ilgilendiren bir olgu olan şiddet, birçok disiplindeki araştırmacıların dikkatini çekmiş bir konudur. Şiddet olgusunu anlama ve anlamlandırma, onun çok boyutlu bir yapıya sahip olmasından dolayı farklı şekillerde gerçekleşmiştir. Bu durum onun tanımlanmasını da oldukça zorlaştırmıştır. Şiddetin aşırı hali olarak düşünülebilecek yıkıcılık kavramı da insana özgüdür. Farklı alanlarda uygulama alanı olduğundan hem şiddet hem de yıkıcılığın türleri bulunmaktadır. Şiddet ve yıkıcılığın bir anda olup biten olgular olmadığı gerçeğinden hareketle onların alt süreçlerini oluşturan bazı kavramlardan bahsedilmektedir. Bunlar, öfke, nefret, saldırganlık, istismar, tehdit, taciz, fanatizm, terör, radikalizm ve zorbalıktır.

Şiddet ve yıkıcılığın kökenini belirleme amacıyla bazı kuramlar bulunmaktadır. Bunlar, şiddetin doğuştanlığını savunan ve onun sonradan kazanıldığını savunan kuramlardır. Doğuştanlığı savunan kuramların içerisinde biyolojik kuram ile içgüdü kuramı bulunmaktadır. Sonradan kazanıldığını savunan kuramların içerisinde de engellenme-saldırganlık kuramı ve sosyal öğrenme kuramı bulunmaktadır. Şiddet ve yıkıcılığa başvuran insanların bu davranışlarını bazı savunma mekanizmalarına dayandırdıkları görülmektedir. Bunlar; rasyonelleştirme, vicdanileştirme, din ve ideolojiye dayandırma ve son olarak da dehumanize etmedir.

Kutsal metinlerin, anlaşılması ve yorumlanması ile ilgili farklılıklar, dinlerin şiddet ve yıkıcılık ile ilişkileri hakkında görüş ayrılıklarının oluşmasına

sebepe olmuştur. Bu ilişki, pozitif yönlü, negatif yönlü ve nötr olabilmektedir. Her üç durumun da savunucuları çeşitli argümanlar öne sürmektedirler. Bu argümanlardan hareketle ulaşılan sonuç, dinin şiddet ve yıkıcılıkla ilişkisinin bazı durumlarda bulunduğu bazı durumlarda ise bulunmadığıdır.

Yeni dini hareketler, genellikle şiddet yanlısı olarak görülmektedirler. Ancak bazı hareketlerin şiddetsizliği savunduğu da bilinmektedir. Liderin ideolojisine bağlı olarak şiddet eğilimi değişkenlik gösteren yeni dini hareketler, toplumda eski-yeni kavgasına sebep olmaktadır. Çeşitli sebeplerle ortaya çıktığı ifade edilen yeni dini hareketlere katılma sebepleri de araştırmacıların bakış açısına göre değişiklik göstermektedir. Yeni dini hareketlerin üye kazanmak ve bünyesindeki üyeleri kaybetmemek için birçok yönteme başvurduğu, bunların başında da beyin yıkamanın geldiği bilinmektedir. Onlar, beyin yıkama sürecinde çok titiz bir çalışma yürütmektedirler.

İnsanın doğasında şiddetin bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu şiddetin niteliği, toplum, din, kültür ve gelenek-görenekler tarafından şekillendirildiği/beslendiği için şiddetin farklı şekillerde ortaya çıktığı düşünülmektedir. Bu unsurların hepsi kişiye doğuştan var olan şiddete, farklı birer kıyafet olarak giydirilmektedir. Böylece şiddet ve yıkıcılık, insanlar tarafından farklı amaçlar uğruna sergilenmiş olmaktadır. Nitel metodoloji kullanılan bu çalışma, amaçları bakımından deskriptif desende gerçekleştirilmiştir. Veriler, yazılı kaynakların ve belgelerin taranması ve incelenmesi sonucu elde edilmiştir. Ulaşılan bilgiler, betimsel analiz ve içerik analiz teknikleriyle çözümlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Din, Din Psikolojisi, Şiddet, Saldırganlık, Yıkıcılık, Yeni Dini Hareketler, Beyin Yıkama.

ABSTRACT
Doctoral Thesis
Doctor of Philosophy(PhD)
Psychology of Religious Violence and Destructiveness
Bilal KARTAL

Dokuz Eylül University
Graduate School of Social Sciences
Department of Philosophy and Religious Sciences
Philosophy and Religious Sciences Program

Violence, a phenomenon that only interests humans among all livings, is attracted the attantion of researchers from many disciplines. Understanding and make sense of the phenomenon of violence is taken place in different ways due to its multidimensional structure. This situation makes it very difficult to define. The concept of destructiveness, which can be considered as an extreme form of violence, is also an action peculiar to humans. There are both types of violence and destructiveness due to their application areas in different disciplines. Moving from the fact that there may not be events of violence and destructiveness instantly occurring and instantly ending up, some concepts based on the sub-processes are touched on. These are anger, hatred, aggression, abuse, threat, harassment, fanaticism, terror, radicalism and bullying.

There are some theories in order to determine the origin of violence and destructiveness. These are theories that argue that violence is innate and that is acquired afterwards. Biological theory and instinct theory are among the theories that defend the innate nature of violence. Among theories that argue that it is acquired later, there are the frustration-aggression theory and social learning theory. It is seen that people who resort to violence and destructiveness are based on some defense mechanism for their behaviour. These; rationalization, conscientization, basing on religion and ideology and finally, dehumanization.

Differences in comprehension and interpretation of the scriptures cause disparities of opinion about the relation of religions to violence and

destructiveness. This relationship can be positive, negative and neutral. Supporters of all three cases assert a variety of arguments. The conclusion reached as a result of these arguments is that religion is associated with violence and destructiveness in some cases it is found and in some cases it is not.

New religious movements are generally known to violence prone. However, some movements also reject violence. New religious movements, which show a change in the tendency of violence depending on the ideology of the leader, cause the old-new fight in the society. The reasons for participating in new religious movements, which are stated to have emerged for various reasons, also vary according to the perspective of the researchers. It is known that new religious movements resort to many methods in order to gain members and not to lose their members, and brainwashing is the leading one. They perform a very meticulous work in the brainwashing process.

It is a proven fact that there is violence in human nature. Since the characteristic of this violence is shaped / nurtured by society, religion, culture and traditions and customs, it is thought that violence emerges in different ways. All these factors are dressed as a different outfit for the innate violence for person. Thus, violence and destructiveness are exposed by people for different purposes. This study using qualitative methodology, was carried out in a descriptive design for its purposes. The data were obtained as a result of scanning and analyze written sources and documents. The obtained information was resolved with descriptive analysis and content analysis techniques.

Keywords: Religion, Psychology of Religion, Violence, Aggression, Destructiveness, New Religious Movements, Brain Washing.

DİNSEL ŞİDDET VE YIKICILIĞIN PSİKOLOJİSİ

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	xii

GİRİŞ	1
-------	---

BİRİNCİ BÖLÜM

ŞİDDET VE YIKICILIK

1.1. ŞİDDET	6
1.1.1. Şiddetin Tanımı	6
1.1.2. Şiddetin Türleri	9
1.1.3. Şiddet-Saldırganlık İlişkisi	14
1.2. YIKICILIK	15
1.2.1. Yıkıcılığın Tanımı	15
1.2.2. Yıkıcılık Türleri	16
1.2.3. Sadizm	22
1.3. ŞİDDET VE YIKICILIK İLE İLGİLİ KAVRAMLAR	28
1.3.1. Öfke	28
1.3.2. Nefret	30
1.3.3. Saldırganlık	32
1.3.4. İstismar	35
1.3.5. Tehdit	38
1.3.6. Taciz	39
1.3.7. Fanatizm	40
1.3.8. Terör	41
1.3.9. Radikalizm	43

İKİNCİ BÖLÜM

ŞİDDET VE YIKICILIĞIN KÖKEN PROBLEMİ İLE DAYANAK NOKTASI

2.1. KÖTÜLÜK PROBLEMİ	48
2.1.1. Kötülük Tanımı	48
2.1.2. Kötülük Türleri	50
2.1.3. Kötülüğün Evrenselliği	52
2.1.4. Kötülük Probleminin Mahiyeti	53
2.1.5. Kötülük-Şiddet ve Yıkıcılık İlişkisi	54
2.2. ŞİDDET VE YIKICILIĞIN PSİKOLOJİK VE BİYOLOJİK KÖKENLERİ	55
2.2.1. Şiddetin Doğuştanlığını Savunanlar	56
2.2.1.1. Biyolojik Kuram	56
2.2.1.2. İçgüdü Kuramı	62
2.2.2. Şiddet ve Yıkıcılığın Sonradan Kazanıldığını Savunanlar	70
2.2.2.1. Engellenme-Saldırganlık Kuramı	71
2.2.2.2. Sosyal Öğrenme Kuramı	75
2.3. ŞİDDET VE YIKICILIĞIN DAYANAK NOKTASI	79
2.3.1. Rasyonelleştirme	79
2.3.2. Vicdanileştirme	80
2.3.3. Din ve İdeolojiye Dayandırma	81
2.3.4. Dehümanize Etme	82
2.3.5. Şiddet ve Yıkıcılığın Meşruluğu Problemi	83
2.4. MEŞRULAŞTIRMA BAĞLAMINDA MİLGRAM VE ZİMBARDO’NUN DENEYLERİNE BİR BAKIŞ	84

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİN, ŞİDDET VE YIKICILIK

3.1. ŞİDDET, YIKICILIK VE DİN İLİŞKİSİ	90
3.2. DİN- ŞİDDET İLİŞKİSİNE YÖNELİK YAKLAŞIMLAR	93
3.2.1. Dinin Şiddeti Kırıklediği Görüşü	94

3.2.2. Dinin Şiddetle İlişkisinin Olmadığı Görüşü	96
3.2.3. Dinin Şiddeti Meşru Ölçüde Onayladığı Görüşü	96
3.3. YENİ DİNİ HAREKETLER VE ŞİDDET	98
3.3.1. Tanım Problemi	99
3.3.2. Ortaya Çıkış Sebepleri	101
3.3.3. Katılım Sebepleri/Nedenleri	103
3.3.4. Yeni Dini Hareketlerde Beyin Yıkama	105
3.3.5. Yeni Dini Hareketler'in Şiddet ve Yıkıcılık ile İlişkisi	114
3.3.6. Sözde İslami Terör Hareketleri ile İlgili Bir Değerlendirme	116
SONUÇ	119
KAYNAKÇA	124

KISALTMALAR

Akt.	Aktaran
Ark.	Arkadaşları
Bkz.	Bakınız
Çev.	Çeviren
Ed.	Editör
Ltd.	Limited
NRM	New Religious Movements
Pp.	Page to page
Ss.	Sayfadan sayfaya
TMK	Terörle Mücadele Kanunu
Vb.	Ve benzeri
Vd.	Ve diğlerleri
Vol.	Volume
Vs.	Vesaire
WHO	World Health Organization
YDH	Yeni Dini Hareketler

GİRİŞ

Günümüzde çoğu insan, din, şiddet ve yıkıcılık kavramları arasında bir ilişki kurmaktadır. Ancak bu kavramlar arasında kurulan ilişki, çoğu kez aynı şekilde yorumlanmamaktadır. Doğal olarak söz konusu ilişkilerin farklı şekilde yorumlanmasına orantılı şekilde çoklu fikirler ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda söz konusu kavramlar arasında kimisine göre sıkı bir ilişki bulunmakta, kimisine göre herhangi bir ilişki bulunmamakta ve kimisine göre de belli başlı durumlarda kısmi bir ilişki bulunmaktadır. Arada sıkı ilişkinin bulunduğunu savunanlar, dinin şiddeti ve yıkıcılığı emrettiğini ve şiddet ve yıkıcılığın kaynağının din olduğunu savunmaktadırlar. Arada herhangi bir ilişkinin bulunmadığını savunanlar da şiddet ve yıkıcılığın kaynağının aslında dinden ziyade dini farklı yorumlayan insanların bireysel yaşantıları ve tercihleri olduğunu belirtmektedirler. Son olarak dinin şiddet ve yıkıcılık ile olan ilişkisinin belli başlı bazı durumlarda geçerli olduğunu savunan kişilere göre de bir düzen tesis etmek ve nefsi müdafaa durumları gibi şartlarda din, şiddet ve yıkıcılığı gerekli görebilmektedirler.

Şiddet, insanoğlunun yeryüzünde doğayla mücadele etmek zorunda olduğu günden günümüz modern çağa gelinceye kadar hayatın her anında var olmuş bir olgudur. Bu olgu kimi zaman haklı bir amaç için kimi zaman da hayvani bir dürtü olup akmak için insanların hayatında var olmuştur. Şiddet, insanoğlunun karşılaştığı duruma bağlı olarak farklı formlara girmiş ve onun her bir hali, farklı amaçlara hizmet etmiş, farklı roller üstlenmiştir. Şiddetin üstlendiği roller, onun yapısının kendisini kullanan insanoğlunun amacına bağlı olarak belirlenmiştir. İnsanoğlunun amacı çeşitlendikçe de şiddet, farklı şekillere bürünmüş ve birilerinin hayatını veya bir şeyin şeklini değiştirmiştir. Hayatı/şekli değişen insan veya şey, şiddet karşısında ya şekilsel/fiziksel ya da soyut/psikolojik bir etkilenmişlik durumunda normalliğinin dışına çıkmıştır. Şiddetin aracılık ettiği bu durum, kurbanı etkilediği kadar kurban edeni de etkilemiş ve böylece her iki tarafın da belirli oranlarda hayatları/durumları değişmiştir.

Şiddet, kişinin amacına göre bazen iyi ki var denilen bir silah, bazen de kitle imha aracı olarak işlev görebilmektedir. Kişinin kendisini savunması gerektiği, var olma mücadelesi verdiği durumlarda onun ayakta durmasına, kendisini savunmasına

ve haklarını korumasına yarayan olumlu bir olgu iken, başkasına zarar verilmek istendiğinde, hakkı gasp edilmek istendiğinde, başkalarını yok etmeye yarayan ve kişinin kötü amaçlarını gerçekleştirmeye yarayan bir olgu haline gelebilmektedir. Başka bir ifadeyle, şiddet, kimin elindeyse onun niyetini gerçekleştiren fonksiyonel bir araç, bir silah olarak kendisinden bekleneni yerine getirmektedir.

Şiddetin kötü yüzü, her zaman insanlar için sorun teşkil etmiştir. Geçmişten günümüze insanların düzenlerini bozmuş, onları çıkmaza sokmuş ve hayatlarını yok etmiştir. Farklı formlarda, farklı işlevlerle sergilenen şiddet, insanoğlunun kötü emellerine alet olup kitleleri yok etmiş, katliamlar gerçekleştirmiştir. Şiddetin araç olarak kullanıldığı bu formuna da “yıkıcılık” denmiştir. “İnsan” olanın bu özelliğini kullanmayıp başka bir yaratık görünümüyle “insan” olan başkalarını yeryüzünden silmiş, yıkıp yok etme misyonu ile “insan dışı” bir forma evrilmiştir.

Bu olup biterken, fail konumundakiler eylemlerini gerçekleştirdiklerinde daha sevimli görünmek, başka insanlardan tepki görmemek ve nihayetinde de kendisi gibi olanların sayısını artırmak için şiddet ve yıkıcı eylemlerine bazı kıyafetler giydirmeye çalışmışlardır. Bu kıyafetleri ördüklerinde kimisi din, kimisi ideoloji, kimisi inanç, kimisi cemaat, kimisi parti hammaddesinden üretilen iplikleri kullanmışlardır. Kutsal metinlerle ilgili yorumlarla ve ideolojik nutuklarla da bu kıyafetleri rengarenk, insanları coşturan ve onlara masum görünen bir desenle de süslemişlerdir.

Herhangi bir yere münhasır olmayan şiddet ve yıkıcılık, anlatıldığı gibi her zaman insanları yakından ilgilendiren bir olgu olmuştur. Bu olgu, herhangi bir dine dile ve ırka bağlı olmaksızın gerçekleşmiş evrensel bir sorun halinde insanların tam önünde durmaktadır. Bu sorunu görmezden gelmek, insanları şiddetin ya faili ya da kurbanı olmaktan kurtaramayacaktır. Bu yüzden içerisinde yaşadığımız toplumda önümüzde durmaktan ziyade kucağımıza bırakılan şiddet ve yıkıcılık, özellikle de din kıyafeti giydirilen şiddet ve yıkıcılık, kendisini tanımamızı zorunlu kılmaktadır. Onu tanıma yolunda verdiğimiz çaba, bu çalışmayı oluşturmuştur.

Araştırmanın Önemi ve Amacı

Evrensel çapta artan şiddet ve yıkıcılık, bizlere örnekleriyle her gün sarsıldığımız yaşantılar sunmaktadır. Araştırmanın temelini oluşturan şiddet ve

yıkıcılık kavramlarının sarsıcı etkisi ya kişisel olarak deneyimlenen ya çevreden duyulan ya da okunan bir haber aracılığıyla bizlere ulaşmaktadır. Hemen hemen her gün örnekleriyle karşılaşılan şiddet ve yıkıcılık durumları insanların yaşamlarını değiştiren çok etkili ve önemli faktörler oldukları düşüncesini yaymaktadır. Çeşitli formlarıyla günlük yaşantının bir parçası haline gelen şiddet ve yıkıcılık, özellikle komşu ülkelerde “dinsel” bir kimlikle gelip kapımızda durmaktadır. İnsanları etkileyen, değiştirip dönüştüren ve en sonunda yok eden dinsel şiddet ve yıkıcılık, hem Türkiye’den gidip dinsel şiddet ve yıkıcılığın bir parçası olan/aramızdan çıkan hem de komşu ülkelere Türkiye’ye gelen/aramıza katılan insanların hayatlarını değiştirdiği gerçeğini göz önünde bulundurduğumuzda ülke olarak bizleri ne derece etkilediği oldukça açık bir şekilde ortadadır. Etki derecesi bu kadar yüksek olan bir konuyu anlama, anlamlandırma ve açıklama isteği bu araştırmanın önemini ortaya koymaktadır.

Dinsel şiddet ve yıkıcılığı anlama sürecinde onu tüm boyutlarıyla ele almak, tanımlamak, türlerini ele almak, ilişkili olduğu kavramları netleştirmek, kökeninin ne olduğunu ortaya koymak, insanların bunları yaparkenki dayanak noktalarını ve işlevlerini belirlemek, din ve şiddet arasındaki ilişkiyi tespit edip dinin şiddetin kaynağı sayılıp sayılmadığını açıklamaya çalışmak, şiddet ve yıkıcılığa başvuran hareketlerin bunu yaparkenki psikolojik durumlarını açıklamak, onların niçin hareket/örgüt haline geldiklerini belirlemek, insanların bu hareketlere katılma sebeplerini anlayıp açıklamak, bu hareketlerin üye kazanmaya çalışırkenki tutum ve davranışlarını ortaya koyup beyin yıkama sürecini ne şekilde uyguladıklarını açıklamak, şiddet ve yıkıcılığın kişinin kendi yaşantısındaki rolünü anlamlandırmak, hem bireysel hem de toplumsal düzeyde görülen şiddet ve yıkıcılık türlerini analiz etmek ve bunun sonucu olarak da kişiye ve topluma nasıl yansıdığını tespit edip bazı önerilerde bulunmak, düşünürlerin şiddet ve yıkıcılık konusundaki görüşlerinin her birinin taşıdığı özgünlüğü, sağlamlığı, geçerliliği ve kuvveti, anılan konuya ilişkin diğer yaklaşımlarla karşılaştırarak ortaya koymak araştırmanın amacını oluşturmaktadır.

Kişiyi bir birey olarak ele alıp şiddetin kişiyle olan ilişkisini açıkladıktan sonra şiddeti gösterme yolunda onu neyin etkilediği, neyin yönlendirdiği, şiddet esnasında onun ne tür duygular içerisinde olduğu ve bunların din ile ilişkisini açıklayıp dinsel

şiddet ve yıkıcılığın kişide ne şekilde meydana geldiğini açıklamak da bu çalışmanın amaçlarındandır.

Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları

Araştırmamız üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde kavramların netleştirilmesine yönelik bir yol takip edilmiştir. Bu amaçla, çalışmanın en önemli kavramlarından olan şiddet ve yıkıcılık kavramları üzerinde durulmuştur. Ayrıca bu iki kavramın ilişkili olduğu saldırganlık gibi başka kavramlara da değinilmiştir. Son olarak da şiddet ve yıkıcılığın alt yapısını oluşturan öfke, nefret, saldırganlık, istismar, tehdit, taciz, fanatizm, terör, radikalizm ve zorbalık kavramları da açıklanmıştır.

Araştırmanın ikinci bölümünde şiddet ve yıkıcılığın kökenine inmeye ve bu kavramların geçmişini/öncesini tespit etmeye yönelik bir çaba içerisinde olunmuştur. Bunu yaparken de bu konuda yapılan çalışmaların verilerinden de yararlanılmış ve şiddet ve yıkıcılığın kökenine ulaşmaya/ortaya konmaya çalışılmıştır. İkinci bölümün sonunda da şiddet ve yıkıcılığa başvuran insanların bu eylemlerini gerçekleştirirken hangi dayanak noktalarını kullandıkları ve bu dayanak noktalarının kendilerine ne şekilde yarar sağladığına değinilmiştir.

Son bölümde ise çalışmanın ana konusunu oluşturan dinin şiddet ve yıkıcılık ile ilişkisine değinilmiştir. Bu ilişkiyi/ilişkisizliği ortaya koymaya çalışırken bu konuda yapılan diğer çalışmalara da sık sık değinilmiş ve onlardan yararlanılmıştır. Ayrıca bu bölümde din ve şiddet arasındaki ilişki konusunda eylemleriyle sık sık gündeme gelen “yeni dini hareketler” konusu da çalışmaya dahil edilmiştir. Yeni dini hareketlerin şiddet ve yıkıcılıkla ilişkileri ve beyin yıkama süreçleri ile ilgili açıklamalarda da bulunulmuştur.

Araştırmanın Yöntemi

Nitel araştırma yöntemi ile gerçekleştirilen bu çalışma, amaçları bakımından deskriptif desende gerçekleştirilmiştir. Veriler, yazılı kaynakların ve belgelerin taranması ve incelenmesi sonucu elde edilecektir. Elde edilecek olan bilgiler, betimsel analiz ve içerik analizi teknikleriyle çözümlenecektir.

İlk olarak araştırmada dinsel şiddet ve yıkıcılığın psikolojisi konusu literatür taraması yöntemiyle ele alınacak ve bu konuyla ilgili yapılan çalışmalar incelendikten sonra birbirleriyle karşılaştırılacaklardır. Bu yapılırken de ele alınan çalışmaların verileri psikolojik bakış açısıyla analiz edilecektir.

Bunun yanı sıra araştırmada amaç olarak deskriptif bir desene de yer verilecektir. Ele alınacak konuların daha iyi bir şekilde anlaşılması için tanım ve yorumlara yer verilecektir. Açıklanacak konular, objektif bir bakış açısıyla ele alınacak ve bununla birlikte psikolojik bakış açısıyla analiz ve değerlendirmeler yapılacaktır. Tanımlanabilir bir insan grubu üzerine odaklanıp hem duygu, davranış, değer, fikir, inanç, ritüel, sosyal davranışlar hem de bunları etkileyen çevresel faktörler analiz edilecektir. Yeni dini hareketlerin/örgütlerin davranışları incelenecek, betimleme yapılacak ve bunun sonucu hareketin deneyimlerine ve bir bütün olarak yapısına hâkim olunacaktır. Bu çalışmada “Dinin, şiddet ve yıkıcılığın temelini oluşturma konusundaki rolü nedir?” ile “Şiddet ve yıkıcılığın meydana gelmesinde hangi faktörler rol oynamaktadır?” soruları temelde cevap aranan sorulardır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ŞİDDET VE YIKICILIK

1.1. ŞİDDET

1.1.1. Şiddetin Tanımı

Sosyal bilimlerde, herhangi bir kavramın tanımlanması için araştırmacıların en çok dikkat ettiği husus, tanım yapılırken bu kavramın her yönünü kapsayacak şekilde bir tanımlamaya gidilmesidir. Gözetilen bu hassas durum, aslında onların işini bir hayli zorlaştırmaktadır. Çünkü sosyal bilimlerin çalışma alanı o kadar geniş ve değişkenlik göstermektedir ki bir kavramla ilgili olarak herkesin gördüğü, anladığı ve anlamlandırdığı aynı olmamaktadır. Durum böyle olunca da bir kavramla ilgili birden fazla tanımın olması kaçınılmaz olmaktadır.

Şiddet üzerine yapılmış çalışmalara bakıldığında şiddetin tek bir tanımının olmadığı/yapılmadığı/yapılamadığı görülmektedir. Literatürde konuyla ilgili çok fazla tanım bulunmakta ve mevcut tanımların da insanın ve toplumun farklı yönlerini ön plana çıkardığı görülmektedir. Bu durum, şiddet kavramının tek boyutlu ve basit bir kavram olmadığını göstermektedir. Şiddetin kaynağı, ortaya çıkışı, algılanma biçimi, etki ve sonuçları bakımından çeşitli yapı ve değişkenlere göre farklı anlamlar kazanması şiddeti tanımlama girişimindeki bu farklılıkların en önemli nedenleri/sebepleri olarak sayılabilir. Bunun yanında şiddet ile ilgili kültürel algılar da birbirinden farklı olduğu için ortak bir şiddet tanımı yapılamamaktadır (Riches, 1989).

Şiddetin tanımına geçmeden önce bu kelimenin etimolojisi üzerinde durmakta yarar bulunmaktadır. Şiddet kelimesi dilimize Arapçadan geçmiştir ve Arapça’da sertlik, peklik ve kuvvetli (İbrahim vd., 1984: 475) anlamlarına gelmektedir. Türkçe’de şiddet sözcüğü, bir hareketin, bir gücün derecesi, yeğînlik, sertlik, hız, bir hareketten doğan güç, karşıt görüşte olanlara kaba kuvvet kullanma ve duygu veya davranışta aşırılık (Akalın vd., 2019: 2223) gibi anlamlarda kullanılmaktadır. Şiddet kelimesi İngilizcedeki “violence” kavramına karşılık gelmekte ve “violence” da fiziksel güç kullanarak öldürme, yaralama, aşırılık gösterme, baskı kurma, zarar verme (Wehmeier, 1993: 685), kişisel özgürlüğü zor yoluyla kısıtlama, büyük güç, sertlik

(Arendt, 2011: 57; Redhouse, 2006) gibi anlamlara gelmektedir. Violence kavramı da köken itibarıyla Latince'deki "Violentia"dan gelmektedir. Violentia, şiddet, sert ya da acımasız kişilik ve güç anlamında kullanılmaktadır (Ünsal, 1996).

Şiddet kavramının sözlük anlamından sonra psikoloji, sosyoloji, antropoloji ve hukuk gibi çeşitli disiplinlerde farklı bilim insanları tarafından yapılmış olan tanımlardan birkaçına değinmek çalışmamızın en temel konusu olan şiddeti anlama yolunda bizlere yardımcı olacaktır. Söz konusu bilim dallarının her biri şiddeti kendilerine ait yaklaşımlarla kendi ilkelerine göre tanımlayıp açıklamışlardır.

Dünya Sağlık Örgütü'nün raporuna göre şiddet, "Bireyin kendisine, başkasına ya da bir gruba maddi veya manevi zarar vermesi, bazı engeller koyarak haklardan yoksun bırakması, tehdit ya da öldürme amaçlı güç kullanması fiziksel güç veya iktidarın kasıtlı bir tehdit veya gerçeklik biçiminde bir başkasına uygulanması sonucunda maruz kalan kişide yaralanma, ölüm ve psikolojik zarara yol açması ya da açma olasılığı bulunması, kurbanı ekonomik ihtiyaçların karşılanmasından yoksun bırakması" şeklinde tanımlanmıştır (WHO, 2002). Bu tanım, herhangi bir disipline bağlı olarak değil de birçok disiplin gözetilerek yapılmıştır. Dünya Sağlık Örgütü, tanımlama yapılırken karşılaşılan zorluğa rağmen şiddet kavramını oldukça kapsamlı bir şekilde ele almıştır.

Budak'a (2009: 689) göre şiddet, düşmanlık ve öfke duygularının, kişilere veya nesnelere yönelik fiili, yıkıcı fiziksel zor yoluyla dile getirilmesidir. Bu haliyle her türlü çatışma ilişkisinde (ailede, okulda, gruplar, ırklar vb. arasında) rastlanan şiddet, saldırganlığın özgürlüğü, insan iradesini hiçe sayan en ileri, en aşırı boyutudur. Psikolojik bakış açısıyla yapılan bu tanım, daha çok duyguların sonuçlarını ele almayı merkeze alarak insanda görülen olumsuz değişikliklere odaklanmıştır. Ayrıca, kurban ile ilgili değerlendirme de yapılarak şiddet kavramının bir başka boyutu ön plana çıkarılmıştır.

Yıldırım'ın (1998: 25) Steinmetz'den (1986) aktardığına göre şiddet, bir bireyin yaralanmasına, sindirilmesine, öfkelenirilmesine veya duygusal baskı altına alınmasına yol açan fiziki veya herhangi bir şekildeki davranış ve muamele biçimidir. Burada da şiddet eylemi sergileyen kişiden ziyade kurbanın içerisine girebileceği durumlar ile ilgili bilgiler verilmiştir. Bu da psikoloji disiplinine ait bir tanımdır.

Yine Yıldırım'ın (1998: 25) Holmes'tan (1981) aktardığına göre şiddet, verimsiz bir sistemin harcanmış enerjisidir. Birbirine karşılıklı bağımlı olan sistemler verimli biçimde işlemezse şiddet ortaya çıkar. Bu tanımın sosyolojik bir bakış açısıyla yapıldığı kanaatindeyiz. İki kişi veya grup arasındaki ilişkinin olması gerektiği gibi inşa edilmesinin gerekliliğini savunmaktadır. Bu, normal bir düzeyde gerçekleşmediğinde de iki taraf arasında şiddetin kaçınılmaz olduğu düşünülmüştür.

Ünsal (1996), "Genişletilmiş Bir Şiddet Tipolojisi" adlı çalışmasında Yeve Michaud'un (1991: 11) şiddet tanımına değinmiş ve kendisinin şiddeti şu şekilde tanımladığını söylemiştir: "Bir karşılıklı ilişkiler ortamında taraflardan biri veya birkaçı doğrudan veya dolaylı, toplu veya dağınık olarak, diğerlerinin veya birkaçının bedensel bütünlüğüne veya törel ahlaki/moral/manevi bütünlüğüne veya mallarına veya simgesel ve sembolik ve kültürel değerlerine, oranı ne olursa olsun zarar verecek şekilde davranırsa orada şiddet vardır". İnsanlar arası ilişkilerden tutun toplumun simgesel ve kültürel değerlerine kadar müdahalenin, şiddetin bir parçası sayıldığı bu tanım hem sosyolojik hem de antropolojik bakış açısı ile belirlenmiştir.

Polat'ın (2017: 17) aktardığına göre medeni hukukta şiddet; bir insanın istemi üzerinde, onu geri adım attırmaya zorlayacak baskı uygulaması olarak geçmektedir. Bu tanım, kişiler arası ilişkilerde bir tarafın öbürünün sınırlarını hiçe sayması ve onu etkilemek için eyleme geçmesinin sonuçlarını da kapsamaktadır ve hukuk disiplinine ait bir tanımdır.

Şiddet, insanlarda şiddet kullanmak, kanuna uymamak, kişiye zarar vermek, hakaret etmek, onurunu kırmak, sükûnet ve huzura son vermek; birinin hakkını çiğnemek, hırpalamak, incitmek, canını acıtmak için zor kullanmak; yıkıcı aşırı davranışlarda bulunmak ve aşırı derecede öfke ifade etmek şekillerinde kendini gösteren davranışlardır (Erten ve Ardalı, 1996). Bu tanım, şiddetin neyden kaynaklandığından ziyade toplumdaki tezahürüne dikkat çekmiştir. Burada birçok şiddet türünün içeriğini oluşturacak örnekler sıralanarak bir bütünlük elde edilmeye çalışılmıştır. Bazı örnekler psikoloji, bazıları sosyoloji, bazıları da hukuk disiplini ile ilgili olduğu için bu tanımları nasıl sınıflandıracağımız oldukça zor bir hal almaktadır.

Yapılan tanımların her biri insan yaşantısıyla ilgili tanımlardır. Tüm tanımlar, son derece önemli hususlara değinmektedir. Bunların her birinin geçerli olduğunu kabul etmekteyiz. Ancak bu tanımların tam ve eksiksiz olduğunu iddia etmek mümkün

değildir. Çünkü yukarıda da ifade ettiğimiz gibi şiddet kavramının çok boyutluluğu ile insanların ve insan yaşantılarının çeşitliliğinden dolayı birkaç satırdan oluşacak ve insan ile insan hayatının/yaşantısının her boyutunu kapsayacak şekilde bir tanımın yapılması mümkün değildir.

Bu tanımların her biri belirli bir alan gözetilerek yapılmakta ve şiddetin anlamını bir bütün olarak yansıtmamaktadır. Ele alınan bir konunun bir bütün olarak anlaşılabilmesi için konunun birçok boyutuyla bilinmesi gerekmektedir. Bu yüzden şiddet kavramını anlamak için de şiddetin kapsadığı tüm alanları bilme gerekliliği doğmaktadır. Şiddetin anlamının bir bütün olarak anlaşılması için de her şeyden önce şiddetin türlerinin belirlenmesi bir zorunluluk olarak karşımızda durmaktadır.

1.1.2. Şiddetin Türleri

Şiddet kavramının tanımı hakkında açıklamalar yaparken şiddetin tek boyutlu olmadığını ve insanın yaşantısının farklı alanlarıyla ilgili olarak çok boyutlu/çok yönlü bir kavram olduğunu ifade etmiştik. Bu çok boyutluluk aynı zamanda çok türlülük anlamına da gelmektedir. Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere şiddetin çeşitli türleri bulunmakta ve her bir tür de kendi içerisinde bir sınırlandırmaya giderek şiddete bir çerçeve çizmektedir.

Şiddet ile ilgili yapılan çalışmalarda şiddetin türleri ile ilgili kategorilendirmeler yapılmıştır ve bu kategorilendirmelerde birçok farklı sistematik bulunmaktadır. Bunun sebebi ise, uygulanan şiddetin türü, şiddetin uygulandığı yer ve şiddete maruz kalan kişilerin farklılığıdır. Hem anlam karmaşasının ortadan kaldırılması hem de birbirine yakın olan şiddet türlerinin ortak içeriklerinin bir başlık altında toplanarak daha sistemli hale getirilmesi için bu kategorilendirme önem arz etmektedir. Bu başlık altında şiddet türleri kategorilendirilmiş şekilde ele alınmakta ve şiddet türleri açıklanacaktır. Şiddetin türlerini açıklarken ilk olarak genel sınıflandırmalar ardından da daha özele inen geniş sınıflandırmalar ele alınıp açıklanacaktır.

Şiddetin kategorilendirildiği çalışmalarda konuyu en genel şekilde ele alan çalışmalardan biri Ünsal'a aittir. Ünsal (1996), şiddet kavramını "bireysel şiddet" ve "kolektif şiddet" olmak üzere iki başlıkta ele almıştır. Ancak o, çalışmasında sadece

bununla yetinmeyip konuyu daha da açarak şiddeti daha ayrıntılı olarak kategorilendirmiştir. Bireysel şiddet, tek kişinin etkilendiği şiddettir. Kolektif şiddet ise çok sayıda kişinin etkilendiği, toplu şiddet uygulamalarının olduğu bir şiddet türüdür ve kanlı terör eylemleri, gösteri yürüyüşleri, grevler, iç savaşlar, uluslararası savaşlar, ihtilaller, soykırımlar, acımasız diktatörlük rejimlerinin uyguladığı kitlesel şiddet ve imha eylemleri gibi şiddetleri içerisinde barındırır (Ünsal, 1996).

Diğer bir genel şiddet sınıflandırması da Güneş'e aittir. O, şiddeti “görünür şiddet” ve “gizli şiddet” olarak ikiye ayırmaktadır (Güneş, 2018: 19-20). Görünür şiddet, ölüm, yaralama, tecavüz, yağma, yol kesme, adam kaçırma ve rehin alma gibi canı, sağlığı ve bireysel özgürlüğü tehdit eden durumlar ile intihar ve intihara teşebbüs gibi kişinin kendine yönelik durumlar olan fiziksel şiddettir (Güneş, 2018: 19). Gizli şiddet ise fiziksel/ruhsal etkileri açıkça görülemeyen ve ölçülemeyen şiddettir. Ekonomik şiddet, vatan ve millet aleyhine gizli faaliyetler içinde olma, inanç ve değerlere yönelik baskılar gizli şiddet örneklerindendir (Güneş, 2018: 19). Bu tarz şiddet olaylarının etkisi hemen hissedilmez ancak uzun vadede çok büyük tahribatlara sebep olurlar.

Şiddetin bu ikili sınıflandırmalarından sonra üçlü sınıflandırmalara geçebiliriz. İlk olarak Dünya Sağlık Örgütü'nün sınıflandırmasıyla başlayalım. Bu sınıflandırmaya göre şiddet, kişinin kendisine yönelik uyguladığı şiddet, kişilerarası şiddet ve kolektif şiddettir (WHO, 2002). Kişinin kendine yönelik uyguladığı şiddet denince akla ilk olarak intihar ve intihar teşebbüsleri gelmektedir. Bunun yanında kişinin kendisini kasıtlı olarak yaralaması da bu grup içerisinde yer almaktadır. Kişilerarası şiddet ise kişinin hem aile içerisinde hem de toplum içerisinde maruz kaldığı veya uyguladığı şiddettir. Bu ikili alt sınıflandırmanın ilki, kişinin eşine, çocuklarına veya aile geniş bir aile ise diğer aile bireylerine uyguladığı şiddettir. İkincisi de kişinin toplumda ailesi dışındaki diğer insanlarla arasında gerçekleşen şiddettir. Bu şiddet, kişinin iş ortamını, akrabasıyla olan ilişkilerini, sosyal arkadaşlıklarını, sokaktaki herhangi birilerini vs. kapsamaktadır. Bu şiddet çeşidi, şiddetin uygulandığı veya şiddeti uygulayanın tanıdık olmadığı bir türdür. İkinci alt sınıflandırmanın çerçevesi birinci alt sınıflandırmada olduğu gibi tamamen belli değildir. İkinci alt sınıflandırma daha geniş bir ilişki ağı sonucu gerçekleşmektedir ve daha geniş ölçekte meydana gelmektedir. Kolektif şiddet ise sosyal, politik ve ekonomik şiddet türlerini içermektedir (Güneri, 2016: 11; Polat,

2017: 19). Bu türde şiddetten çok sayıda kişi etkilenmektedir. Şiddeti uygulayan veya şiddete maruz kalan tek bir kişi değil, bir topluluktur. Gösteri yürüyüşleri, çete savaşları, terör örgütlerinin eylemleri ve devletlerarası savaşlar bu tür şiddetin içerisinde yer almaktadır.

Polat (2017: 19) da şiddeti üçlü bir sistemle sınıflandırmıştır. Bunların ilki, “Kendine Yönelik” şiddettir. “Kendine Yönelik” şiddeti, “İntihar Girişimi” ve “İntihar” olmak üzere iki kısma ayırmıştır. İkinci şiddet türü, “Kişiler Arası” şiddettir. Bu türü de kendi içerisinde “Aile/Eş” ve “Toplum” olmak üzere ikiye ayırmıştır. “Aile/Eş” şiddetini, “Çocuk”, “Eş/Partner” ve “Yaşlı” olmak üzere üçe ayırmış ve “Toplum” şiddetini de “Flört” ve “Yabancı” olmak üzere ikiye ayırmıştır. Polat’ın üçlü sınıflamasının son türü de “Kollektif” şiddettir. Bu türü de kendi içerisinde “Sosyal”, “Politik” ve “Ekonomik” olmak üzere üçe ayırmıştır.

Diğer bir sınıflandırma da Güneş (2018: 62-70) tarafından yapılmıştır. O, şiddeti Fiziksel (Bedensel) Şiddet ve Manevi Şiddet olarak ikiye ayırmıştır. Güneş’e (2018: 62) göre fiziksel şiddet, kasıtlı olarak uygulanmakta ve başta yaralanma olmak üzere bedeni fonksiyonlarda bozukluklara yol açmaktadır. Manevi Şiddet de Duygusal (Psikolojik) Şiddet, Dilsel (Sözlü) Şiddet ve Medyatik Şiddet olmak üzere üçe ayırmıştır. Duygusal (Psikolojik) Şiddet, kişinin maruz kaldığı şiddetin belirtilerinin hemen fark edilmesi değil de kişinin ruh ve duygu dünyasında hasar oluşturması olarak; Dilsel (Sözlü) Şiddet, kişinin duygu-benlik dengesine yapılan dil kaynaklı sözlü saldırılar olarak ve son olarak Medyatik Şiddet de yetişkin, genç ve çocukların medya araçlarının içeriklerinden yönlendirilmesi, değiştirilmesi ve tersyüz edilmesi şeklinde açıklanmıştır (Güneş, 2018: 64-70).

Diğer bir şiddet sınıflaması da Jean-Claude Chesnais’e aittir. Chesnais (1981: 34) şiddeti “özel şiddet” ve “kolektif şiddet” olmak üzere ikiye ayırmıştır. O, özel şiddeti “cürümsel şiddet” ve “cürümsel olmayan şiddet” olarak ikiye ayırmış ve daha da derine inerek cürümsel şiddeti, cinayetler, suikastlar, zehirlenmeler, idamlar gibi “ölümle sonuçlanan” şiddet, bilerek darbe ve yaralamalar şeklinde görülen “bedensel şiddet” ve son olarak ırza geçme şeklinde görülen cinsel şiddet şeklinde sınıflamıştır. Cürümsel olmayan şiddeti de intihar teşebbüslerini de kapsayan “intihar” ile araba kazalarını da içeren her türlü “kaza” olarak ikiye ayırmıştır (Ünsal, 1996). Chesnais, kolektif şiddeti de üçe ayırmıştır. Bunlar; “Vatandaşın İktidara Karşı Olan Şiddeti”,

“İktidarın Vatandaşlara Karşı Olan Şiddeti” ve “Son Kertede Şiddet”tir. Terör, grevler, ihtilaller gibi şiddet olayları vatandaşların iktidara karşı olan şiddetidir. İktidarın vatandaşlara karşı olan şiddetini de “devlet terörü” ve “endüstriyel şiddet” olarak iki alt başlığa ayırmıştır. Son kertede şiddetin ise savaş olduğunu ifade etmiştir (Ünsal, 1996).

Diğer bir şiddet tipolojisi Assmann’a aittir. Assman temelde iki tür şiddetten bahsetmiştir. Bunların ilki “saf şiddet”tir. Bu şiddet türü kıskançlık, öfke ve korkudan kaynaklanmaktadır. Habil ve Kabil’in hikayesi kıskançlıktan kaynaklanan bir şiddet türüdür. Achille’in yaralanan onurunun sebep olduğu mitik öfke, öfkeden kaynaklanan şiddet türüdür. Son olarak meşru müdafaa diye kabul gören durum ise korkudan kaynaklanan bir şiddet türü olarak görülmüştür (Parman, 2014). Assmann’ın tipolojisinin ikinci türü ise “kültürel şiddet”tir ve onu beş alt kısma ayırır. Bunlar; “toplumsal şiddet”, “hukuksal şiddet”, “devlet şiddeti”, “törenselsel-ayinsel şiddet” ve “dinsel şiddettir (Parman, 2014). Toplumsal şiddet, aile içerisinde eşler arası ve ebeveyn ile çocuklar arasında meydana gelir. Bunun yanında idareciler/yöneticiler ile halk arasında meydana gelen şiddet de toplumsal şiddet örnekleri arasında yer almaktadır. Bu şiddet çeşidi, toplumun idaresi, huzuru ve düzeninin oluşturulması ile açıklanmaktadır (Parman, 2014). Kültürel şiddetin ikinci alt başlığı olan hukuksal şiddet aynı zamanda “kanunun şiddeti” olarak da isimlendirilebilir. Assmann’a göre hukuksal şiddet saf şiddetin ortadan kaldırılmasına yönelik bir sistemle çalışır. Bu şiddet türü, duygularıyla hareket ederek, kişisel çıkarları için şiddet olaylarına karışan kişilere karşı durarak şiddete uğrayan kişilerin adına uygulanmaktadır. Assmann’ın tipolojisinin üçüncü alt başlığı yukarıda da ifade edildiği gibi devlet şiddetidir. Bu şiddet türü hukuksal şiddeti sınırlayan şiddettir. Bu da olağanüstü hâl ilan edilerek vs. gerçekleştirilir. Burada devlet, kendisi tarafından yapılan eylemin kanuna uygun olup olmadığına dikkat etmez, dost ve düşman ayırımını esas alarak hareket eder ve devletin çıkarlarının ön plana alınmasını sağlar (Parman, 2014). Dördüncü alt başlık olan törenselsel-ayinsel şiddet de kültürel şiddetin önemli içeriklerindendir. Burada kişi birey olmaktan daha çok toplum olmaya yönelik bir uğraş içerisindedir. Bireysel kimlikten toplumsal kimliğe geçilir. Bu şiddet, kurban törenlerinde ve geçiş törenlerinde ortaya çıkmaktadır. Assmann’ın son alt başlığı da dinsel şiddettir. O, bu şiddetin Tanrı’nın

isteğine yönelik uygulanan bir şiddet olduğunu ifade eder ve dinsel şiddetin tek Tanrı düşüncesinin bir ürünü olduğunu savunur (Parman, 2014).

Diğer bir şiddet tipolojisi Frank E. Hagan tarafından yapılmıştır. Hagan dört tür şiddet belirlemiştir. Bunlar; “durumsal şiddet”, “ilişkisel şiddet”, “yağmacılık” ve “psiko-patolojik şiddet”tir (Hagan, 1990: 217-218; Çayır, 2014: 24-25). Durumsal şiddet tipolojisi şiddet uygulayan kişinin bazı mekân ve bazı koşullarla ilişkisi sonucu oluşturulmuştur. Bu tarz şiddet, kişinin şiddet aracı olarak kullanabileceği silah ve bıçak gibi araçlara ulaşmasının kolay olduğu ortamlarda gerçekleşir. Kişinin çevresinde genellikle şiddete bulaşmış akran grubu vardır ve kişi bunlarla iletişim halindedir. Hem kişi hem de onun etrafındaki kişiler alkol ve uyuşturucu madde bağımlıdır (Çayır, 2014: 24). İkinci şiddet türü olan ilişkisel şiddet, kişilerarası ilişki ve etkileşimin sonucu ortaya çıkmaktadır. Kişilerin sosyal statüleri, fiziksel ve sosyal çevreleri, aile ve akran ilişkileri şiddet eğiliminin en önemli faktörleridir (Çayır, 2014: 24). Hagan, üçüncü tür şiddet olan yağmacılığı, kişinin ya da grupların alın teri dökmeden kendine ait olmayan kıymetli bir eşyayı güç, şiddet veya tehdit yoluyla ele geçirmesi olarak açıklamıştır (Hagan, 1990: 218). Toplumsal otoritenin olmadığı, savaş, kuralsızlık, adaletsizlik, haksızlık ve yoksulluğun yaygın olduğu dönemlerde ortaya çıkmaktadır (Çayır, 2014: 25). Hagan’ın tipolojisinin son başlığı psiko-patolojik şiddettir. Bu şiddet türü kişinin psikolojik durumu ve geçmişte yaşamış olduğu ve patolojik hale gelen olaylarla ilgilidir. Hagan’ın deyişiyle psiko-patolojik şiddet, kişinin yaşamış olduğu ağır psikolojik travmalar veya sinir sisteminin bozulması sonucu ortaya çıkmaktadır (Hagan, 1990: 218). Kişinin geçmiş yaşantısı kendisini o kadar çok etkiler ki kişinin şiddeti tekrarlama eğilimi çok yüksektir (Çayır, 2014: 25).

Oğuz Polat, “Şiddet” adlı çalışmasında şiddete maruz kalan, şiddeti yaşayan gruplara göre ve uygulanan şiddet tipine göre bir sınıflandırma yapmıştır. Şiddete maruz kalan ve şiddeti yaşayan gruplara göre 10 tür şiddet sıralamıştır. Bunlar; kadına yönelik şiddet, çocuğa yönelik şiddet, yaşlıya yönelik şiddet, akranlar arası şiddet, kardeşler arası şiddet, flört şiddeti, engelliye yönelik şiddet, LGBTİ şiddeti, mülteci şiddeti ve kişinin kendine yönelik şiddetidir. Uygulanan şiddet türüne göre de 5 tür şiddet belirlemiştir. Bunlar; fiziksel şiddet, cinsel şiddet, duygusal şiddet, ekonomik şiddet ve siber şiddettir (Polat, 2017: 22).

Çalışmamızın temel konularından bir tanesi olan dinsel şiddetin yukarıda anlatılan şiddet türlerinden bir tür olup olmadığı konusu da bilim insanları arasında oldukça tartışmalı bir husustur. Bu konu çalışmamızın sonraki bölümlerinde ayrıntılı olarak ele alınıp tartışılacaktır. Fakat şimdilik biz dinsel şiddetin söz konusu diğer şiddet türlerinden bağımsız bir içeriğe sahip olmadığını söylemekle yetinmekteyiz. Yani dinsel şiddeti başlı başına bir şiddet türü olarak konumlandırmak yerine anlam ve içerik yönünden tüm şiddet türlerinden kendisinde bir şeyler barındıran bir şiddettir denebilir.

1.1.3. Şiddet-Saldırganlık İlişkisi

Şiddet/violence ve saldırganlık/aggression kavramları birbirine çok yakın iki kavramdır. Birçok çalışmada araştırmacılar iki kavramı aynı anlamda kullanmış ve herhangi bir ayrım gözetmemişlerdir. Günlük hayatta da insanlar genellikle bu iki kavram arasındaki farkı görmezlikten gelip onları birbirinin yerine kullanmaktadırlar. Her ne kadar bu iki kavram birbirine çok yakın olsa da aynı anlamda değildirler. Şiddetin ne olduğu yukarıda ele alındığı için ve saldırganlığın da aşağıda şiddet ve yıkıcılık ile ilgili kavramlar başlığı içerisinde tanımlanıp açıklanacağı için burada bu iki kavramın tanımı ve ne olduğundan ziyade ikisi arasındaki ilişkiyi ele alıp aralarındaki bağlantıyı ortaya koymak hedeflenmektedir.

Saldırganlık genel, şiddet ise özel bir durumdur. Saldırganlık, şiddeti de içine alan geniş bir kavramdır. Şiddet, saldırganlığın uygulamaya aktarılmış halidir (Aronson vd., 2012: 676). Ancak saldırganlığın tek uygulaması şiddet değildir. Şiddet, onun birçok uygulama alanlarından sadece bir tanesidir. Şiddet, saldırganlığın en ileri ve en aşırı halidir, öfke ve düşmanlık duygularının fiili olarak zor kullanma ve yıkıcılık şeklindeki karşılığıdır (Budak, 2009: 689). Şiddet, kaba ve sert davranışları, fiziksel gücün kullanılmasıyla bir kişiye veya bir nesneye zarar vermek gibi davranışları kapsarken saldırganlık, şiddet eylemleri ile birlikte daha çok kızgınlık, öfke ve düşmanlık gibi duyguların mimiklere ve sözcüklere yansması şeklinde meydana gelir (Köknel, 2000: 20). Saldırganlık, insanlarla birlikte hayvanlarda da görülür. Ancak şiddet hayvanlarda görülmez, insanlara özgü bir durumdur. Saldırganlık, kişinin

kendisine değil başkasına yönelttiği bir durum iken saldırganlığın bir türü olan şiddet ise kişinin kendisine de yöneltebildiği bir durumdur (Güneş, 2018: 33-34).

1.2. YIKICILIK

1.2.1. Yıkıcılığın Tanımı

Yıkıcılık kavramı Türkçe’de yıkıcı olma durumunu ifade etmektedir. Bu kavramı biraz daha açmak adına “yıkıcı” ve “yıkı” terimlerine de değinmek gerekmektedir. Yıkıcı, bir şeyin zarar görmesine, bozulmasına, yok olmasına, ortadan kalkmasına yol açan, tahripkâr anlamına gelmektedir. Yıkıcı kavramının diğer bir anlamı da “yıkı” eylemini yapan kimse demektir ve yıkı da harabe anlamında kullanılmaktadır (Akalin vd., 2019: 2589). Tüm bu ifade ve göstergeler bizlere yıkıcılık, yıkıcılığın harap etme durumu, harabeye dönüştürme durumu olarak anlaşılabilir. Yıkıcılık, İngilizcedeki “destructiveness” kavramının karşılığıdır. Destructiveness da tahrip etmeye meyilli olmak, tahribata, yıkıma sebep olmak ve bozmaya ve altüst etmeye meyilli olmak anlamlarına gelmektedir. İnsanın hayatta kalma mücadelesinde başvurduğu saldırganlığın dışında kullandığı tüm saldırganlıklara yıkıcılık denmektedir (Yörükan, 1995).

Yıkıcılığın daha iyi anlaşılabilmesi için bu kavramı tek başına değil de yakından ilişkili olduğu kavramlarla birlikte ele almak gerekmektedir. Konuyla ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında yıkıcılık çoğu kez saldırganlıkla birlikte kullanılmıştır. Bazı çalışmalarda saldırganlıkla eş tutulmuştur. Bazı çalışmalarda ise saldırganlığın bir türü olarak ele alınmıştır. Yapılan çalışmalara göre yıkıcılık bir sürecin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu süreç de saldırganlık ile ve ardından da yıkıcılık ile sonlanmaktadır. Saldırganlık öncesi süreçle ilgili birçok teori öne sürülmüş olup onları ileriki bölümlerde inceleyeceğimizden burada kısaca saldırganlığa değinip saldırganlıkla önemli ilişkisi olan sadizm kavramına geçeceğiz.

Yörükan (1995), saldırganlığın insanlar için geçerli olan yanına değinip saldırganlığı bir insanın başka bir insana ya da onun yerini tutan bir objeye karşı giriştiği ve ona zarar veren birtakım yıkıcı davranışlarda bulunması şeklinde tanımlamıştır. Ardından bu tanımdan hareketle saldırganlıkta üç noktanın önemli

olduğunu ifade etmiştir. Bunların ilki, saldırgan davranışın şekliyle ilgilidir. Yani ne tür eylemlerin saldırganlık olduğunu ifade etmiştir. Ona göre saldırganlık fiziksel şekilde olmak zorunda değildir. Birinin aleyhinde konuşmak, dedikodu yapmak, biri hakkında entrikalara girişmek ve yapmak, birinin kötülüğünü istemek, birinin yaşadığı olumsuz durumdan zevk almak gibi durumların da saldırganlığa dahil olduğunu ifade etmiştir. İkinci önemli nokta, saldırganın davranışını sergilerken niyetinin ne olduğu ile ilgilidir. Ona göre davranış gerçekleştirilirken bunun mutlaka kasıtlı olması önemli değildir ve davranışın istemeden, elinde olmayarak, kendine hâkim olamayarak gerçekleştirilmesi de davranışı saldırganlık içerisinde yer ettirir. Üçüncü önemli nokta ise, tüm saldırgan davranışlarda görülmesi de saldırganlık sonrası kişide meydana gelen psikolojik tatmin ile ilgili durumdur. Genellikle saldırganlık sonrası eylemi gerçekleştiren kişide psikolojik bir tatmin gerçekleşmektedir. Bu tatmin, öç alma duygusundan sonra meydana gelen rahatlık, öfke boşalmasından ileri gelen ferahlık, güçlü olmanın ve bu gücü başkalarına kanıtlamanın sağladığı hoşnutluk ve başkalarına eziyet etmekten duyulan “sadistçe” zevk gibi şekiller altında ortaya çıkabilir (Yörük, 1995).

1.2.2. Yıkıcılık Türleri

Yıkıcılık kavramının saldırganlık kavramından ayırt edilmesi ve böyle bir ayrıma gidilmesi yakın zamanda yapıldığı için yıkıcılık türleri başlığı altında hem saldırganlık türleri hem de yıkıcılık türleri birlikte ele alınmaktadır. Bu kavramlar birbirlerine o kadar yakındır ki yıkıcılık türleri tek başına ele alındıklarında konu eksik kalmaktadır. Yıkıcılık ve saldırganlık kavramları, iç içe geçmiş ve birbirleriyle yakın ilişkileri olan kavramlardır.

Bu türlerle ilgili belirli bir taksimat olmamakla birlikte konuyla ilgili çalışanların farklı saldırganlık ve yıkıcılık türleri belirledikleri bilinmektedir.

İlk olarak Fromm'un saldırganlık ve yıkıcılık sınıflandırmasına bakacak olursak o, yumuşak-savunucu ve kıyıcı-yıkıcı saldırganlık olmak üzere ikili bir taksimata gitmiştir. Fromm'a göre yumuşak-savunucu saldırganlık, insanlarda ve hayvanlarda kalıtımsal olarak var olan, yaşama yönelik herhangi bir tehdit görüldüğünde ortaya çıkan, kişinin kendisini koruması amacıyla başvurduğu saldırma

veya kaçınma şeklinde meydana gelen davranıştır. Ona göre tehlike ortadan kalktığında bu tür saldırganlık da sona erer. Bu tür saldırganlık, bireyin ve türün varlığına hizmet etmektedir ve biyolojik olarak uyarlanabilmektedir. Kısıyıcı-yıkıcı saldırganlık ise insana has saldırganlık çeşididir. Bu saldırganlık türünde kişinin kendisini koruması ve nefsi müdafaa durumu söz konusu değildir. Buradaki saldırganlıktaki amaç kişinin zulmetmesi, zarar vermesi ve yıkıcı olmasıdır. Fromm’a göre ilk saldırganlık türü insanda programlanmış durumda mevcuttur. Ama ikincisinde böyle bir şey yoktur. Kalıtımsal olarak herhangi bir programlanmanın mevcut olmadığını savunmuştur (Fromm, 2016: 24-26). Fromm’a göre yumuşak-savunucu saldırganlık, kendiliğinden veya kendi kendini artırıcı değil, tepkisel ve savunucudur. Bu tür saldırganlık ya yok ederek ya da kaynağını kurutarak tehdidini ortadan kaldırmayı amaçlar (Fromm, 2016: 243). Ona göre kısıyıcı-yıkıcı saldırganlık da toplumsal bakımdan yıkıcı olduğundan dolayı biyolojik olarak zarar vericidir. Dışavurumu haz verici olması şeklindedir. Sadece kurbanı değil faile de zarar verir. Ona göre bu tür saldırganlığın kökeni içgüdüler değildir (Fromm, 2016: 244).

Fromm’un saldırganlık ile ilgili bir sınıflandırması daha mevcuttur. Burada saldırganlığı, yalandan saldırganlık, uyumcu saldırganlık ve araçsal saldırganlık olmak üzere üçe ayırmıştır.

Yalandan saldırganlıktan kasıt, kişinin zarar verebilen ama böyle bir amaç taşımayan saldırgan davranışlarıdır ve bu saldırganlık türünü de kaza niteliğinde saldırganlık, oyunsal saldırganlık ve kendini kabul ettirmeye yönelik saldırganlık olmak üzere üçe ayırır (Fromm, 2016: 244-246). Kaza niteliğinde saldırganlık, kişinin birini incitmesi ama böyle bir niyetinin olmaması durumunda meydana gelen saldırganlıktır. Bir silahın yanlışlıkla ateşlenmesi ve etraftaki birinin kazayla yaralanması veya ölmesi buna örnektir (Fromm, 2016: 245). Oyunsal saldırganlık, kişinin yıkım ve zarar verme gibi bir amacının olmadığı ve saldırgan davranış sergilenirken herhangi bir nefretin güdülmediği saldırganlık çeşididir. Oyunda ortaya çıkan şiddettir ve hüner gösterilerinde ortaya çıkar. Okçuluk, eskrim gibi oyunlarda ortaya çıkar. Eğer oyun esnasında rakiplerden birine bir şey olursa, bu, rakibin “yanlış yerde durması”ndan kaynaklanır (Fromm, 2016: 245-246). Kendini kabul ettirmeye yönelik saldırganlık, İngilizcedeki “aggression” kelimesinin kökünün tam olarak karşılığı olan saldırganlıktır. Bu kelimenin kökü “aggredi”dir ve bu da ileriye doğru

hareket etme anlamına gelmektedir (Fromm, 2016: 246). Bu saldırganlık türü, genellikle cinsel davranışlarla ilgili olarak düşünülmektedir. Bu türün erkeklik hormonları ile ilişkili olduğu söylene de yapılan çalışmalar böyle bir ilişkinin olmadığını ortaya koymuştur. Bu tür saldırganlığın cinsel davranışların dışında da bir karşılığının olduğu tespit edilmiştir. Bu da Fromm'un ifadesiyle bir cerrahın, bir dağcının davranışında ve çoğu sporda olduğu gibi, birçok yaşam durumunda gerekli olan temel bir niteliktir. Herhangi bir konuda başarılı olan bir insan da bu tip saldırganlığa gereksinim duyar. Kişi kararlı bir şekilde ve karşısına çıkan tüm engelleri yılmadan aşp amacına doğru ilerliyorsa ve başarılı oluyorsa bu tarz bir saldırganlık davranışının gerekliliklerini yerine getirmiş sayılır (Fromm, 2016: 246-253).

Uyumcu saldırganlık, daha çok hiyerarşik yapıların olduğu, emir-komuta zinciri dahilinde meydana gelen saldırganlıktır. Bu tür saldırganlık davranışını uygulayan şahısta yıkıcı dürtüler görülmez. Kişiy e yapması gereken eylemler söylenir ve bu kişi, emri, buyruğu aldığı kişiyi reddetmeyecek konumdadır. Bu emirlere uymak, kişi için görev olarak telakki edilir. Özellikle ordularda bu tür saldırganlıklar görülür. Ordu mensupları da bu bilinçle yetiştirilir. Ordudaki düzen ve başarı düzeyi emirlerin hiç tartışılmaksızın, bir refleks olarak görülmesi ve kabul edilmesi ile yakından bağlantılıdır. Bu saldırganlık çerçevesinde bir asker katliam sayılabilecek düzeyde insan öldürebilir veya bir pilot, bir şehri yerle bir edebilir (Fromm, 2016: 268).

Araçsal saldırganlık, amacı gerekli veya arzulanır olanı elde etmek olan, yıkım olmayan saldırganlık türüdür. Bu saldırganlık, gerçek bir amaca ulaşmak için başvuru olan araç işlevindedir. Zor durumda kalan biri ihtiyacını karşılamak veya uyuşturucu elde etmek için ihtiyaçlarını gidermek uğruna soygun yapabilir, hatta adam bile öldürebilir. Bu tarz saldırılarda sergilenen davranış yıkıcı olsa bile amaç yıkıcılıktan ziyade farklı bir istek, arzu ve gereksinimin giderilmesidir. Bu sebepten dolayı bu tür saldırganlığı kıyıcı-yıkıcı saldırganlığa dahil edemiyoruz. Bu saldırganlık araç niteliğindedir ve araçsal saldırganlık olarak sınıflandırılmıştır (Fromm, 2016: 268-271).

Fromm, “İnsandaki Yıkıcılığın Kökenleri” adlı çalışmasında iki tür yıkıcılığa daha yer vermiştir. Bunlar, "kinci yıkıcılık" ve “esrik yıkıcılık”tır.

Kinci yıkıcılık, bir eyleme karşılık olarak gösterilen intikam isteği ile gerçekleştirilen yıkıcılıktır. Bir kişiye çektirilen yoğun ve haksız acıya gösterilen

kendiliğinden bir tepkidir. Bu tür şiddet nefsi müdafaa şeklinde görülen savunucu saldırganlıktaki gibi değildir. Burada kişiye zarar verildikten sonra harekete geçme durumu söz konusudur. Zarar gören kişide çok yoğun bir şekilde intikam hırsı yaşanır ve duygusal yoğunluğun şiddetinden dolayı kişide düşünmeden hareket etme durumu da görülebilir. Bu kişinin yapacaklarından vazgeçirilmesi neredeyse imkansızdır. Kişinin duygusal yoğunluğundan ve yıkıcılığa olan odağından dolayı kişi hakkında “kana susamış” tabiri kullanılır. Bu tarz bir yıkıcılık eylemi içerisinde olan, her zaman bir şahsın kendi başına hareket etmesi şeklinde meydana gelmez. Bazen topluluklar da bu tarz eylemlerin parçası ve savunucusu olabilmektedirler. Kan davaları buna örnektir. Fertlerinden biri öldürülen aile, öldürme eylemini gerçekleştiren topluluğun, grubun veya ailenin bir ferdinin öldürülmesi için yoğun bir duygu durumu içerisinde hedefi yok etmeye yönelmiş bir halde yıkıcı ve yok edici bir eylem gerçekleştirme hayali ve planı içerisinde olabilmektedir. Burada da yıkıcılık eylemini gerçekleştirecek olan tek bir kişi değil bir topluluktur (Fromm, 2016: 347-348).

Esrik yıkıcılık, insanın esrime dansı, dinsel törenler, uyuşturucu kullanımı, çalgınca cinsel eğlenceler esnasında kendisini kaybederek bazı eylemlerde bulunması suretiyle meydana gelen yıkıcılıktır. Bunun birçok örneği vardır. Bunlara değinmeden önce toplumda bu konuyla ilgili şahit olunan bir örneği aktarmanın yararlı olacağı kanısındayız. Tasavvufu ilgilleyen ve bu çizgide bir dini kimliğe sahip olan şahsın bir gösteride bulunuyormuş gibi gözlerini kapatması, bir şeyler düşünüp mırıldanması ve bunun sonucu elindeki sivri uçlu metal şişi karnına bir miktar batırması oldukça etkileyicidir. Bu şahıs bu eylemi gerçekleştirmeden önce bir hazırlık evresinden geçmekte ve onu kendinden geçirecek bir bilinç durumuna ulaştıktan sonra elindeki şişi karnına batırması bu tarz yıkıcılığın bir örneğidir. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi bu tür ayinler/törenler her zaman dini bir kimliğin yansıması olarak yapılmamaktadır. Bazı topluluklarda çocukların bağımsızlığı olarak, ergenlik çağına girdiklerinin göstergesi olarak, kişinin artık bir çocuk değil de bir yetişkin olduğunun geçiş basamağı olarak görülmektedir. Bu tarz törenlere bazı topluluklarda hala şahit olunmaktadır. Yapılan araştırmalarda konuyla ilgili olarak aşağıda değindiğimiz durumlar bunlara verilebilecek diğer örneklerin bazılarıdır. Bali’de yapılan törensel dansların birinde dans edenler kris denen özel bir hançer çeşidi kullanırlar ve kişiler kendilerinden geçme halinin en yoğun olduğu eşiğe vardıklarında bu hançeri

kendilerine ve birbirlerine saplarlar. Başka bir kendinden esrik yıkıcılık örneği de bir cermen ırkı olan tötön boylarında görülen ve kişinin bağımsız erkeklik çağının başlangıcı olan berserikleşme/azgınlaşma törenidir. Törenin başrolü olan kişi, konuşmadan sadece ayı gibi sesler çıkararak insanlara saldırma ve insanları ısırmaya çalışma şeklinde davranışlar göstererek kendinden geçmeye çalışmaktadır (Fromm, 2016: 352). Diğer bir örnek de hala devam ettirilen bir törendir. Bu durum yılın belli bir gününde İspanya'nın küçük bir kasabasında görülmektedir. Bazı insanlar ellerine bir davul ile tokmak alarak kasabanın meydanına gelir. Belli bir ritimle herkes davul çalmaya başlar. Bu ritim sayesinde kendisini kaybeden bu kişiler tam yirmi dört saat boyunca davul çalarlar ve parçalanmış davullara, şişmiş ve kanamış ellere rağmen herkes durmadan davul çalar. Yirmi dört saatin sonunda tören sona erer ve herkes kendinden geçmiş bir şekilde öfke taşkınlıklarıyla birlikte dağılır. Bütün bu örneklerde amaç, birine zarar vermek değildir. Amaç, öfke duygusu çerçevesinde kendinden geçme halini yaşamaktır (Fromm, 2016: 353).

Kağıtçıbaşı da “Yeni İnsan ve İnsanlar” adlı çalışmasında saldırgan davranışlarla ilgili sınıflandırmaya yer vermiştir. Ona göre de saldırganlığın iki türü vardır. Bunların ilki kişinin kendini koruma amacıyla başkalarına zarar vermesi sonucu ortaya çıkan saldırganlıktır. Kağıtçıbaşı bu türe araç olarak saldırganlık ismini vermiştir. Onun ikinci türünde ise başkasına zarar verme amacı mevcuttur. Bu yüzden o, bu türe de amaç olarak saldırganlık ismini vermiştir (Kağıtçıbaşı, 1999: 348-349).

Diğer bir sınıflandırma da Berkowitz'e aittir. O saldırganlığı “düşmanca saldırganlık” ve “araçsal saldırganlık” olmak üzere ikiye ayırmıştır. Kişinin canı yansa bile karşıdakine zarar vermenin amaçlanmadığı davranışlara araçsal saldırganlık, kişinin öfkesinden kaynaklanan, acı vermeyi ve yaralamayı amaçlayan davranışlara da düşmanca saldırganlık adını vermiştir (Aronson vd., 2012: 676).

Parens ve arkadaşları çocuklarla ilgili olarak yaptıkları araştırma ve gözlemler sonucu dört tür saldırganlık türü belirlemişlerdir. Bunlar, “haz karşıtı duygulu yokedicilik”, “duygusuz yokedicilik”, “yokedici olmayan saldırganlık”, “hazla ilgili yokedicilik”tir (Erten, Ardalı, 1996). Haz karşıtı duygularla ortaya çıkan yokediciliğin iki özelliği vardır. İlk özellik, var olan bu yokediciliğin sonradan kazanılmayıp doğuştan var olduğudur. Çocuklardaki bu saldırgan davranış eğilimi özellikle doğuştan bir iki ay sonra kendisini açıkça gösterir. Çünkü henüz ego, saldırganlığı

nötralize edecek kadar gelişmemiştir. İkinci özellik de bu yokediciliğin haz karşıtı duygu ile beraber veya onunla ilişkili olduğudur. Yapılan araştırma ve çalışmalara göre insanlarda doğuştan olan ve düşmanca olmayan filogenetik bir saldırganlık mevcuttur. Erten ve Ardalı'nın (1996) tabiriyle bu bir av saldırganlığıdır. Bu tür saldırganlık, beslenme ve kendini koruma amacı ile canlı bir yapıyı yok etmektir. Parens ve arkadaşları bu saldırganlığı duygusuz yokedicilik olarak isimlendirmiş ve bu davranışın da iki özelliğinin bulunduğunu ifade etmişlerdir. Bunlar, bir yapıyı yok etme eğilimi ve bu davranışın duygulanımsal bir yaşantıdan uzak oluşudur. Bu yokedicilik türü, insan yavrusunun ilk ruhsal yaşamındaki beslenme etkinliği ile ilgili olduğundan kişinin kendisini korumasında rol oynayan bir yokediciliktir. Diğer bir tür olan yokedici olmayan saldırganlıkta, yıkıcılık bulunmamaktadır. Bu tür, sadece bir saldırganlıktan ibarettir. Bu tür saldırganlığın olumsuz bir tür olarak değerlendirilmeyecek boyutları vardır. Çünkü bu saldırganlık türü, kişiyi bir insan olarak öğrenmeye ve tanımaya yönelten merak olarak düşünülebilir. Bu saldırganlık bir şeyleri kurcalama isteği ve kurcalamak, çevreyi keşfetmek, bir şeyi ele geçirme çabası, kendini öne sürüp çevreyi kontrol altına alma isteği ve nihayetinde de kişinin egosu aracılığı ile çevreyi hakimiyeti altında tutma çabası olarak ortaya çıkar. Kişinin rekabet etme ve kendini koruma girişimlerinin ve bunların şekillenmelerinin temelinde var olan, bireyin ihtiyaçlarını elde etmede ve elindekileri korumada motive edici önemli bir güçtür. Parens ve arkadaşlarının son türleri, hazla ilgili yokediciliktir. Bu davranışın da en önemli özelliği, yokedicilik ile hazzın bir arada olmalarıdır. Kişinin başkasına karşı alaycı tavrı, başkasına sataşması ve kızdırması şeklinde kendini gösterir ve ikinci yaşın başlangıcından itibaren görülür. Çocukluk dönemindeki şiddetli öfke, bu eğilimin en ilkel halidir. Çocukta, düşmanca yok etme, öfke, düşmanlık veya nefret sonucu bir nesneyi yok etmek şeklinde değil de saldırganlıkta bir eğilim olarak mevcuttur. Bebeğin bu eğilimi kontrol edebilecek bir donanıma sahip olmama yaşından önce var olduğu savunulmaktadır. Bu konu üzerinde durmamızın sebebi bu eğilimin insan hayatının ileriki yıllarında nasıl ortaya çıkacağı ile ilgilidir. Bu durumdaki bir bebekte niyet ve yönelim yoktur. Çünkü bu yaştaki bir bebeğin bilişsel yapısı oluşmamıştır. Ancak burada önemli olan, bu durumun ileriki yaşlarda düşmanlık denen psikolojik olayın başlangıcına yol açmasıdır (Erten ve Ardalı, 1996). Bu dört tür hakkında konuşurken unutulmaması gereken en önemli nokta Parens ve

arkadaşlarının bu açıklamalarının çocuklarla ilgili oluşudur. Yani yokedicilik ve saldırganlık davranışlarının ilk ortaya çıkış izleri, işaretleridir. Çocuğun yaşı ilerledikçe her bir türün içeriği de değişip dönüşecektir. Parens ve arkadaşlarının bu çalışması, diğer araştırmacıların saldırganlık türlerinin temelini oluşturmaktadır.

1.2.3. Sadizm

Sadizm, insandaki yıkıcılıktan söz ederken unutulmaması gereken önemli bir kavramdır. Çünkü sadizm, şiddetin yıkıcı bir biçimidir. Sadizm kavramı iki anlamda kullanılmaktadır. Bunların ilki, cinsel uyarımın ve hazzın, karşıdaki insana fiziksel veya ruhsal acı çektirmeye bağlı olduğu cinsel sapmadır. İkincisi ise tam olarak yıkıcılık kavramı ile ilgilidir ki bu da başkalarına fiziksel veya ruhsal acı çektirmekten, zarar vermekten, başkalarını aşağılamaktan ve küçük düşürmekten haz almaktır (Budak, 2009: 625). Sadizmin başka bir tanımı da şu şekilde yapılabilir: Sadizm bir başka kişiyi denetim altında tutmak, kontrolünü eline almak, incitmek ve aşağılamak için yoğun bir arzu duyma durumu ve bu arzuyu gerçekleştirmektir. Sadizmin özelliklerini taşıyan kişiye de sadist denir. Sadist kişinin bir şeyleri kontrolü altında tutma isteği ağır basmaktadır. Sadist, yaşamın efendisi olmak ister. Kurbanın yaşaması onun için önemlidir ama bu yaşamı zindan etme peşindedir. Birilerinin hayatlarını denetleme ve boğma duygusunun peşindedir (Fromm, 2016: 373). Sadizm, biri üzerinde egemenlik kurma isteğidir. Sadist de egemenliği altına aldığı kişiye Tanrı olma isteğindedir (Fromm, 1991:129).

Yıkıcılık ile sadizm arasında sıkı bir ilişki vardır. Yıkıcı kişi, nesnesini yok etmek isteğindedir. Sadist kişi ise, nesnesi üzerinde egemenlik kurmak ister. Her ne kadar sadist kişinin nesnesini yok etmesi çok sık olmasa da o, uygun ortamda bunu yapabilir ve yıkıcı bir kimliğe bürünebilir. Bu özellik kendisinde mevcuttur. Ancak uygun zaman ve uygun mekân oluşmadıkça bunu yapması beklenemez. Sadist kişinin duygusal durumuna bağlı olarak kişi, yıkıcı olanın yapabildiklerini yapabilir. Ancak böyle bir durumda sadist kişinin nesnesiz kalma durumu kendisi için bazı problemlere sebep olacaktır. Çünkü sadist kişi nesnesiz kaldığında acı çeker. Nesnesini yok eden sadist böyle bir durumda kendisine yeni bir nesne bulma arayışına girecektir ve nesnesini elde etmeden durmayacaktır. Çünkü duygu durumu kendisini bunu yapması

için zorlayacaktır. Sadist kişide nesnesini kontrol altında tutmak ve düşmanlık duygusu beslemek bilinçlidir. Ancak bu düşmanlığa yıkıcı bir özellik yüklemek bilinçsizdir (Fromm, 1991:130)

Sadizm konusunun tam anlaşılabilmesi için sadistin kişilik özelliklerine ve sadizm türlerine de değinmek gerekmektedir.

Sadist kişi, pısrık ve boyun eğicidir. Kendisini güçsüz, cansız ve yetersiz duyumsadığı için sadisttir. Bu yoksunluğunu, başkaları üzerinde denetim kurarak, bir solucan gibi duyumsadığı kendi benliğini bir Tanrı'ya dönüştürerek ödünlemeye çalışır. Öldürebilir, işkence yapabilir ama yine de boyun eğebileceği daha yüksek bir güce gereksinime duyan sevgisiz, soyutlanmış, korkmuş biridir. Sadist karakterli birine göre, her canlı denetlenebilir, nesne haline getirilebilir. Sadist kişi bu özelliğiyle kurbanların her türlü tepkileri kendilerini denetleyen kişi tarafından dayatılabilir. Sadist kişi bu hakkı kendisinde bulmaktadır (Fromm, 2016: 373). Bu şekilde sadist kişi yaptıklarını meşrulaştırmaktadır. Sadistin bir diğer özelliği de sadisti kışkırtanların güçlüler değil de umarsızlar olmasıdır. Sadist kişinin hayran olduğu tek nitelik güçlülüktür. Sadist kişi, güçlü olanlara hayranlık duyar, tapar, boyun eğer; ama güçsüz olanlardan iğrenir, onları denetlemek ister (Fromm, 2016: 373). Sadist kişinin diğer bir özelliği de belirsizliklere karşı çok korkak olmasıdır. Çünkü bu durumda sadist kişi özgün tepkiler göstermek zorunda olacaktır ve kişiliği ortaya çıkacaktır. Bundan dolayı sadist kişi yaşamdan korkar. Çünkü yaşam, önceden kestirilemez ve belirsizliklerle doludur (Fromm, 2016: 373). Sadist kişi yabancılardan ve yeniliklerden de çok korkar. Çünkü yabancı biri karşısında kendisini güçsüz hissedecek ve onu denetim altına alamayacaktır. Yenilik de sadist kişi için korku kaynağıdır çünkü yenilik alışılmamış bir tepki gerektirmektedir (Fromm, 2016: 374).

Sadistliğin türleri ile ilgili çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bunların hepsini ele almak yerine önemli gördüğümüz iki çalışmayı açıklamakla yetinmekteyiz. Bu sınıflandırmanın ilki Theodore Millon'ın sınıflandırmasıdır. Millon'a göre dört tür sadist vardır. Bunlar: Patlayıcı/Taşkın Sadist, Zorba/Tiranik Sadist, Dayatmacı Sadist ve İradesiz Sadist'tir (Millon, 2004: 533-535). İkinci sınıflandırma da Erich Fromm'a aittir. O, sadizmi cinsel, bedensel ve tinsel olmak üzere üçe ayırmıştır (Fromm, 2016: 369).

Patlayıcı/Taşkın sadistler, kontrol edilemeyen ani öfke patlamaları yaşarlar. Patlayıcı sadistler, belirli bir eşiğe ulaşınca kadar başarılı bir başa çıkma sergiliyorlarmış gibi görünürler. Ancak bu eşikten sonra onlar ani bir şekilde değişip fiziksel şiddet gösterirler. Diğer sadistlerin aksine onların saldırganlık gösterileri başkalarına hükmetmek amacıyla kullanılmamaktadır. Bunun yerine onlar, bastırılmış aşağılanma ve hayal kırıklığı duygularını serbest bırakırlar. Birçoğu, ihanet duygularına karşı aşırı duyarlıdır ve bu konuda çok hassastırlar. Onlar, yaşamın boş olduğundan ve hayatın umutsuzluğundan dolayı derinden etkilenmiş ve hayal kırıklığına uğramışlardır. Fiziksel saldırı, çoğunlukla sözel olarak ifade etme anlamında yeteneksiz ve herhangi bir konuda bir şeye karşılık verme/tepkisini gösterme konusunda kendisini aciz hisseden bir bireyin ürünüdür. Periyodik olarak kontrol altında, ancak psikik uyumdan yoksun ve bu nedenle zorlayıcı boşalmaya karşı savunmasız olan patlayıcı sadist, sadist ve borderline kişiliklerin bir birleşimini temsil etmektedir (Millon, 2004: 533). Yani bu tür sadistlerde tahmin edilemeyecek derecede hızlı patlama ve öfke görülmekte, kontrol edilemez öfkeleri korkunç saldırılara dönüşmekte, aşağılanma duyguları bastırılmış ve boşalmışlardır ve bu süreç en nihayetinde pişmanlık duygusu üretmektedir (Millon, 2004: 534). Sadistik kişiliğin bu türü tahmin edilemez şiddet olarak bilinir. Çünkü bu tür sadistler hayal kırıklığına uğramış ve engellenmiştir. Onlar aşağılandığında ve/veya ümitsiz olduklarında kontrollerini kaybederler ve kötü davranırlar. Bu şiddet davranışları öfke nöbetleri, diğerlerine ve özellikle aile üyelerine karşı korkunç saldırılar ve kontrol edilemez öfke aracılığıyla ortaya çıkarlar. Genellikle patlayıcı sadistler belirli durumlarda aniden tehdit altında hissederler ve ani değişiklikleriyle başkalarını şok ederler.

Zorba/Tiranik sadist, kişilik bozukluklarının birey ve toplum için en tehlikeli, korkutucu ve zalim alt türlerinden birisidir. Bu tür sadistlerin bazılarında fiziksel olarak isimlendirilen eylemlerin çok sık olarak ortaya çıktığına şahit olunacaktır. Ancak bazıları ise fiziksel şiddete başvurmada kurbanlarını acımasız eleştiriyile, şiddetli öfkeyle, kaba, edebe aykırı ve acı nutuklarla ezerler. Zorba/Tiranik sadistler, başkalarını en acımasız ve insanlık dışı yollarla tehdit etme ve zalimce davranmaktan haz alırlar. Onlar, acı çekmekten, onun etkilerini gözlemlemekten ve bunları eylemlerine yansıtmaktan derin bir tatmin elde ederler. Bu kişiler genellikle düzenli ve tertipli bir alışkanlığa sahipler ve günlük yaşamlarında plan yaparak hareket ederler,

rahattırlar, kurban seçimlerinde seçicidirler, kolayca korkutulabilecek ve şiddet ile karşılık vermeyecek günah keçileri belirlerler. Onların amacı birey ve toplumu terörize etmek değil, aynı zamanda izleyicileri sınırsız güçleri ile etkilemektir (Millon, 2004: 534). Sadistik kişilik bozukluğunun bu alt türü patlayıcı sadistlere bir nebze benzemekle birlikte zorba/tiranik sadistler eylemlerinde daha düzenli, daha sistemli olmalarından dolayı da ayrılmaktadırlar. Bu sadistler, patlayıcı/taşkın sadistler gibi bastırılmış hayal kırıklıklarını serbest bırakmaya çalışmazlar. Bunun yerine onlar, şiddeti terör ve ilham kaynağı olarak kullanırlar. Patlayıcı/Taşkın sadistler ile zorba/tiranik sadistler arasındaki diğer bir önemli fark da zorba/tiranik sadistlerin kurbanlarını saldırıya uğradıklarında karşılık vermemeleri için çok dikkatli seçimlerde bulunmalarındır. Zorba/Tiranik sadistler, genellikle düşük benlik saygısına ve umutsuzca dünyadan saklamaya çalıştıkları iç güvensizliklere sahiptirler. Bu yüzden başkalarını ezerek etraflarındaki insanlardan daha üstün hissedebilirler.

Her toplum, kamu yararını korumak adına kuralları uygulamak için bazı temsilciler görevlendirir. Bu bireyler görevlerinin ağırlığının farkındadırlar, sosyal ve bireysel ihtiyaçları dengelerler, hafifletici şartları göz önünde bulundururlar ve nihai bir hüküm vermeden önce tarafsız bir şekilde yargılama yaparlar. Dayatmacı sadistler de bu sınıf içerisinde yer alırlar ancak onların başka özellikleri de mevcuttur. Dayatmacı sadistler, despot bir kişiliğe sahip ve otorite sahibi bir konumdadırlar. Onlar, bir bakıma toplumun sadistik süper egosudur. Kendi bireysel menfaatleri için emirleri altında olanları ve gözlerine kestirdiklerini cezalandırırlar. Dayatmacı sadistler, ordudaki komutanlar, polis memurları, üniversitelerdeki dekanlar ve sert yargıçlar olabilir (Millon, 2004: 534-535). Bu meslek grubundakiler, bulundukları konumlarından dolayı insanları kontrol altında tutma ve cezalandırma hakkına sahip olduklarını düşünmektedirler. Onlar, bunu yaptıkları esnada bunu kamu yararı uğruna yaptıklarına inansalar da ortada derinlerde birtakım güdüler mevcuttur ve bu güdüler onların davranışlarında etkilidirler. Bu sadistler, kendi otoritelerinin baskın oldukları alanlarda veya genel olarak toplum içerisinde kurallara uymayan kişileri ararlar ve en şiddetli cezaları uygularlar. Bunlar, toplum tarafından seçilen kişilerse yaptıkları eylemleri haksız görülüyor, başkalarına tahakküm etmek, mağdur etmek veya yok etmek konusunda daha çok özgür olurlar. Bu kişilerin adaletli bir şekilde davranmaları beklenir. Ama onların kişilikleri, sadistik olarak korkunç davranışlarını tetikleyen

dürtülerine sınır koyamaz. Bu sadistler başkalarına ne kadar tahakküm ederse ve başkalarını ne kadar cezalandırırsa o ölçüde tatmin olup güçlü olduğunu hissederler. Dayatmacı sadistlerin diğer insanları cezalandırmaktan elde ettikleri tatmin, davranışlarını durduramayacakları ve gerçeklik bilinçlerinin kaybolacağı bir zehirlenme durumuna ulaşabilir. Çoğu durumda bu, tepki almaz. Çünkü onlar, legal güç kullanma yetkileri çerçevesinde hareket eder ve günlük yaşamda tamamen normal bir şekilde davranırlar.

Millon'ın son sadist türü de iradesiz sadisttir. Sadistlerin tümü doğaları gereği baskın, zalim ve korkunç değildirler. Bazıları, kendilerine güveni olmayan korkaklardır. Saldırıları, bir güç görüntüsü oluşturarak ve karşılıklı bir yıkım hissi oluşturarak güvence altına alınabilir. İradesiz sadistler için saldırgan düşmanlık, kendi iç korkularını aşmak için tasarlanmış, halkı korkutmayacaklarına dair bir güç mesajı gönderirken tasarlanan karşıt bir eylemdir. Cesaret gösterileri etraftakileri yönlendirme ve etkilemeye hizmet eder. Ne doğal olarak kötü ruhlu ne de şiddet içerikli olan, iradesiz sadist, sert bir adamı veya küçük bir zorbayı karikatürize eder. Tekrar tekrar göz korkutmanın ve fiziksel vahşetin deneği olan bu kişiler, diğerlerine karşı saldırganlığı öğrenmektedirler. Gerçek tehlikelerden korkanlar ilk saldırıda bulunanlar onlardır. Böylece başka düşmanlıklara engel olacak korku ölçüsü yaratmayı umarlar (Millon, 2004: 535).

Onlar gerçek tehlikeyi önceden tahmin ederler, düşmanca kurgularını tasarlarlar ve düşmanlarını önlemeyi umarak ilk darbeyi onlar indirirler. Bu sadistler pek çok şeyden korksalar da panik yaşadıklarında, korktukları şeyleri yaparak düşmanlarına karşı koyarlar. İradesiz sadistler, başkalarına korkmadıkları mesajını göndermek için saldırgan düşmanlığı kullanırlar. Bu onların içsel duygularını kontrol etmelerine ve gerçekte nasıl hissettiğinin tam tersini göstermelerine yardımcı olur. Onların davranışları, kendi kişisel korkularını aşmalarına izin veren karşı fobi olarak tanımlanabilir. Ancak bu, halkı yanlış bir güven duygusu ve kendine güven duygusu ile yönlendirmeye ve etkilemeye yarar. Ayrıca iradesiz sadistler, kendi içlerinde var olan ve inkâr etmek istedikleri şeylere saldırmalarına izin vermek için günah keçileri ararlar.

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi sadizmin diğer bir sınıflandırması da Erich Fromm tarafından yapılmıştır. Erich Fromm da sadizmi üçe ayırmıştır. Bunlar; cinsel sadizm, bedensel sadizm ve tinsel sadizmdir.

Cinsel sadizm, bir kişinin birine fiziksel veya psikolojik olarak acı çektirmesinden, aşağılamasından ve küçük düşürmesinden cinsel zevk duymasındır. Bir kişinin cinsel sadist sayılmasının da çeşitli kriterleri vardır. Bunlar, Mental Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal El Kitabı'nda (DSM-V) şöyle ifade edilmiştir: Kişinin (hasta), başka birinin fiziksel veya psikolojik ıstırapları tarafından tekrar tekrar ve yoğun bir şekilde uyarılması ve bu uyarılmanın, fantezilerde, yoğun duygu veya düşüncelerde ifade edilmesi. Kişinin (hasta), rızası olmayan bir kişiyle dürtüleri üzerinden hareket etmesi veya bu fantezi veya dürtülerin, iş yerinde, sosyal durumlarda veya diğer önemli alanlarda önemli sıkıntılara veya işlev bozukluklarına sebep olması. Bu durumun 6 ay veya daha fazla süredir devam ediyor olması (DSM-V, 2013). Kişide bu durumlar mevcutsa onun cinsel sadist olduğu anlamına gelir.

Bedensel sadizm, birine bedensel olarak zarar verme, onun uzuvlarını koparma, ona işkence etme ve onu yaralama isteğidir. Bedensel sadizm, şiddet yanlısı olma durumudur. Kişinin şiddet uyguladıkça mutlu olması bu kişinin ödül merkezli olarak sürekli şiddete başvurabilme ihtimali kişiyi tehlikeli ve sorunlu hale getirir. Toplumda istenmeyen, tedavi edilmesi gereken bir kişilik tipi olur.

Tinsel sadizm, başka birinin duygularını aşağılamak ve kişiyi incitme isteğidir. Bu tür sadistlikte fiziksel bir güç kullanılmamakta, sadece kelimeler kullanılmaktadır. Bu yüzden bir sadist için en güvenli sadizm bu türdür. Fromm'a göre bu tür sadistliği ebeveyn çocuklarına, öğretmenler öğrencilerine, üstler astlarına uygulamaktadırlar. Tinsel sadistliğin de çeşitli formları vardır. Bunlar; bir soru, bir gülümseme, kafa karıştırıcı birkaç söz gibi şekillerde kendini gösterebilir. Bu şekiller dışarıdan normal görünebilir ancak bunlar sadistliğin büründüğü kisvelerdir. Bu tür sadistler, tatmin düzeyini yüksekte tutmak isterler ve bu yüzden de uyguladıklarını başkalarının gözü önünde yaparlar (Fromm, 2016: 364).

1.3. ŞİDDET VE YIKICILIK İLE İLGİLİ KAVRAMLAR

Şiddet ve yıkıcılık söz konusu olduğunda öfke, nefret, saldırganlık, istismar, tehdit, taciz, fanatizm, terör, radikalizm ve zorbalık ilk akla gelen kavramlar olacaktır. Bu kavramların her biri şiddet ve yıkıcılık ile yakından ilgilidir. Birinin ötekine temel oluşturacak şekilde birbirleriyle ilişkilerinin olmasına rağmen hepsi de şiddet ve yıkıcılık içerisinde var olan farklı boyutlardır. Tüm bu boyutlar bir bütün olarak şiddet, yıkıcılık ve bunların çeşitlerini meydana getirirler.

1.3.1. Öfke

Öfke, engellenme, saldırıya uğrama, tehdit edilme, yoksun bırakılma, kısıtlanma gibi durumlarda hissedilen ve genellikle neden olan şeye veya kişiye yönelik şu veya bu şekilde saldırgan davranışlarla sonuçlanabilen oldukça yoğun, negatif bir duygudur (Budak, 2009: 542). Öfke, engellenme, incinme veya gözdağı karşısında gösterilen saldırganlık tepkisi, kızgınlık, hışım, hiddet ve gazap anlamlarına gelmektedir (Akalin vd., 2019: 1838). Gençtan'a göre ise öfke, önem verdiğimiz kişinin, beklentilerimiz doğrultusunda davranmadığında ya da hakkımız olanı alamadığımızda yaşadığımız duygunun adıdır (Gençtan, 1996: 54). Başka bir deyişle öfke, insanda var olan bir savunma mekanizmasıdır. İnsanın hayatta kalabilmesi için kendisinde var olan bir mekanizmadır. Kişinin kendisini koruma ihtiyacı durumu söz konusu olduğunda kişiye gereken enerjiyi ve harekete geçme motivasyonunu sağlayan, haksızlığa uğrama algısıyla birlikte ortaya çıkan bir güvenlik sistemidir (Şakiroğlu, 2012: 31-32).

Öfke, herkes tarafından hissedilen, vazgeçilmeyen, her ne kadar saldırganlıkla bağlantılı bir kavram olsa da saldırganlığa dönüşmesi engellenebilen ve kontrol edilebilen bir duygu durumudur (Sezer ve Paksüt, 2006). Öfke, genel olarak toplumda negatif bir durum olarak görülse de aslında öfkenin tamamen negatif olduğu düşüncesinin doğru olmadığını söylemek gerekir. Negatif olan öfke, şiddete ve yıkıcılığa dönüşen öfkedir. Çünkü öfke, kişinin verimliliği ve üretkenliği için gerekli olan, kişiyi harekete geçiren bir duygudur. Öfke, uygun biçimde ifade edildiğinde kişiyi koruyan bir zırh gibidir. Ama öfke duygusu kontrol edilemediğinde ve

saldırganlık ve şiddete dönüştüğünde tehlikeli bir silah haline gelebilmektedir. Şakiroğlu'na (2012: 14) göre asıl tehlikeli olan öfke duygusundan ziyade, bu duygunun yol açtığı saldırganlık ve şiddet davranışlarıdır ve engellenmesi ve uzak durulması gereken de öfke değil, şiddettir.

Peki neden öfkeleniriz ve öfkelenmeden önce ne tür duygu durumları yaşarız? Bunun cevabını da şu şekilde sıralayabiliriz: Engellenme, kışkırtma, reddedilme, rahatsız edici ve hoş olmayan uyaranlar, model alma, memnuniyetsizlik, kişisel haklara ve benliğe saygı gösterilmemesi ve değer verilen sosyal normların ihlal edilmesidir (Averill, 1983; Berkowitz, 1990). Bilinmektedir ki kişideki saldırganlığın etkinleştiğini haber veren duygu durumu öfkedir. Böyle bir durumda kişinin öfkelenmesinden önce ne tür duygu durumlarına büründüğü de önem arz etmektedir. Her şey hafif bir saldırgan duygulanım olan sinirlenme ile başlar. Sinirlenme, öfkenin uzak olmadığı uyarısını verir. Ardından da sinirlenmeden daha yoğun bir duygu olan kızgınlık duygusu yaşanır. Kızgınlık, öfke duygusuna çok yakın olan bir duygudur. Kızgınlığın hemen akabinde de öfke duygusu meydana gelir (Kernberg, 2017: 43).

Her öfkenin negatif bir anlamının olmadığı, öfkenin türlerinin varlığına işaret eder. Yapılan çalışmalara bakıldığında her ne kadar bu konuda çok fazla sınıflandırma bulunsa da Şakiroğlu'nun yapmış olduğu sınıflandırmanın diğer araştırmacılarınkine kıyasla daha derli toplu olmasından dolayı kendisinin sınıflandırmasının aktarılmasının daha uygun olacağı kanaatindeyiz. Ona göre üç öfke türü mevcuttur. Bunlar; bastırılan öfke, öğrenilen öfke ve saldırganlığa yol açan öfkedir. Bastırılan öfkeyi kendi içerisinde öfkenin inkârı, pasif agresyon ve içe dönen öfke olmak üzere üçe ayırmıştır. Öğrenilen öfkeyi, planlı/amaca yönelik öfke ve heyecan veren öfke olmak üzere ikiye ayırmıştır. Son olarak saldırganlığa yol açan öfkeyi de ani öfke ve defansif öfke şeklinde ikiye ayırmıştır (Şakiroğlu, 2012: 35-36). Öfke konusunu şiddet ve yıkıcılık ile ilgili kavramlar başlığı içerisinde ele aldığımız için, yani konunun öneminin şiddet ve yıkıcılıkla ilgili olan kısmı olduğunu düşündüğümüz için ilk iki öfke türünden ziyade sonuncu öfke türünü ele almak gerekmektedir. Saldırganlığa yol açan öfke, çok ani bir şekilde nereden geldiği belli olmayan, yöneldiği nesneyi yok eden ve hemen ardından pişmanlık yaşanmasına sebep olan öfkedir. Tüm bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere bu öfke türünün öne çıkan en bariz özelliği yıkıcı bir niteliğe haiz olmasıdır. Saldırganlığa yol açan öfkenin bir türü olan ani öfke, öfkenin

saman alevi gibi bir anda tutuştuğu ve çabucak söndüğü öfkedir. Bu tür öfke duygusu yaşayan kişi, hiç düşünmeden hareket eder ve çevresi ve kendisi için zararlı sonuçlara sebep olur. Şakiroğlu'na göre bu tarz öfke esnasında kişiye “saldır” komutunu veren, kişinin rasyonel tarafı değil, içgüdülerle hareket eden hayvani tarafıdır. Kişi şiddet davranışını sergilemeden hemen önce yani öfke duygusu ile eyleme geçtiği an arasında herhangi bir düşünme eylemine girişemediği için rasyonel davranmamaktadır. Saldırganlığa yol açan öfke türünün diğer bir çeşidi olan defansif öfkede ise kişide karşı saldırıya geçme duygusu hakimdir. Bu tür öfke durumu öncesinde kişi, kendisine herhangi bir eleştiri getirildiğinde ve kişiyle ilgili olumsuz bir yorum yapıldığında kişinin karşı atağa geçerek şiddet uygulaması ve yıkıcı eylemlerde bulunması durumu söz konusudur. Bu tür öfke duygusu yaşayan kişi, aslında korku, kıskançlık, suçluluk, özgüven eksikliği gibi durumlarla da mücadele etmekte ve kendisinde bu durumlar mevcut olduğu için bu tür öfke duygusu yaşar (Şakiroğlu, 2012: 56-65).

1.3.2. Nefret

Nefret duygusu, herhangi birine veya herhangi bir şeye duyulan negatif bir duygudur. Nefret, birini sevmeme, kötülüğünü, mutsuzluğunu isteme, yok etme isteğidir. Birini, bir şeyi sevmemenin en uç noktasıdır, çok yoğun bir hoşlanmama hissidir. Nefret, öfkenin kin duygusuyla olan kombinasyonu sonucu ortaya çıkan bir duygu durumudur. Yıkıcılığın kökenindeki temel duygu nefrettir. Nefret duygusu, yoğunlaştıkça ve çeşitli yardımcı duygularla beslendikçe yıkıcı bir hal alıp karşıdaki kişi ve nesneyi parçalarına ayırma, onu yok etme isteğine dönüşür. Bir kimsenin kötülüğünü, mutsuzluğunu istemeye yönelik duygu, tiksime, tiksinti anlamlarına gelmektedir (Akalin vd., 2019: 1761).

Nefret duygusunun nefret edilene olduğu kadar nefret edene de çeşitli etkileri vardır. Şahin'e göre nefretin organizma yaşamında üç işlevi bulunmaktadır: Bunların ilki, nefret eden kişiye müthiş bir haklılık duygusuna sahip olduğunu düşündürmesidir. Çünkü kişi nefret ettiği kişiyi o kadar kötü, aşağılık ve iğrenç bir durumda görür ki her halükârda kendisinin haklı olduğunu düşünür. İkincisi, nefret eden kişinin kendisini tamamen iyi ve masum olarak görmesidir. Çünkü kişi, kötülüğü tamamen karşıdakine yansıtır. Nefret eden kişi, tüm kötülüğün nefret edilene ait olduğu, onun yaptığı her

davranışın yanlış ve kötü olduğu düşüncesine sahiptir. Bunların üçüncüsü, nefret eden kişinin olumsuz tüm davranış ve eksikliklerinin nefret eden kişinin gözüyle öyle olduğunu, aslında böyle bir şeyin olmadığını düşünmesidir. Bu durumda karşı taraf kendisini sevmediği, arada karşılıklı bir nefret ilişkisi var olduğu için kendisinde birtakım olumsuz özellikler ve davranışlar olduğu söylenir (Şahin, 2015). Aslında bu işlevler bir çeşit savunma mekanizmasıdır. Kişi, bu sayede kendinde var olan olumsuzluklardan, kendindeki eksikliklerden kaçmış olur ve bunlarla yüzleşmekten kurtulmuş olur.

Nefretin nasıl ortaya çıktığı, nasıl bir mekanizma ile oluştuğu ile ilgili de çeşitli fikirler öne sürülmüştür. Bunlardan bir tanesi de Şahin'e aittir. Ona göre nefret üç şekilde meydana gelir. Bunların ilki basit projeksiyon (yansıtma), ikincisi projektif identifikasyon (yansıtma özdeşim), üçüncüsü de reaksiyon formasyon (karşıt tepki oluşturma)'dur. Basit projeksiyon ve projektif identifikasyonda diyelim ki bir kişi kandırılmak ve değer verilmemek gibi davranışlardan nefret ediyor. Şahin'e göre bu durum, şu anlama gelmektedir. Kandırılmak ve nefret edilmenin nefret eden kişiyi ilgilendiren bir kısmı bulunmaktadır. Bu da nefret eden kişinin erken nesne ilişkilerinde bu gibi durumlarla karşılaştığı ve bu yüzden bu tarz davranışları sergileyen kişilerden nefret ettiği anlamına gelmektedir. Ya da bu kişilerde başkalarını kandırmak ve değer vermemek gibi istekler mevcuttur ve bunu yansıtmaktadırlar. Bu durumdaki bir kişi nefret edecek nesneyi bulduğunda nefret ederek rahatlamakta ve böylece herhangi bir suçluluk hissetmeden kendisini masum ve haklı görmektedir. Reaksiyon formasyon ise kişinin kendisinde kabul etmeyeceği istekleri, özellikleri ve davranışları tam tersine çevirmesi durumunda ortaya çıkan nefrettir (Şahin, 2015). Kişinin toplumda olumsuz olarak görülen davranışları yapma isteğine sahipken bunu bastırıp tam tersi bir şekilde davranması ve aslında kendisinin de davranmak istediği gibi davranan insanlar gördüğünde onlara karşı olması, tepki gösterip kötülemesi durumu sonucu ortaya çıkan nefrettir.

Şahin'in yansıtma ve yansıtma özdeşim ile ilgili yaptığı açıklamaları yetersizdir. Bu önemli iki kavramın sınırlarını net olarak belli etmediği ve birbiriyle karıştırdığı kanaatindeyiz. Bunu açık ve anlaşılır bir şekilde ifade edebilmek için bu kavramların sahibi olan Klein'e bakmak gerekmektedir. Yansıtma ile yansıtma özdeşim, nesne ilişkileri kuramında önemli iki kavramdır. Yansıtma, kötü memeye

yönlendirilen bebeğin etkin nefretinin tümünü memeye yüklemesi sonucu oluşmaktadır (Klein, 2012: 219; Hekimoğlu, 2018: 62). Yansıtımlı özdeşim ise benliğin istenmeyen yönlerinden oluşmaktadır. Psikolojik bir mesafe hissi yaratmak için kullanılan bir savunma mekanizmasıdır. Kişinin kavradığı duyguları, başka bir kişi tarafından da psikolojik olarak işleyip değiştirilmiş bir şekilde yeniden içselleştirme için kullanılan bir süreçtir. Yansıtımlı özdeşimin işlevi, yeni doğan birinin içsel ve dışsal deneyimlerini algılama, düzenleme ve yönetmeye çalışarak çevresi ile iletişim kurmasıdır (Hekimoğlu, 2018: 64). Ogden (1979: 361), bu işlevi, yenidoğanın tehlikeli, acılı, korkutucu deneyimlerini rahatlatıcı ve sakinleştirici olanlardan ayrı tutmanın değerini keşfetmek olarak açıklamıştır. Göka ve arkadaşları (2006), yansıtımda kişinin iç dünyasındaki olumsuz içeriğin bir başkasının üzerine atıldığını; yansıtımlı özdeşimde ise karşıdaki davranışları üzerinde etki ederek onu kontrol altına alma isteğinin bulunduğunu belirtip yansıtımlı özdeşimi, kendi olumsuz yanlarımızı, eksikliklerimizi ve gereksinimlerimizi anneye yükleyerek onun bu ihtiyaçları karşılaması için harekete geçirmenin, yani onu yönlendirmenin belirtildiği mekanizma olarak açıklamıştır. Kişi bir nevi rahatlama mekanizması olarak yansıtımlı mekanizmaya başvurmaktadır.

Öfke ve nefret, genellikle birbiriyle karıştırılmaktadır. Ancak her ne kadar ortak noktaları çok olsa da birbirlerinden oldukça farklıdırlar. Nefretin ortaya çıkması için öfkeye ihtiyaç vardır. Öfke, saldırganlık dürtüsünün çevresini saran birincil duygulanımdır ve hayatın çok erken dönemlerinden itibaren insanda ortaya çıkmaktadır. Nefret, öfkeden türer. Öfkenin neden olduğu tepkiler ani ve akuttur ve üstelik bilişsel boyutu hızlıca değişebilir. Ancak nefret kroniktir, kaskatıdır ve bilişsel boyutu sabittir, akışkan değildir. Öfke, ifade edilebilen ve anlaşılabilen bir durum iken nefret öyle değildir. Öfke, bir şeylerin yolunda gitmediğinin habercisi iken nefret, yoldan çıkmış olmanın bir sonucudur. (Atalay, 2015; Öncü, 2015).

1.3.3. Saldırganlık

Salırganlık, genel olarak öfke, düşmanlık, rekabet, engellenme ve korku gibi durumlardan kaynaklanan ve kişinin karşısındakine zarar vermeyi, onu durdurmayı, ona engel olmayı ya da kendini korumayı hedefleyen fiziksel, sözel veya sembolik her

türlü davranış olarak tanımlanmaktadır (Budak, 2009: 627). Ancak araştırmacılar bu kavrama farklı pencerelerden baktıkları için saldırganlık ile ilgili çok fazla ve birbirinden farklı tanımlar ortaya çıkmaktadır. Saldırganlık ile ilgili yapılan tanımlamaların çıkış noktaları, konuyla ilgili geliştirilen kuramlardır. Bu kuramlar, içgüdü kuramı, katarsis kuramı, engellenme-saldırganlık kuramı ve sosyal öğrenme kuramıdır.

İçgüdü kuramı denince akla Freud ve Lorenz gelmektedir. Freud, saldırganlığı, insan ve hayvan doğasında doğuştan gelen ve insanın kendisine yönelik olan yıkıcı eğilimlerinin dış dünyadaki nesnelere çevrilmesini sağlayan ve ölüme hizmet eden bir içgüdü (Freud, 1999: 78) olarak tanımlamıştır. Lorenz'e göre ise saldırganlık, insanın içinde olan ve serbest kalmaya çalışan dış dürtülerin yeterli olup olmamasına bakmaksızın anlatım yolu arayan ve yaşama hizmet eden bir içgüdüdür (Lorenz, 1996). Yaptıkları tanımlardan da anlaşılacağı gibi Freud ve Lorenz'e göre saldırganlığın kökeni içgüdülerdir. Ancak ikisinin ayrıldıkları bir nokta vardır ki bu da Freud'a göre saldırganlık ölüme hizmet eden içgüdü iken Lorenz'e göre yaşama hizmet eden içgüdü olmasıdır.

Katarsis kuramı, konuyla ilgili olarak saldırganlığın yararı ve saldırgan davranışın uygulanması sonucu kişide meydana gelecek enerji boşalımının kişiyi rahatlatacağını savunan kuramdır. Bu kuramcılara göre saldırganlık, kişinin saldırgan davranışını engellemesi ile başlayıp saldırgan enerjinin kendisine bir çıkış araması ile gelişip saldırganlığın bir yolla davranışa yansiyarak kişinin deşarj olup enerjisini boşaltması durumu olarak tanımlanabilir (Kağıtçıbaşı, 1999: 349). Bu kuramcılara göre saldırganlık bir şekilde davranışa yansımazsa kişide ruhsal bir rahatsızlığa sebep olur. Araştırmacılar, saldırgan enerjinin spor gibi etkinliklerle aktarılabilceği ve kişide bu duygunun pasif hale getirilebileceği görüşünü savunmuşlardır.

Engellenme-saldırganlık kuramı, saldırganlığın kişinin engellenmesinden kaynaklandığını savunur. Kişinin hedefine ulaşmak için yaptıkları engellendiğinde onun bu olumlu uğraşı tamamen olumsuz bir hale bürünür ve saldırganlık davranışı ortaya çıkar (Cloninger, 2004: 335). Bu kuramcılara göre saldırganlık, belli bir amaca yönelen bireyin hedeflediği amaca ulaşması engellendiğinde bu bireyin bu engelleri ortadan kaldırmaya yönelik yıkıcı-yok edici davranışlar sergilemesi şeklinde

açıklanmıştır (Fromm, 2016: 104-107). Bu kuramcılara göre saldırganlık içgüdüsel bir davranış değildir.

Saldırganlıkla ilgili son kuram da sosyal öğrenme kuramıdır. Bu kuramcılara göre insanlar, davranışlarının çoğunu çocukluk yıllarından itibaren taklit ederek, özdeşim kurarak, gözlemleyerek ve rol model alarak öğrenirler. Onlara göre saldırganlık davranışı da bu davranışlardan bir tanesidir ve kişinin rol model, gözlem ve taklit yoluyla başkalarından öğrendiği şiddet davranışlarını benimseyip uygulaması anlamına gelmektedir. Sosyal öğrenme kuramında saldırganlıkla ilgili iki önemli nokta bulunmaktadır. Bunlar, tekrar ve pekiştirmeçtir. Bu kuramcılara göre, çocuk çevresinde gördüğü davranışları yapmaya kalkıştığında ona ceza verilerek pekişmesi önlenabilir. Bu yapılmazsa çocuk saldırgan davranışı tekrarlar. Bu davranış bir süre sonra kendisinde bir alışkanlık haline gelir ve onda, her an ortaya çıkma potansiyeli ile beraber kalıcı bir hal alır (Eron, 1987).

Bütün bu kuramların dışında saldırganlığa sebep olan başka bir faktör de küme narsisizmidir. Küme narsisizminde kendi başına bir hiç olan kişinin güçlü bir birliğe katıldığında kendisini dünyanın en güçlü insanı olarak görmesidir. Kişi bunu sadece iç dünyasında yaşarsa herhangi bir sakıncası yoktur. Ancak kişi, bu duyguyu saldırganlığın hizmetine bırakırsa o zaman durum tehlikeli bir hal alır. Gerçekte solucan olan kişi, bir kümeye ait olarak bir dev haline geldiği duygusunu yaşadığında insan saldırganlığının en önemli kaynaklarından birine sahip olmuş olur ve hem o duygunun motivasyonu ile hem de kümenin gücünü kullanarak son derece saldırganlaşıp yıkıcı eylemlerde bulunur (Fromm, 2016: 263-265).

Son olarak da konuyu her ne kadar yukarıda ayrıntılı olarak ele almışsak da sadece saldırganlık çeşitlerinin isimlerini zikretmek yararlı olacaktır. Saldırganlıkla ilgili sınıflandırmalara bakıldığında araştırmacıların her biri farklı kuram bakış açısını kullanarak veya her biri saldırganlığın farklı boyutlarına değinerek açıklamalarda bulunduklarından çeşitlilik de artmaktadır. Bunlar, fiziksel saldırganlık-ruhsal saldırganlık, aktif saldırganlık-pasif saldırganlık, doğrudan saldırganlık-dolaylı saldırganlık, amaç olarak saldırganlık-araç olarak saldırganlık, yıkıcı saldırganlık-savunucu saldırganlık, fiili (fiziksel) saldırganlık-sözlü saldırganlık, planlı saldırganlık-plansız saldırganlık, kendine dönük (içe dönük) saldırganlık-dışa dönük

saldırganlık gibi isimlendirmelerdir (Fromm, 2016: 244-353; Aronson vd. 2012: 676; Erten ve Ardalı, 1996; Kağıtçıbaşı, 1999: 348-349).

1.3.4. İstismar

İstismar, birinin iyi niyetini kötüye kullanma, sömürme, işletme ve yararlanma anlamlarına gelmektedir (Akalin vd., 2019: 1218). İstismar, kişinin kurbanın fiziksel, ekonomik, cinsel, duygusal gibi birçok yönünden kısa ya da uzun süre boyunca kendi lehine olacak şekilde yararlanmasıdır (Güneş, 2018: 36). Güneş'in (2018: 37) ifade ettiği gibi istismar, sömürücü şiddet olarak da tanımlanmıştır. Bu kavram, şiddet ve saldırganlıkla yakından ilgili bir kavramdır. Toplumda genellikle en çok çocuk, kadın ve yaşlı istismarına şahit olunmakta ve istismar ile ilgili yapılan çalışmalar da bu konuları ele almaktadır.

Çocuk istismarı, gerek anne-baba gerekse de bakıcı olmak üzere çocuğa bakmakla yükümlü olan kişilerin çocuğa dikkat etmemeleri sonucu çocuğun fiziksel, psikolojik ve sosyal açıdan zarar görmesi, çocuğun sağlığının tehlikeye atılması durumudur (Sağır ve Gözler, 2013). İstismar, kasıtlı olarak fiziksel zarar verme, çocuğun kötü beslenmesine sebep olma, cinsel istismarda bulunma, belli bir çıkar uğruna kullanma ve çocuğun fiziksel ve zihinsel gelişimini engelleyici her türlü faaliyeti bünyesinde barındırır (Siyez, 2003: 2). Çocuğa yönelik olan istismar, çocuğu hem fiziksel hem de duygusal olarak çok derinden yaralar ve çocuk ömür boyunca bu yarayla yaşar. Dahası istismara uğrayan çocuğun büyüdüğünde kendisinin de istismarcı olma ihtimali de çok yüksektir.

Çocuk istismarı, dört grupta ele alınmaktadır. Bunlar; fiziksel istismar, cinsel istismar, duygusal istismar ve ihmal'dir. Fiziksel istismar ile ilgili birçok tanım yapılmıştır. Ancak bu tanımların hepsinin ortak noktası, çocuğun sağlığını olumsuz etkilemesi ve vücutta yaralanmaya sebep olmasıdır (Pelkovitz ve Ark., 2000). Fiziksel istismar, anne, baba veya bakıcının bakmakla sorumlu olduğu çocuğa fiziksel olarak zarar vermesi, çocuğu yaralaması, yani genel olarak çocuğa kasıtlı olarak şiddet uygulamasıdır. Bu şiddet, elle, herhangi bir nesneyle vurulmak suretiyle, itilip sarsılarak, yakılarak veya ısırılarak olabilir (Taner ve Gökler, 2004). Uygulanan bu şiddetin fiziksel istismar olarak adlandırılması için, şiddetin, kaza dışı gerçekleşmiş

olması gerekmektedir (Kara ve Ark., 2004). Cinsel istismar, çocuğu, cinsel doyum için kullanmak veya başkasının bu duruma göz yummasıdır (Siyez, 2003: 26). İstismarcı, kuvvet uygulayarak ve tehditlerde bulunarak bunu gerçekleştirir. Duygusal istismar, anne, baba veya bakıcının çocuklarda ciddi davranışsal, duygusal veya zihinsel rahatsızlıklara yol açabilecek olan davranış ve ihmallerini içermektedir (Budak, 2009: 178). Çocukların ihtiyaç duydukları ilgi, sevgi ve özenden yoksun bırakılma durumları ve bunun sonucu istismar edilen çocuğun psikolojik sorunlar yaşaması durumudur (Kara ve Ark., 2004). İhmal, çocuk ihmali bağlamında anne, baba veya bakıcının çocuğun bakım, korunma, beslenme, giyim, eğitim ve sağlık gibi ihtiyaçlarını gerektiği gibi yerine getirmemesi durumudur (Pelenlioğlu ve Bulut, 2009).

Çocuk istismarının tüm türleri, istismar sonrası çocukta ciddi izler bırakmaktadır. Bunların bazıları psikolojik, bazıları fiziksel, bazıları da sosyal durumlarla ilgilidir. Pelenlioğlu ve Bulut'un (2009) aktardığı gibi genelde tüm istismar türlerinin özelde de fiziksel istismarın çocuktaki etkileri şunlardır: Alt ıslatma, parmak emme, gelişimsel bozukluk, uyku problemleri, yeme alışkanlığı değişikliği, öğrenmede güçlük, konuşma becerisi edinmede gecikme, okul başarısızlığı (Gershoff, 2002; Şahin, 2001), sosyal ilişkilerde problemler, yakın ilişki kuramama, öfke nöbetleri, saldırgan ve suça yönelik davranışlar sergileme, duygu durumunda dengesizlik ve bozukluklar, alkol ve madde kullanımı bağımlılığı (Yıldız, 2007; Afifi ve Ark., 2006), intihar girişimi ve travma sonrası stres bozukluğu (Hardt ve Ark., 2008; Kara ve Ark., 2004).

Kadın istismarı, kadınlara fiziksel, cinsel veya psikolojik zararda bulunacak ya da onları rahatsız edebilecek davranışlar, ister kamu isterse de özel alanlarda yapılan bu tür davranışlara yönelik tehdit ve onların özgürlüğünün kısıtlanması dahil olacak şekilde, şiddet içerikli her tür cinsiyetçi davranışların genel adıdır (Telali ve Aktaş, 1996, Akt.: Özkan ve Demir, 2002). Kadın istismarının da çeşitli türleri bulunmaktadır. Bunlar; fiziksel istismar, cinsel istismar, duygusal istismar, ekonomik istismar ve sözel istismardır. Fiziksel istismar, kadınlara karşı kaba kuvvet kullanma durumudur. Cinsel istismar, kadının isteği dışında cinsel birlikteliğe zorlanma durumudur. Bu istismar türü genellikle fiziksel istismar ile birlikte gerçekleşir (Özbey, 2012). Duygusal istismar, kadının bilinçli olarak ihtiyaç duyduğu sevgi, ilgi, destek, yardım ve şefkat gibi durumlardan mahrum edilmesi, kadının küçümsenmesi,

görmezden gelinmesi ve sindirilmesi durumudur. Ekonomik istismar, kadına bakmakla yükümlü olan kişinin kadının ihtiyaçlarını karşılamaması, onu zorla çalıştırması ve kazancını elinden alması, çalışmasına izin vermemesi kadının kendisine ait olan takılarını kendisinden zorla alması, evin/ailenin ekonomisi ile ilgili olan konularda kadına hiç danışmaması durumudur. Sözel istismar, kadına sözel yolla hakarete bulunma, lakap takma, küfür etme, kendisini ifade etmesine ve savunmasına müsaade etmeyip susturma, onu korkutup sindirme ve buna benzer yollarla kontrolü altına alma durumudur.

Kadına yönelik olan istismar türlerinin hepsi genellikle eş, sevgili, partner, arkadaş ve yakın çevre tarafından gerçekleştirilir. İstismar, kurban konumunda olan kadının yaralanmasına, psikolojik sorunlar yaşamasına, kötü yola düşmesine, suç işlemesine ve ölmesine sebep olabilmektedir. İstismarın etkisi uzun yıllar boyunca kadında görülür ve bazı durumlarda kadınlar, istismar edilmiş olmanın etkisini ömürleri boyunca yaşarlar.

Yaşlı istismarı, yaşlı olan insanların eşleri, çocukları, bakıcıları, huzur evlerindeki görevliler, bakım evlerindeki görevliler, hastane çalışanları vb. konumda olan kişilerin yaşlının yaşam kalitesini artırmaya yönelik uğraş içinde olmama, ona zarar verme ve şiddet uygulama durumlarıdır. Bu şiddet, sağlık ve bakım sorunları, eş istismarı ve aile içi şiddet olgularından kaynaklanmaktadır (Erlingsson ve Ark., 2005). Yaşlı istismarının da çeşitli türleri vardır. Bunlar; fiziksel istismar, psikolojik istismar, cinsel istismar, ekonomik istismar ve ihmaldir.

Fiziksel istismar, yaşlıya bakan kişinin kasıtlı olarak ona fiziksel güç kullanması, zarar vermesi, acı yaşatması durumudur. Psikolojik istismar, yaşlı olan kişiye bakan kişinin ona sözel veya sözel olmayan yolla ruhsal açıdan acı vermesi ve strese sokmasıdır (Kıssal ve Beşer, 2009). Cinsel istismar, yaşlı olan insanın isteği olmadan zorla cinsel ilişkiye girilmesidir. Ekonomik istismar, yaşlının etrafındaki kişilerce isteği ve onayı olmadan parasının veya malının harcanması ile yaşlı olan kişinin bakımını üstlenen kişi veya kişilerin ekonomik anlamda yaşlı olanı mahrum bırakma durumudur. İhmal ise yaşlı kişiye bakımını üstlenen kişilerin yaşlının günlük ihtiyaçlarını karşılamaması (Keskinoglu ve Ark., 2004), kasıtlı veya kasıtsız bir şekilde ondan yiyecek, içecek, ilaç ve tıbbi cihaz gibi ihtiyaçlarını esirgemesi, sorumluluklarını yerine getirmemesi durumudur (Kıssal ve Beşer, 2009).

1.3.5. Tehdit

Bu kavram, gözdağı vermek, tehlikeli bir durum yaratmak, korkutmak anlamlarına gelmektedir (Akalın vd., 2019 :2300). Kişinin karşısındakine zarar vermesi, onu zarara uğratması, kötülükte bulunmasına dair isteğini ve niyetini karşısındakine aktarmayı içerir. Bu niyetin ifade edilmesi tehdit anlamına gelmektedir.

Tehdit, şiddet ve yıkıcılık ile yakın ilişkide olan kavramlardan bir tanesidir ve şiddet öncesi evrelerdendir. Ancak tehdit aşamasından kişinin saldırganlığı eyleme dönüştürdüğü evreye kadar geçen süreçte araya birçok duygu ve alt evre girer. Bir başka deyişle tehditle şiddet arasında bir hayli mesafe bulunmaktadır. Her ne kadar tüm şiddet eylemlerinde tehdit olmasa da bazı eylemlerin şiddet davranışı öncesi tehdit evresinden geçtiği de bir gerçektir. Tehditin şöyle bir tarafı da bulunmaktadır: Her tehdit şiddete dönüşmeyebilir. Bazı tehditler sadece sözel olarak ifade edilip tehdit duygusu bir süre sonra kendiliğinden de sönebilir. Tehdit duygu ve davranışının kendisinde şiddetli bir öfke mevcuttur. Kişi o anki öfkesiyle karşısındakine yıkıcı ve yok edici duygu ve düşünceler besleyebilir ve bu duygu ve düşünceler bir süre sonra kişide yumuşak bir tavır sergilemeye de dönüşebilir. Çünkü kişi tehdit etme davranışını uyguladığında aşırı bir sinirlilik, kızgınlık ve öfke duygusu içerisinde bulunmaktadır. Bilinmektedir ki sinirlilik, kızgınlık ve öfke duyguları saman alevi gibi bir anda ortaya çıkan ve bir anda sönen duygulardır. Kişinin tehdit davranışının gerçekleşmesinin üzerinden biraz zaman geçtiğinde kişi, aynı duyguları yaşamayacağı için daha düşünceli bir tavır içerisinde daha önce yapmayı düşündüğü şeylerden vazgeçebilir. Yani tehdit etme davranışının üzerinden biraz zaman geçtiğinde tehditin şiddete dönüşme olasılığı azalmaktadır. Bu, biraz da tehdit edilen kişinin tavrına ve tehdit eden ve tehdit edilen kişilerin arasındaki kişi ve faktörlere bağlı olarak da değişiklik göstermektedir. Bunlar da tehdit edilen kişinin tehdit edenin isteklerini yerine getirmesi, iki taraf arasındaki kişilerin uzlaşma görevi üstlenip orta yolu bulması vb. faktörlerdir.

1.3.6. Taciz

Türk Dil Kurumu'nun sözlüğünde bu kavram, tedirgin etme, rahatsız etme, sıkıntı verme gibi anlamlara gelmektedir (Akalın vd., 2019: 2240). Di Martino ve arkadaşları, "İşyerinde Şiddet ve Tacizin Önlenmesi (Preventing Violence and Harassment in the Workplace)" adlı çalışmalarında konuyu ayrıntılı bir şekilde ele almış olup taciz kavramını şu şekilde tanımlamışlardır: *Taciz, yaş, statü, cinsiyet, cinsel yönlendirme, ırk, renk, dil, bölge, siyasi düşünce gruplarına üyelik, ulusal ya da sosyal köken, azınlık olma durumu gibi özelliklerinden kaynaklanan ve sözlü/sözsüz, görsel, psikolojik ya da fiziksel nitelikteki istenmeyen davranışlardır* (Di Martino ve Ark., 2003, Akt: Ekşi ve Yaman, 2010: 18). Taciz, bir insanı acze düşürmek, aciz bırakmak, zorlamak anlamlarına gelir.

Taciz denince genelde akla ilk olarak cinsel taciz gelir. Ancak tacizin kapsam alanı çok geniş olup hayatın birçok alanında farklı türden taciz eylemleri ile karşılaşmak olasıdır. Bunlar, cinsel taciz, fiziksel taciz, duygusal taciz, ekonomik taciz, mobbing, siber taciz... vb.dir. Konuyla ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında taciz çeşitlerini ele alan araştırmalar, taciz kavramı ile şiddet kavramını aynı anlamda kullanmış olup fiziksel tacizi, birine fiziksel olarak şiddet uygulamak, ekonomik tacizi, birine ekonomik şiddet uygulamak, duygusal şiddeti, birine duygusal açıdan şiddet uygulamak, mobbingi ise birine psikolojik şiddet uygulamak şeklinde açıklamışlardır. Ayrıca onlar, bunlar üzerinde çok fazla durmayıp taciz denince akla ilk gelen taciz türü olan cinsel taciz üzerinde durmuşlardır. Bize göre bu taciz türlerinin hepsi de önemlidir ama özellikle cinsel taciz ve mobbing daha çok önemlidir.

Cinsel taciz, ahlaksızca, ulu orta veya gizlice söz ve davranışlarla karşı cinse eziyet etme, tedirginlik ve sıkıntı verme, çalışma hayatında ekonomik güç, üst makam veya başka etkili bir göreve sahip olanların, genellikle karşı cinsi ahlak dışı birtakım tutum ve davranışlarla cinsel yönden sıkıntıya sokup rahatsız etmesi olarak açıklanmıştır (Akalın vd., 2019: 468). Psikoloji sözlüğünde ise cinsel taciz şu şekilde açıklanmıştır: Karşı tarafın istemediği, rıza göstermediği cinsel yaklaşımlar, cinsel nitelikli teklifler, sözlü veya fiziksel davranışlardır (Budak, 2009: 164). Polat'a (2016) göre cinsel taciz de üçe ayrılır. Bunlar; görsel taciz, sözel taciz ve dokunsal tacizdir. Görsel taciz, genellikle erkek olan birinin kadın olan başka birine uzun süre,

hissettirerek, rahatsız edici bir şekilde bakmasıdır. Sözel taciz, birinin ötekine küfür etmesi, rahatsız edici bir şekilde ve cinsellikle ilgili laf atmasıdır. Dokunsal taciz de birinin ötekine dokunması, okşaması vücudunu sürtmesi gibi durumlardır.

Mobbing kavramı İngilizce bir kavram olup taciz etmek, rahatsız etmek, rahat vermemek... gibi anlamlara gelmektedir. Bazı araştırmacılar mobbing kavramı yerine psikolojik taciz kavramını da kullanmışlardır. Bu kavram genellikle çalışma hayatında gündeme gelmektedir. İş veren ile çalışan arasında meydana geldiği gibi statü olarak aynı konumda olan insanlar arasında da meydana gelebilir. Mobbing, sistematik olarak uygulanan kötü muamele, tehdit, şiddet ve aşağılama gibi davranışlardır (Tınaz, 2006: 8). Mobbing kurbanı kişiler, ciddi psikolojik rahatsızlıklarla karşı karşıya kalıp durumdan büyük ıstırap çekerler. Duygusal olarak çöküntü yaşarlar ve mobbingin yoğun olduğu iş ortamındaki kurban travma sonrası stres bozukluğu bile yaşar.

1.3.7. Fanatizm

Fanatizm denince akla ilk gelen futbol maçlarındaki seyircilerdir. Aslında bu seyircilerin tuttukları takımları desteklerken rakip takım oyuncularına veya hakeme küfür etmeleri, kendilerini parçalarcasına tezahüratta bulunmaları, rakip takım oyuncularına veya hakeme taş, sopa, bozuk para ve hatta cep telefonlarını fırlatmaları, oturup maçı izlemeleri için bulunan oturakları yerinden söküp sahaya fırlatma, soyunma odalarına hücum edip tuttukları takımın oyuncularını desteklemeleri veya rakip takım oyuncularına zarar verme girişimleri, sahaya girip tuttukları takımın oyuncularına sarılmaları veya rakip takım oyuncularını veya hakeme zarar vermeye çalışmaları gibi davranışlar akla gelmektedir. Ancak fanatizm sadece futbol maçlarıyla sınırlı değildir. Kişi bir alışkanlığı, bir dini, bir mezhebi, bir düşünceyi, bir siyasi görüşü, bir örgütü, bir müzik grubunu fanatik bir duygu durumuyla destekleyip savunabilir. Peki nedir fanatizm?

Genel olarak fanatizm, herhangi bir dine, mezhebe, düşünceye, siyasi görüşe vb. körü körüne bağlanıp bunu ateşli, coşkulu bir şekilde savunmaktır. Bu eylemde bulunan kişiye de fanatik denir. Fanatizm, Latince kökenli bir kelimedir ve tapınak veya kutsal mekân anlamına gelen “fanum”dan gelmektedir. Kendini fanum’a adanmış kişiler için de “fanaticus” kavramı kullanılmaktadır (Glare, 1968: 676). Arapçadaki

karşılığı taassup, Türkçedeki karşılığı da bağnazlıktır. Hem taassup hem de bağnazlık, körü körüne bağlanma ve tek doğrunun kendilerinin bildiği ve kendilerinin inandığı doğru olduğu anlamına gelmektedir.

Fanatikler, tek doğrunun kendilerinin doğruları olduğu inancına sahiptirler ve bunu kanıtlamak için deneyemeyecekleri hiçbir yol yoktur. Bunun için bilinçsizce hareket edip etrafı yakıp yıkmakta, insanlara zarar vermekte ve hatta öldürmektedirler. İşte fanatizm burada sorun olmaya başlar. Şiddet ortaya çıktığı andan itibaren fanatizm toplumda istenmeyen bir davranış haline gelir. Düşünsel boyutta ve soyut olan bir yaşam tarzı iken, davranışsal ve somut bir hale büründüğünde tepki çekmeye başlar ve düzeltilmesi gereken bir problem olarak algılanır. Kendilerinin desteklemiş oldukları din, takım, siyasi parti, inanç, değer vb. olguların tek ve mutlak doğru olduğu ve diğerlerinden üstün olduğu inancına sahip olmaları sonucu yıkıcı eylemlerde bulunan fanatik kişiler (Poyraz, 2007) bir grup içerisinde hareket ettikleri gibi tek başlarına da hareket edebilirler. Grup içerisinde bu davranışları gösteren kişiler, bir ayın yaparcasına coşkulu bir şekilde fikirlerini savunurlar ve kendilerinden geçme seviyesine gelirler. İşte fanatikler bu kıvamdan sonra şiddet uygulayıp yıkıcı davranışlarda bulunurlar. Aniden beliren kontrol ve kanalize edilemeyen bir öfkenin kurbanı olurlar. Bu durumdaki kişiler mantıklarıyla değil duygu ve hisleriyle hareket ederler (Ayan, 2006).

1.3.8. Terör

Terör kavramı, şiddet ve yıkıcılıkla yakından ilişkili olan bir kavramdır. Bu kavramın birçok tanımı yapılmıştır. Bunlardan bazıları ise şunlardır: Terör, insanlara korku ve dehşet salmak, paniğe sevk edip yıldırma, başkalarının davranışlarını yönlendirmek ve etkilemek için şiddete başvurmaktır (Dönmezer, 1972). Terör, düşman, tarafsız yabancı toplumlar ve dost grupları etki altına almak, sindirmek ve kendi tarafına çekmek amacıyla illegal örgütlerin gerçekleştirdiği öldürme, tahrip, sabotaj, kaçırma ve soygun gibi planlı eylemlerdir (Gani, 1976: 63). Terör, dehşet ve aşırı korku saçma ve bu amaçla yaralama, yıkma ve öldürme davranışlarıdır (Erten ve Ardalı, 1996). Terör, “ baskı, cebir ve şiddet, korkutma, yıldırma, sindirme veya tehdit yöntemlerinden biriyle Anayasada belirtilen cumhuriyetin temel niteliklerini siyasi,

hukuki, sosyal, laik, ekonomik düzenini değiştirmek, devletin ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğünü bozmak, Türk devletinin ve cumhuriyetinin varlığını tehlikeye düşürmek, devletin otoritesini zaafa uğratmak ve yıkmak veya ele geçirmek, temel hak ve hürriyetleri yok etmek, devletin iç ve dış güvenliğini, kamu düzenini veya genel sağlığını bozmak amacıyla bir örgüte mensup kişi veya kişiler tarafından girişilecek her türlü eylemdir” (TMK, 1991). Terör, dehşeti yaymak için girişilen seçilmiş ve planlı eylem veya eylem tehdididir (Ergil, 1997: 210). Terör, belli bir insan grubunu etkileme amacıyla masum hedeflere yönlendirilmiş ve önceden planlanmış siyasi amaçları olan şiddettir (Krueger ve Maleckova, 2002). Terör, herhangi bir amaca ulaşmak için sivil veya güvenlik güçlerinin propagandaya yönelik ses getirici eylemlerle öldürölmesidir (Bal, 2006: 8). Terör, yıldırma, korkutma, rahatsızlık verme ve endişe ve kaygı uyandırma amacıyla şiddet kullanma anlamına gelmektedir (Çayır, 2014: 43).

Bütün bu tanımlara bakıldığında hepsinin terörün başka bir boyutuyla ilgili olduğu görölcektir. Hepsi geçerli tanımlardır ancak terör kavramının farklı özelliklerini ele aldıkları için aslında bu tanımlar birbirini tamamlar niteliktedirler. Ancak her ne kadar tanımlarda farklılıklar görölse de hepsinin bazı ortak noktaları mevcuttur. Tüm araştırmacıların kabul edeceği gibi terör şiddetle iç içe bir kavramdır. Yani terörün şiddet ve zor kullanımı durumu söz konusudur. Tüm şiddet eylemlerinde insanlar arasında dehşet ve korku salınmak istenmektedir. Diğer bir nokta da terör eylemlerinin hepsinde siyasi bir amaç güdölür. Terör eylemlerinin hepsinde de kitlelerin kendilerini seyretmeleri, dinlemeleri ve eylemlerinden etkilenmeleri amacı bulunmaktadır (Özerkmen, 2004).

Terör kavramı ele alındıktan sonra terörizm ve terörist kavramlarına da değinmek gerekmektedir. Terör kavramı, özeli ifade etmektedir. Yani yapılan eylemin kendisi terör olayıdır. Terörizm ise geneli ifade etmektedir. Terör eylemlerinin uygulanmasındaki olguyu ifade eder. Terörist kavramı da terör eylemini gerçekleştiren, uygulamaya döken kişiyi ifade eder (Cirhinlioğlu, 2004: 25).

Peki terör ve terörizmin ne tür özellikleri vardır? Her ne kadar yukarıda buna biraz değinmiş olsak da bu konuyu biraz açmanın yararlı olacağını düşünmekteyim. İlk olarak her terör olayının siyasi bir amacı vardır. Hiçbir amaca hizmet etmeyen rastgele gerçekleşmiş veya gerçekleştirilmiş hiçbir terör eylemiyle karşılaşmak

mümkün değildir. Terörizm, korkuyu yaymak ister ve bu yüzden de şiddete başvurur. Terör eylemlerinde kurbanlar genellikle masum insanlardır ve teröristler, eylemin gerçekleştirildiği toplumun stratejik öneme sahip noktalarını hedef alırlar. Terör eylemlerini anlamamanın en önemli metodu, olaya tarihsel bir bakış açısıyla bakmaktır. Yani terör tarihseldir ve tarih dışlandığında terörün anlaşılması mümkün değildir. Terörün hem ulusal hem de uluslararası boyutu vardır. Terör eylemleri önceden planlanır, bir sistem çerçevesinde gerçekleştirilir ve örgütlüdür. Terör ve terörizm karmaşık bir yapıya sahip olduğundan onların, interdisipliner bir yaklaşımla çözüm ve analizlerinin yapılması zorunludur (Cırhinlioğlu, 2004: 32).

1.3.9. Radikalizm

Radikalizm, radikal kavramından türetildiği için kendisini daha iyi anlamamız için öncelikle radikal kavramını ele almamız gerekmektedir. Bu kavram, günlük yaşantımızda “radikal kararlar”daki anlamıyla sert, köklü, kökten, kesin vb. anlamlarda kullanıldığı gibi, “radikal örgütler”deki anlamıyla ise genellikle dini kötü tanıtan, şiddetle, saldırganlıkla, bombalı saldırılarla anılan, sakallı, saç sakalı birbirine karışmış, siyah giyimli kişiler anlamında kullanılmaktadır. Bu iki örnekteki anlamlar, sosyal hayat, siyaset ve din başta olmak üzere hayatımızın tüm alanlarında geçerlidir. Radikal kavramının sözlük anlamı, kökten ve köktenci demektir (Akalin vd., 2019: 1957). Radikalizm ise kişinin hayatının her alanında kökten değişiklikler yapma, bazı alanlarda yenilik, bazı alanlarda ise eskiye gitme fikri, isteği ve çabası anlamlarına gelmektedir. Tanımdan da anlaşılacağı gibi radikalizmde önemli olan iki husus vardır. Bunların ilki bazı durumların ve kabul edilen bilgilerin kökten değiştirilip yeni durumlara ve yeni bilgilere ulaşmayı ve onları hayatın temeline oturtmanın temel ilke olduğu fikridir. İkincisi de din ile ilgili olarak insanların toplumda yaygın olan dini düşünce ve yaşayışa karşı çıkarak düşünsel ve davranışsal açıdan aşırı bir tutum sergilemesidir. Ancak günümüzde radikalizm denince insanların çoğu bu iki anlam yerine sadece dinle ilgili olan anlamı anımsamaktadır. Yani, bu kavramın din dışı konulardaki anlamları unutulmuş ve radikalizm denince insanlarda çoğunlukla dinle ilgili tasavvurlar oluşmaktadır. Bunun da son yıllarda radikal örgütler dediğimiz dini

istismar eden örgütlerin eylemleri sonucu sürekli olarak gündemde olmalarından kaynaklandığını düşünmekteyiz (Kartal, 2020: 236).

Radikalizm denince akla birtakım kavramlar gelmektedir. Bunların ilki “köktendincilik”tir. Köktendincilik, dini, etnik ve kültürel olguların değişimine ve aslından uzaklaşmasına tepki gösteren yaklaşım tarzları olarak tanımlanmaktadır (Aydınalp, 2011:100). Türkçe sözlükte ise kurulu düzenin temellerini, dini kural ve inançlar doğrultusunda değiştirip uygulamadan yana olan tutum veya öğretiler (Akalın vd., 2019: 1497) şeklinde açıklanmıştır. Köktendincilik, dinsel radikalizm kavramının Türkçe karşılığıdır. Radikalleşme ile ilgili olan ikinci kavram “fundamentalizm”dir. Bu kavram, temel, esas, kurucu fikir gibi anlamlara gelmektedir. *Değer çatışmalarıyla dolu olan, sosyo-kültürel eşitsizliklerin olduğu ve sosyal değişikliklerin hızlı olduğu toplumlarda insanların yaşantı ve inançlarıyla ilgili katı olan, keskin çözümlerde bulunan ve toplumun yanlış yolda olduğunu ve sadece kendilerinin doğru yolda olduğunu söyleyen kişi veya grupların yaklaşımlarıdır* (Altemeyer ve Hunsberger, 2004). Fundamentalizm ile köktendincilik aynı anlama gelmektedir. Fundamentalizm kavramı da radikalizmde olduğu gibi sadece din konusuyla ilgili değildir. İkisi de birçok alanda karşılık bulmaktadır (Sezen, 2008: 76). Bununla birlikte fundamentalizm, çoğunlukla din ile ilişkilendirilip dinsel fundamentalizm şeklinde kullanılmaktadır. Bunun sebebinin 19. yüzyılda ABD’de Hristiyan Protestanlığının Hristiyanlığın temel ilkelerine dönme eğiliminin sonucu olarak gelişen harekete atfedilmesi olduğu belirtilmiştir (Yaparel, 2007). Radikalleşme ile ilgili olan üçüncü kavram, “aşırıcilık”tır (Kartal, 2020: 238). Bu kavram, İngilizcedeki extremism kavramının karşılığıdır. Aşırıcilık, aşırı, uç ve sıra dışı gibi anlamlara gelmektedir (Kurum ve Avcı, 2018). Aşırıcilık, toplumun kurulu olan düzenindeki değer ve inançlarına karşı gelme ve muhalefet etme olarak tanımlanmaktadır ve radikalizmin bir türü olarak kabul edilmektedir. (Macaluso, 2016: 3, Akt.: Kurum ve Avcı, 2018). Radikalizmle ilgili son kavramımız da “fanatizm”dir. Fanatizm konusunu yukarıda da ele almıştık. Bu yüzden bu kavramın tanımı ve açıklaması yerine onun radikalizmle olan ilişkisi bağlamında açıklamalar yapmak daha yararlı olacaktır. Fanatizm ile radikalizm arasında bazı farklılıklar bulunmaktadır. Kartal (2020: 238) bu farklılıkları şu şekilde açıklar: “*Fanatizmdeki taassup ve bağnazlık durumu herhangi bir konuyla ilgili duygu yoğunluğu ve coşkunun kişide zirve noktasında hissedildiği esnada başka*

inanç, düşünce ve duyguların reddedilmesini zorunlu kılar. Fanatizmdeki tek gerçeklik ve tek doğru, fanatik kişinin kendi gerçek ve doğrularıdır. Ancak radikalizmde durum böyle olmayıp radikalın veya onun içerisinde yaşadığı toplumun sahip olduğu inanç, düşünce ve duygunun kökenine bir yolculuk isteğiyle başlayıp inanç, düşünce ve duyguyu ilk çıkış zamanlarındaki gibi veya radikalın kendi kafasındaki algıya göre inanma, davranma ve hissetme eğilimi ve isteği mevcuttur.”

Radikalizm ile ilgili bu açıklamalardan sonra şu tarz radikal kişilik özelliklerinden bahsedilebilir: Radikal kişiler kültüre karşı bir düşmanlık hissi içerisindeyler. Çünkü kendilerine göre kültür, dini değiştirip dönüştüren, dinin yere ve zamana göre farklı anlam ve işlevlerinin olduğu bilinciyle dinde değişikliklerde bulunur. Radikaller dini metinleri kendilerince yorumlama ve anlama eğilimindedirler. Onlar, dini metinlerden farklı anlamlar çıkararak kendi davranışlarının meşruiyetine yönelik dayanak noktası ararlar. Aslında dini metinleri davranışlarının günah keçisi olarak gösterirler ve tüm yaptıklarının sebebinin -ki burada herhangi bir pişmanlık yoktur- dini metinlerin emir, buyruk ve gerektirdikleri olduğunu savunurlar. Bu anlayış sayesinde kendilerine bazı roller belirleyip ona göre hareket ederler. Onların dini metinlerden anladıkları ile genel olarak toplumun anladıkları aynı şeyler değildir ve radikaller çıkardıkları bu anlamlara sıkı sıkıya bağlı kalıp toplumun tasvip etmeyeceği hatta asla kabullenemeyeceği şeyleri yapmaktan çekinmezler ve çatışma ortamı oluştururlar. Radikal kişilerin dini metinlerden anladıkları şeylerin farklı olmalarından hareketle kendilerini toplumdan farklı bir yere konumlandırırlar ve topluma karşı bir aidiyet hissi yaşamazlar. Onlar bu şekilde insanları dışlamış olur ve radikaller, kendilerini haklı çıkarmaya ve vicdanlarını susturmaya yarayan "karşılarında olan kişilerin insan bile olmadığı" düşüncesine sahip olarak dehumanizasyon politikasını güderler (Kartal, 2017). Yabancıların kendilerini bozmalarından, kirletmelerinden korumak amacıyla katı sosyo-kültürel sınırlar inşa ederek kendilerini değiştirip dönüştürürler. (Yaparel, 2007). Bu değişiklikler hem sosyal hem de kişisel hayatlarıyla ilgilidir. Fiziksel görünüşleri, yeme-içme içerik ve alışkanlıkları, arkadaş çevreleri gibi durumlarda gözle görülen değişiklik ve sınırlar apaçık görülmektedir.

1.3.10. Zorbalık

Zorbalık, kişi veya toplumların din, dil, ırk, yaş ve cinsiyet ayırt etmeksizin dünyanın her yerinde görülen ve ciddi sorunlara yol açan anormal bir durumdur. Küçük düşürmek amacıyla art niyetli davranmak, zalimce davranmak, eziyet vermek, haksız eleştirilerde bulunmak ve dedikodu yaymak gibi yollarla kişi veya toplulukların sosyal açıdan izole edilmesi durumu (Di Martino, 2003: 6), güç olarak eşit düzeyde olmayan iki taraf arasında, güçlü olan tarafın zayıf olan tarafa bilerek ve isteyerek belli aralıklarla güç kullanma ve korkutma yoluyla, hakimiyet kurmaya ve aşağılamaya çalışmasıdır. Bir davranışın zorbalık olarak adlandırılabilmesi için iki taraf arasında yani zorba ile mağdur arasında güç açısından bir eşitsizliğin olması gerekmektedir (Pişkin, 2002). Ayrıca bu davranışın bir kerelik değil belirli aralıklarla tekrarlanıyor olması gerekmektedir.

Zorbalık, günlük yaşamın her yerinde görülebilse de en çok okullarda karşılaşılan bir durumdur. Üniversite dahil tüm eğitim öğretim kademelerinde görülmektedir. Zorbalığın fiziksel, sözel, gizli ve siber zorbalık olmak üzere dört türü bulunmaktadır.

Fiziksel zorbalık, zorbanın itmek, dirsek atmak, yumruk atmak, tekme atmak, çelme takmak gibi davranışlarla mağdura zarar vermesi, temasta bulunması durumudur. Sözel zorbalık, zorbanın mağdurun ismini bozması, lakap takması, kendisiyle alay etmesi, tehdit etmesi, dini, dili ve rengiyle ilgili olumsuz ithamlarda bulunması, toplumda küçük düşürmesi, iğneleyici laflar etmesi, hakaret etmesi gibi yollarla kendisine baskı kurması ve onu zor durumda bırakmasıdır. Gizli zorbalık, zorbanın mağdurun olmadığı zaman ve mekanlarda mağdurla ilgili dedikodu yapması, kötülemesi gibi yollarla mağduru aşağılama ve onun itibarını düşürmeye çalışma girişim ve çabasıdır. Siber zorbalık, en çok gündemde olan ve içerisinde yaşadığımız teknoloji çağında en çok başvurulan zorbalık türüdür ve şöyle tanımlanmaktadır: Kişi veya gruplar arasında bilgi ve iletişim teknolojileri kullanılarak karşıdaki kişi veya gruba düşmanlık ve korkutma amacıyla mesaj ve resim gönderilmesi, online forum ve web sitelerinde deşifre edilmesi, onlarla ilgili olumsuz, rahatsız edici ve iftira dolu mesaj ve postalar paylaşarak sosyal saldırganlık yapılmasıdır (Patchin ve Hinduja, 2006). Siber zorbalıkta da zorbalık kasıtlı olarak yapılmaktadır. Kimi zaman açık bir

şekilde yapılsa da genellikle bu zorbalık türünde teknolojinin zorbanın kimliğini gizleme imkânı vermesinden dolayı gizlice yapılmaktadır. Diğer zorbalık türlerinde olduğu gibi burada da zorbalık belli aralıklarla tekrarlanır.

Zorbalık, etkileri uzun yıllar boyunca hissedilen ciddi bir travmadır. Mağdur olan kişilerde hem kısa vadeli hem de uzun vadeli ciddi etkiler görülmektedir. Bu etkiler yaş ve cinsiyete göre değişiklik göstermektedir. Bu etkilerin başında mağdurda bir hayal kırıklığı ve üzüntü yaşaması durumu gelmektedir. Bu duygu durumu zaman geçtikçe ve zorbalık devam ettikçe yerini motivasyon kaybı, özgüven eksikliği, okulda devamsızlık, derslerde başarısızlık, depresyon, madde ve alkol kullanımı, suç işleme, intihar girişimi ve intihar etmeye dönüşebilmektedir (Rigby, 1998; Beran ve Li, 2005).

İKİNCİ BÖLÜM

ŞİDDET VE YIKICILIĞIN KÖKEN PROBLEMİ İLE DAYANAK NOKTASI

Şiddet ve yıkıcılığın kaynağının neliği, şiddetin problemini oluşturmaktadır. Çünkü şiddetin kaynağı/nedeni tam olarak belirlenmiş değildir. Araştırmacılar şiddeti, tek bir kaynakla/nedenle sınırlı tutmamışlardır. Yani şiddetin birçok kaynağı/nedeni olabilmektedir. Bununla birlikte araştırmacılar, farklı şiddet türlerinden hareketle farklı nedenler de belirlemişlerdir. Şiddetin türlerindeki bu çeşitlilikler konuyla ilgili farklı kuramların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bunları genelde psikososyal kuramlar ile biyolojik kuramlar olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür. Kuramlar oluşturulurken kuramcıların görüşlerine temel teşkil edecek ana konu, şiddetin kişiyi ilgilendiren boyutu ile ilgili olmaktadır. Diğer bir deyişle psikososyal kuramlar, genel olarak şiddetin sonradan kazanıldığını savunan görüşlerden oluşurken biyolojik kuramlar ise şiddetin doğuştanlığını savunan görüşlerden meydana gelmektedir.

Birinci bölümde şiddet ve yıkıcılıkla ilgili verdiğimiz bilgi ve açıklamalar, söz konusu kavramların kökenine inmeyi zorunlu kılmaktadır. Şiddet ve yıkıcılığın başlangıç safhasına inmek; bunların anlaşılmasını kolaylaştıracak ve bunların kökeninde nelerin rol sahibi olduğunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Bu kavramların arka planı hakkındaki arayışımızı, şiddet ve yıkıcılığın köken problemi olarak adlandırdık. Köken problemi arayışımızda ilk olarak kötülük problemi konusu karşımıza çıkmaktadır.

2.1. KÖTÜLÜK PROBLEMİ

2.1.1. Kötülük Tanımı

“Kötülük nedir?” sorusuna herkesin aynı yanıtı vermesi ve kötülükle ilgili aynı açıklamaları yapması mümkün değildir. Çünkü her insan, kendinden hareketle bazı şeyleri kötü bazı şeyleri iyi olarak belirleyecektir. Bunda etkili olan faktörler sınırsızdır. Zira kişinin özel hayatından en geniş insanlık âlemine kadar olan yaşantılar, insandan insana farklılık göstermektedir. İnsanın kişiliği, çocukluğu, yaşamı, ailesi, çevresi, inandığı dini, içerisinde yaşadığı toplumu, ait olduğu meslek grubu, ırkı,

ikamet ettiği şehri, ülkesi gibi etkenlerin hepsi, kişinin kötünün ve kötülüğün ne olduğunu tanımlamasında ve açıklamasında etkin rol oynamaktadır. Söz konusu olan bu faktörlerin tümü, kötülüğün öznel olduğu durumlarda geçerlidir. Peki kötülük her zaman öznel midir? Elbette ki hayır. İnsanların sübjektif bakış açılarıyla kötü diyebildikleri durum ve olayların yanında -ki bunlar başkalarına göre kötü olmayabilir- insanların genelinin kabul ettiği bazı kötülükler de olabilmektedir. Bunlar herkesin şahit olduğu, yaşadığı veya yaşandığına şahit olduğu kötülüklerdir. Deprem, sel, kasırğa gibi insanların kontrol etmekte yetersiz oldukları durumlar, bu kategoride ele alınabilir. Peki bu tarz örnekler herkes tarafından kötü kabul edilmekte midir? Bütün insanlar açısından geçerli olmamakla beraber bir genelleme yapmak gerekirse cevap “evet” olacaktır. Bazı insanlar deprem gibi afetlerin olduğu yerlerde yaşanan durumlara bir anlam yükleyebilmektedirler. Bu anlamlar da yine kişilerin aidiyet hissettikleri dinleri; deprem gibi felaketlerin olduğu yer ile ilgili hissedilen duygu veya geçmişte o yerle ilgili yaşanılan bir anlaşmazlık, problem veya çatışmadan kaynaklı olabilir. Birbirine düşman olan ya da farklı dini inanca sahip olan iki ülke, iki topluluk veya iki köyün birinde evrensel ilkelere göre kötü olarak isimlendirilecek bir durumun gerçekteşmesiyle diğeri ülke, topluluk veya köyün vatandaş, üye veya sakinlerinin üzüntü hissetmemeleri, hatta mutlu olmaları durumu buna örnek olarak gösterilebilir. Böyle bir senaryoda kötü durumun gerçekteştiği yerde yaşayanların aslında kötü oldukları, felaketleri hak ettikleri, Tanrı tarafından cezalandırıldıkları gibi düşüncelerle meydana gelen durumun aslında kötü olmadığı anlatılmaya çalışılacaktır. Bu durum, belki adalet, belki de intikam olarak düşünülecektir. Bu yorumların hepsi de insanların bireysel dünyalarının değişkenlerinden kaynaklanan yorum ve görüşlerdir. Bu tarz istisnaların dışında evrensel olarak kötü diye isimlendirilen durumlar da bulunmaktadır.

Sübjektif bakış açısı, kötülüğü tanımlamayı zorlaştırsa da genel geçer kötülük tanımları mevcuttur. Kötülük, Türk Dil Kurumu’nun sözlüğünde iki anlamda kullanılmıştır. Bunların ilki; kötü olma durumu, kemlik ve şer anlamındadır. İkincisi ise zarar verecek davranış veya söz anlamındadır (Akalin vd., 2019: 1508). Bu kavramın kökü de “kötü”dür. O da nitelikleri aşağı olan, hoşa gitmeyen, işe yaramayan ve değersiz anlamına gelmektedir (Akalin vd., 2019: 1507). Bize göre de kötülük; kişinin şahsı için iyi olmayan, hoşuna gitmeyen ve kendisine zarar veren herhangi bir

şey, durum ve olaylar ile kişinin hem kendisi hem de insanlık için zararlı olan, insanların psikolojik ve fiziksel olarak incinme, yaralanma ve ölmelerine sebep olan her türlü insan ve doğa kaynaklı olumsuzluklardır.

2.1.2. Kötülük Türleri

Geniş bir anlam çerçevesine sahip olan kötülüğün türleri bulunmaktadır. Genel olarak bunlar; ahlaki kötülük, doğal kötülük ve metafiziksel kötülük olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Düşünürler bu kötülük türlerinin anlaşılması için oldukça çaba sarf etmişlerdir. Öte yandan bunların çeşitleriyle ilgili olarak da açıklamalarda bulunarak kötülük türlerinin ayrıntılı bir şekilde anlaşılmasını sağlamışlardır.

Ahlaki kötülük, moral kötülük olarak da bilinmektedir. Bu konuda çalışmalarıyla ön plana çıkan isimler McCloskey ile Hick'tir. McCloskey'e göre ahlaki kötülük; bencillik, açgözlülük, kıskançlık, aldatma, acımasızlık gibi küçük ölçekli durumlardan oluşan kötülük ile savaşlar gibi büyük ölçekli olayların oluşturduğu kötülüktür (McCloskey, 1960). Ona göre ahlaki kötülük, basit bir ifadeyle ahlaksızlıktır (Yaran, 2016: 34). Hick'e göre ise ahlaki kötülük; acımasız, adaletsiz, ahlaksız ve sapık düşünce ve eylemler gibi insanların meydana getirdiği kötülüktür (Hick, 1985: 12). Son zamanlarda ise ahlaki kötülük dediğimiz kötülük türü, insanın iradesini kötüye kullanması sonucu ortaya çıkan hata ve günahlar (Yasa, 2016: 20) olarak sadeleştirilmiş ve tanımlanmıştır. Yani söz konusu kötülük türünün arka planında insan ve onun özgür iradesi yatmaktadır. Diğer bir ifadeyle ahlaki kötülükte fail insandır ve her şey onun bilinçli bir şekilde aldığı kararlarının sonucu olarak gerçekleşmektedir. Bu tür kötülük, rasyonel özgürlüğün kötüye kullanımı sonucunda ortaya çıkan bütün kötülüklere işaret etmektedir (Yaran, 2016: 29).

İkinci tür olan doğal kötülük, fiziksel kötülük olarak da bilinmektedir. McCloskey'e göre doğal afetler ve sonuçlarının insanlara verdiği acı ve kederler, insanlara acı çektiren hastalıklar ve bunun sonucu gelen ölümler, doğuştan gelen engellilik ile özürlülükler, çöl ile buzul yerler ve avlanan tehlikeli etçil hayvanlar doğal kötülük sayılmaktadır (McCloskey, 1960). Ona göre doğal kötülük dört kategoriye ayrılmaktadır. Bunların ilki bazı doğal çevrelerdir. Bununla kastedilen de verimsiz topraklar ve insanların yaşaması mümkün olmayan çöl, buzul ve dağlardan oluşan yerlerdir. İkinci kategori zararlı yaratıklardır. Aslan, kaplan, kurt, akrep, yılan, mikrop

taşıyan sinekler gibi hayvanlar, bu kategorinin içeriğini oluşturmaktadır. Üçüncü kategori, doğal afetlerdir. Deprem, sel, kıtlık, fırtına, çığ vb. felaketler bu kategoridedir. Son kategori de bedensel kusurlardır. Bunlar da körlük, sağırılık, sakatlık, zihinsel özürlülük gibi eksikliklerdir (McCloskey, 1960; Yasa, 2016: 21-22). Hick'e göre ise hastalığa sebep olan bakteriler, depremler, kuraklıklar, fırtınalar, kasırgalar gibi durumlarda, insan eylemlerinden bağımsız olarak meydana gelen eylem ve durumlar doğal kötülüktür (Hick, 1985: 12). Yaran'a (2016: 33) göre doğal kötülüğün iki nedeni vardır. Bunlar, doğal afet olarak isimlendirilen olaylar ile hem doğuştan gelen hem de sonradan ortaya çıkan hastalıklardır. Yaran'ın (2016: 29) Madden ve Hare'den aktardığı şekliyle doğal kötülük şu şekilde açıklanmıştır: “Yangın, sel, heyelan, kasırga, deprem, gelgit dalgası ve kıtlık gibi olayların ve kanser, cüzzam, tetanos gibi hastalıkların... ve buna ilaveten körlük, sağırılık, dilsizlik, çarpık organlar ve delilik gibi birçok duygulu varlığın yaşamın tüm imkanlarından yararlanmasına engel olan sakat bırakıcı özürler ve biçimsizliklerin neden olduğu korkunç acı, keder ve en sonunda gelen ölüm anlamına gelir” (Madden ve Hare: 1968: 6).

Kötülüğün son türü olan metafiziksel kötülük; ahlaki ve doğal kötülüğün dayanağı olmakla birlikte yaratılmış evrenin sonluluk ve sınırlılığıyla ilgilidir. Diğer bir deyişle söz konusu kötülük türü, ahlaki ile doğal kötülüğün hem nedeni hem de köklerinin bağlı olduğu kötülüktür. Leibniz'e göre ahlaki ve doğal kötülükler, metafiziksel eksikliğin sonucu olarak ortaya çıkarlar. Ona göre metafiziksel kötülük, yaratılmış olanlarda bulunan asli kusurluluk durumudur (Leibniz, 1984: 115; Çınar, 2005). Leibniz metafiziksel kötülüğü “yetkin olmayış” kavramıyla açıklamaktadır. Ona göre yetkin olmayış, dünya kavramında zorunlu olarak bulunmaktadır. Ona göre içinde sonlu varlıkların bulunmayacağı bir dünya düşünülemez. Leibniz'e göre sonlu varlıklar da sonlu oldukları için yetkin değildirler. Bu yüzden Tanrı'nın yaratacağı bir dünyanın sonlu varlıklardan kurulmuş bir dünya olması da bir zorunluluktur. Ona göre sonlu varlıkların eksik olmaları ve yetkin olmayışları metafiziksel kötülüktür (Gökberk, 2008: 285).

2.1.3. Kötülüğün Evrenselliği

Her toplumda kötü diye nitelendirilen bazı durumlar vardır ve bunların içeriği toplumdan topluma farklılık gösterebilmektedir. Yani bu kötülükler aynı durumlardan oluşmamaktadır. Bir toplumda kötü olan, başka bir toplumda kötü olarak algılanmayabilmektedir. Biz de kötülüğün evrenselliği hakkında şöyle düşünmekteyiz: Kötülük, kavram olarak evrenseldir ancak kötülüğün içeriği, toplumdan topluma farklılık göstermektedir. Kötü, bizim herhangi bir olguya yüklediğimiz anlamdan kaynaklanmaktadır. İnsanlar, olguları nasıl anlamlandırıp isimlendirmişse o şekilde kullanılmaya devam etmektedir. Davranışın kötü olarak nitelendirilmesi, bizim yaptığımız yorumlarla ilgilidir. Bunların evrensel olması mümkün değildir. Her insan ve her toplum herhangi bir davranışla ilgili farklı yorumda bulunacağı için evrensel bir kötü ve kötülüğün olması düşünülemez. İki ordunun savaştığı bir ortamı değerlendirdiğimizde, kendi ordumuz için “kahramanca savaştık, bu kadar düşman öldürdük, düşmanı yendik, yerle bir ettik” şeklinde yorumlarda bulunup kendimizi ve ulusumuzu övüp iyi şeyler yaptığımızı düşünüyorken; düşman dediğimiz karşı taraf ise bizi nitelendirirken “askerlerimizi öldürdüler, şehirlerimize zarar verdiler, yakıp yıktılar vs.” diyeceklerdir. Bunun sonucu olarak da karşı tarafa göre bizim eylemimiz kötü olarak nitelendirilecektir. Girilen savaşta bir tarafın kaybı şehit, öteki tarafın kayıpları ise leş olarak anılacaktır. Bu örnekte olduğu gibi, bilişsel, davranışsal ve duygusal bazı yüklemelerimizin sonucu olgu veya davranışlarımız kötü olarak isimlendirilmektedir. Sonuç olarak biz bir davranışla ilgili bilişsel olarak bazı kabullerde bulunduğumuzda, onunla ilgili bazı fikirler geliştirdiğimizde ve buna davranış ve duygularımızı da dâhil ettiğimizde bizde bir bütün olarak bu davranışla ilgili kötü duygu ve düşünce oluşmaktadır.

Kötülüğü insanlar üzerinden ele alacak olursak; herhangi bir insanı, “bu insan kötüdür” yerine “bu insanın belli bir davranışı kötüdür” şeklinde ele almak daha doğru olacaktır. Aynı şekilde genel olarak bir ülke veya bir şehir de kötü olamaz. Ancak, “bir ülkenin veya şehrin bazı insanların bazı davranışları kötüdür” şeklinde bir bakış açısına sahip olmanın daha doğru olacağı kanaatindeyiz. Her insanın tamamen iyi veya tamamen kötü olduğu düşünülemez. Her insanda oranı kişiden kişiye değişmekle birlikte kötülük mevcuttur. Bu kötülük, kişinin kendisi tarafından fark edilmese ve

kabul edilmese dahi çevresi, kişinin bazı davranışlarını kötü olarak nitelendirebilmektedir. İyi insan veya kötü insan demek yerine, insanların iyi davranışları veya kötü davranışları demek daha uygundur. Söz gelimi hırsızlık yapan biri; çevresi, ailesi ve mahalledeki çocuklar tarafından sevilen biri olabilir. Ancak hırsızlık yapması birçok kişi tarafından yanlış bir davranış olarak görülse de onun tamamen kötü bir insan olduğu anlamına gelmez. Bununla beraber onunla ilgili, bir tarafı kötü ama bir tarafı iyi insan şeklinde bir niteleme yapılabilir.

2.1.4. Kötülük Probleminin Mahiyeti

Kötülük problemi konusuna giriş mahiyetinde verdiğimiz bilgi ve yaptığımız açıklamalardan sonra kötülük problemi konusuna geçebiliriz.

Kötülük problemi, din felsefesinin önemli konularındandır. Kötülük denilen durumun mutlak anlamda iyi kabul edilen bir Tanrı'nın varlığıyla nasıl bağdaştığını konu edinmektedir. "Her şeyi bilen, her şeye gücü yeten ve mutlak iyi olan bir Tanrı'nın yarattığı bu dünyada kötülükler nasıl mümkün olabilir?" sorusu kötülük probleminin temelini oluşturmaktadır. Kötülük probleminde yukarıdaki soruya ilave olarak şu sorulara da cevap aranmaktadır: Eğer gerçekten kudretli ve iyi bir Tanrı varsa kötülük dünyada hiç olmamalı değil midir? Çok sayıda insanın hayatına mal olan deprem ve afetlerin kaynağı Tanrı mı doğa mı yoksa her ikisi midir? Tanrı; doğal felaket, hastalık ve savaşları neden önlemiyor da izin veriyor? "Tanrı varsa kötülük yoktur, kötülük varsa Tanrı yoktur" denilebilir mi? (Yaran, 2016: 37).

Dünyada var olan kötülükler ile mutlak anlamda iyi olan bir Tanrı arasındaki çıkmaz durumun oluşturduğu problemin kökeni hakkındaki tartışmalar milattan öncesine kadar uzanmaktadır. Bu probleme odaklanıp onu bir formül halinde ifade eden ilk kişinin Epicurus olduğu söylenmektedir. Epicurus, kötülük problemini şu şekilde formüllemiştir: Tanrı ya kötülükleri ortadan kaldırmak ister de kaldıramaz ya kaldırabilir ama kaldırmak istemez ya ne kaldırmak ister ne de kaldırabilir ya da hem kaldırmak ister hem de kaldırabilir. Eğer Tanrı, kötülükleri ortadan kaldırmak istiyor da kaldıramıyorsa O, güçsüzdür. Bu durum Tanrı'nın karakteriyle uyumsuz. Eğer ortadan kaldırabiliyor ama kaldırmak istemiyorsa O, kıskançtır. Bu durum da Tanrı'nın karakteriyle uyumsuz. Eğer O, ne ortadan kaldırmayı istiyor ve ne de

kaldırabiliyorsa kıskanç ve güçsüzdür. Böyle bir durumda da O, Tanrı değildir. Eğer O hem kaldırmak istiyor hem de kaldırabiliyorsa ki bu durum Tanrı'ya uygundur. Peki o zaman kötülüklerin kaynağı nedir? Ya da Tanrı, kötülükleri niçin ortadan kaldırmamaktadır? (Hick, 1985: 5; Çınar, 2005; Yaran, 2016: 12).

Epicurus'un ardından kötülük problemine odaklanıp bu konuyla ilgili çalışmalar yapan kişi David Hume'dur. O, *Doğal Din Üstüne Diyaloglar* adlı çalışmasında konuyu şu şekilde formüleştirmiştir: Tanrı kötülüğü önlemek istiyor da önleyemiyor mu?/gücü mü yetmiyor? O halde O, güçsüzdür. Gücü yetiyor da önlemek mi istemiyor? O halde O, iyi niyetli değildir/kötü niyetlidir. Hem önleyebiliyor/güçlü hem de önlemek mi istiyor? Öyleyse kötülük nereden geliyor? (Hume, 1947; Aydın, 2010: 151).

Kötülük problemini konu edinmiş diğer önemli bir isim de J. L. Mackie'dir. O, "mantıksal kötülük problemi" adı altında bir çelişkiden bahsetmiştir. Ona göre bir tarafta kötülüğün öbür tarafta da Tanrı'nın olduğu ikili önerme, birbiriyle çelişki halindedir. Bir önermenin kabul edilmesi durumunda öbürünün kabul edilmesi mümkün değildir (Yaran, 2016: 13).

Bu probleme karşı sık sık bazı fikirler ileri sürülmüş ve yukarıda zikrettiğimiz soruların cevapları aranmış, her şeye gücü yeten bir Tanrı'nın iyilik ve adaleti ile dünyadaki kötülüğün varlığı uzlaştırılmaya çalışılmıştır. İşte buna teodise adı verilmiştir (Yaran, 2016: 14). Teodise konusunu ele alıp ileri sürülen teodiselere değinip anlatmak çalışmamızın içeriğine herhangi bir yarar sağlamayacağı için bu konuya girmek yerine sadece teodisenin ne olduğunu ifade etmekle yetinmek istiyoruz.

2.1.5. Kötülük-Şiddet ve Yıkıcılık İlişkisi

Kötülük problemi konusunda çalışma yapan araştırmacı ve filozofların hemen hemen hepsi bir çözüm bulmak için konuyu ele almaktadırlar. Yani aslında kötülüğün kaynağının Tanrı olduğunu/olmadığını, Tanrı'nın her şeye gücünün yettiğini/yetmediğini, Tanrı'nın iyi/kötü olduğunu, insanın özgür olduğunu/olmadığını, Tanrı'nın varlığını/yokluğunu vb. kanıtlamaya çalışma durumları vardır. Ancak biz, kötülük problemi konusunu, yukarıda yapılmak

istenenleri yapma isteğiyle değil de şiddet ve yıkıcılığın temelini oluşturma özelliğine sahip olduğunu düşündüğümüz için onu şiddet ve yıkıcılıkla olan bağlantısı çerçevesinde ele almaktayız.

Şiddet birçok dini gelenekte, haksız bir tutum ve davranış anlamında kötülük problemi içerisinde ele alınmakta ve kötülük probleminin bir parçası olarak değerlendirilmektedir. Bu şiddet, yukarıda ele aldığımız ahlaki kötülük bağlamında açıklanmaktadır (Gündüz, 2016). Bununla birlikte şiddet genellikle kötülük ile eşdeğer olarak kabul edilmektedir. Bu anlayışa göre şiddet, kötülük demektir. Aslında şiddetin bir nevi kötü olma durumu olduğu ifade edilmiştir.

Bize göre ise kötülük, şiddetten daha kapsamlıdır. Yani şiddet, kötülüğün uygulama alanı olup onun harekete geçmiş halidir. Şunu da belirtmek gerekir ki, kötülük sadece şiddetle ifade edilmese de kötülüğün en büyük formu şiddettir. Dolayısıyla bu durumu “Her kötülük şiddet değildir fakat birinci bölümde ifade ettiğimiz belli başlı şiddet türleri dışında her şiddet kötüdür.” şeklinde formüle etmek yanlış olmayacaktır.

Kötülük ve şiddetin de bir anda ortaya çıkmadığı bilinmektedir. Bunlarda, önce bunları harekete geçiren bazı tetikleyiciler bulunmaktadır. Bunlar; haset, kıskançlık, öfke ve kin gibi duygulardır. Bu anlamda kötü de sadece sonuç olan şiddet değil, şiddet öncesi ve sonrası ortaya çıkan tüm dürtü, his ve duygulardır.

2.2. ŞİDDET VE YIKICILIĞIN PSİKOLOJİK VE BİYOLOJİK KÖKENLERİ

Köken problemi arayışımızda ikinci olarak ele almamız gereken konu, şiddet ve yıkıcılığın psikolojik ve biyolojik kökenleri konusudur. “Şiddet ve yıkıcılık, insanın kendi doğasından mı kaynaklanmaktadır? Kişi bunları doğuştan mı getirmektedir? Şiddet ve yıkıcılığın nörobiyolojik boyutu nedir? Saldırganlık/Suç/Savaş geni var mıdır? Varsa bu genin çalışma prensibi nasıldır? Şiddet ve yıkıcılık sonradan mı kazanılmaktadır? Bunların sonradan kazanıldığını savunan kuramlar hangileridir ve temel tezleri nelerdir?” gibi sorular bu başlığın içerisinde cevaplamak istediğimiz sorulardır. Bu soruları cevaplamaya çalışırken konuyla ilgili iki sınıflandırma yapmaktayız. Bunlar, şiddetin doğuştanlığını savunanlar ile şiddetin sonradan kazanıldığını savunanlardır.

2.2.1. Şiddetin Doğuştanlığını Savunanlar

Şiddetin doğuştanlığını savunan kuramlar, biyolojik kuram ile içgüdü kuramıdır. Bu kuramlar; aslında şiddetin insanın doğasında var olduğunu, çeşitli kimyasal tepkimeler ve çevrenin etkisi ile şiddetin meydana geldiğini savunmaktadırlar.

2.2.1.1. Biyolojik Kuram

Biyolojik kuram; şiddet ve saldırganlığın, biyolojik etkiler sonucunda meydana geldiğini, ardından da kalıtım ve çevrenin etkileri ile somutlaştığını savunur. Bu yüzden de bu kuramcılara göre insanın saldırgan davranması ile şiddet uygulaması doğuştanlıktır ve bu konuda şiddetin meydana gelmesi için temel faktör de insanın kendisidir. Bu sonuca ulaşmak için biyolojik kuramcılar, PET, MRI ve elektroensefalogram (beyin dalgaları çizelgesi) gibi nörolojik ve nöropsikolojik test ve incelemelerden yararlanmaktadır (Vovalka, 2005: 81).

Nörolojik ve nöropsikolojik yöntemler dendiğinde fonksiyon bozukluklarının anatomisi düşünülmektedir. Onların şiddetle ilişkileri düşünüldüğünde ise beyinsel fonksiyon bozuklukları, bilişsel problemler ve zekanın şiddetle olan ilişkisi ön plana çıkmaktadır (Vovalka, 2005: 82).

Bu konudaki çalışmalar, ilk olarak hayvanlar üzerinde yapılan çalışmalarla başlamıştır. Hipotalamus, amigdala gibi beyin bölgeleri çeşitli yollarla uyarılarak hayvanlardaki saldırganlık ölçülmeye çalışılmıştır. Kediler üzerinde yapılan çalışmalara bakıldığında hipotalamusun elektrikle uyarılmasından sonra denek kedilerdeki saldırganlığın arttığı gözlemlendiği görülmektedir. Aynı durum, maymunlar üzerinde de gözlemlenmiştir (Atkinson ve Ark., 1996: 441). Fareler üzerinde yapılan çalışmalara bakıldığında ise amigdala gibi beyin bazı bölgeleri uyarıldığında saldırganlık düzeylerinde farklılık gözlemlenmiştir. Tabi ki hayvanların denek olarak kullanıldığı bu çalışmaların aynısını insanlara uyarlamak göze alınamamıştır. Çünkü insan, merkezi sinir sistemi ile sosyal ve psikolojik etkilerden meydana gelen karmaşık bir varlıktır. İnsanı oluşturan bu karmaşık yapıdan dolayı

şiddet ve saldırganlığın insanın biyolojik yapısındaki yeri konusunda yıllar boyunca çalışmalar yapılamamıştır (Vovalka, 2005: 81).

İnsanlar üzerinde yapılan çalışmalara bakıldığında ilk olarak cezaevlerindeki suçlular üzerinde yapılan çalışmalar göze çarpmaktadır. Biyolojik kuramcılar, suçlular üzerinde yaptıkları inceleme ve araştırmalardan sonra şiddet ve saldırganlığa başvuru suç işleyen kişilerin bu davranışlarda bulunmaları ile nörotransmitter, hormon ve genlerle ilişkilerinin olduğunu savunmuşlardır. Buradan anlaşılan da şiddetin nörobiyolojisinde rol oynayan temel faktörler; nörotransmitterler, hormonlar ve genlerdir (Vovalka, 2005: 45-50). Nörotransmitterler, beyinde bulunan kimyasallardır. Nöronlar tarafından sentezlenirler ve hücrelerarası haberleşmeyi sağlamak için kullanılırlar (Barnes, 2014:14). Hormonlar, endokrin bezleri tarafından üretilerek kan dolaşımına boşaltılan ve hücrelerin, organları veya sistemlerin işlevlerini, etkinliğini veya yapısını kontrol eden ve düzenleyen kimyasal maddelerdir (Budak, 2009: 356). Genler ise içinde bulundukları hücre veya organizmaya özel etkileri olan, kuşaktan kuşağa ve hücreden hücreye geçen kalıtsal öğelerdir (Akalin vd., 2019: 925).

Şiddet ve saldırganlıkta önemli rolleri olan temel nörotransmitterler; serotonin, norepinefrin, dopamin, vasopressin, gama amino bütirik asittir (Abay ve Tuğlu, 2000; Kocabaşoğlu, 2000: 13). Bu hususta hem en fazla öneme sahip olduğu için hem de tüm nörotransmitterleri tek tek ele aldığımız için konunun çerçevesinin dışına çıkacağımızı düşünmemiz sebebiyle sadece serotoninini açıklamakla yetinmekteyiz. Serotonin, temel amino asitlerden olan triptofandan türetilen; kan, sinir hücreleri ve bazı dokularda bulunan ve sinir hücreleri arasındaki sinyal alışverişini düzenleyen bir sinir ileticidir (Budak, 2009: 643). Vücuttaki serotonin seviyesinin düşmesi kişinin kendini tehdit altında hissetmesine neden olur. Kaygı bozuklukları, depresyon, saldırganlaşıp şiddet uygulama, alkol bağımlılığı gibi duygusal ve fiziksel bozuklukların altında serotonin eksikliği yatmaktadır (Budak, 2009: 643; Erbaş, 2017: 25).

Serotoninin mutluluk, yemek, cinsellik gibi birçok işlevi bulunmaktadır. Bunların yanında, serotonin, insandaki düşük serotonin ile meydana gelen ve herhangi bir duruma fazla direnmeden hızlı tepki verme eğilimi anlamına gelen itkisellik ile de yakından ilişkilidir. Bu ilişki de insanda itkisel/reaktif/dürtüsel saldırganlık olasılığının fazlalığı anlamına gelmektedir (Herbert, 2016: 100-102). Serotonin, bu tür saldırgan sosyal tepkilerin kontrol altında tutulması ve bunun sonucunda bozulan

duygu durumunun düzeltilerek normal sosyal kararlar verilmesi açısından oldukça önemlidir. O, saldırganlığı ketleme ile birlikte günlük yaşamdaki riskli davranışlar üzerinde kontrol edici bir etki gücüne de sahiptir. Bu da serotonin seviyesinin yükselmesi ile gerçekleşmektedir (Barnes, 2014: 252; Carlson, 2014: 282).

Tam da bu noktada serotoninin nasıl azaldığı ve arttığı akla gelmektedir. Serotonin, esansiyel bir aminoasit olan triptofandan yapılmaktadır. Bu aminoasit, büyüme için gerekli protein takviyesi yapan kırmızı et, fındık ve peynir gibi gıdalardan meydana gelmekte, beyin ve bağırsaklarda üretilmektedir. Bunların eksikliği, serotoninin azalmasına yol açmaktadır. Serotonin seviyesinin yükselmesinde ise bazı antidepresan ilaçlar kullanılmaktadır. Bunun yanında beslenme ve egzersiz konularında düzenli bir rutinin oluşturulması da serotonin seviyesinin yükselmesine yardımcı olmaktadır (Fernstorm ve Wurthman, 1972).

Yukarıda da değindiğimiz gibi serotonin seviyesinin düşmesi TPH (Triptofan Hidroksilaz) geni aracılığıyla meydana gelmektedir. TPH geni 11. kromozomun kısa kolunda bulunmaktadır. Serotonin seviyesinin tekrar normale dönmesi de 5-HTT geni aracılığıyla gerçekleşmektedir. 5-HTT geni de 17. kromozomda bulunmaktadır (Abay ve Tuğlu, 2000). Yani serotonin ve etkilerinin insanda doğuştan var olduğu bilimsel bir tespit olarak önümüzde durmaktadır. Bu yüzden serotoninin düşüklüğü sonucu insanlarda saldırgan davranışlar görülebildiği için bu kuramcılar saldırganlığın da doğuştan olduğunu savunmuşlardır.

Serotoninin şiddet ve saldırganlıkla olan ilişkisi göz önünde bulundurulduğunda “Serotonin seviyesi düşük olan her insan şiddet ve saldırganlığa başvurur mu?” sorusu akla gelmektedir. Vovalka’ya (2005: 45-50) göre düşük serotonin düzeyi şiddet davranışı ile ilişkilidir. Ancak hiçbir zaman kimyasallar tek başlarına yeterli olmazlar. İşin içerisine çevresel koşullar, sosyal ve psikolojik faktörler de dahil olunca şiddet ve saldırganlığın ortaya çıkması veya çıkmaması belirlenmiş olur.

Şiddet ve saldırganlıkta önemli rolleri olan temel hormonlar; testosteron, glukoz metabolizması ve kortizon ve kortikotropindir (Abay ve Tuğlu, 2000). Burada da sadece testosteron hormonu üzerinde durup şiddet ve saldırganlıkla olan ilişkisini ele almaktayız. Testosteron, testislerde ve böbreküstü bezlerde üretilen, çoğunlukla

erkeklerde bulunsa da az miktarda kadınlarda da bulunan, saldırganlıkta da önemli rol oynayan bir hormondur (Budak, 2009: 721).

Testosteron düzeyi, genellikle plazma ve tükürükte ölçülmektedir. Klinik çalışmalar, testosteron seviyesi ile saldırgan davranış arasında pozitif bir ilişkinin olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle antisosyal dürtüsel şiddet suçluları üzerine yapılan çalışmalar, bu suçluların yüksek testosteron seviyesine sahip olduklarını göstermektedir (Bilici, 2009).

Testosteron ve saldırganlık arasında bulunan ilişki, kişilerin testosterondan dolayı şiddet uygulamalarını zorunlu kılmaz. Örneğin bir erkeğe testosteron enjekte edilmesi kişiyi saldırgan yapmayacaktır. Yani bunun için sadece testosteron yeterli değildir. Ancak kişilerin saldırgan olmaları için kışkırtıldıkları bir durumda yüksek testosterona sahip birinin düşük testosterona sahip birine göre saldırganlığa daha meyilli olduğu kabul edilmektedir. Testosteron bir pile benzetilmektedir. Pilin gücü yüksekse uygun koşullarda saldırganlık ortaya çıkacaktır. Ancak pilin gücü düşükse saldırganlığın ortaya çıkması biraz zor olacaktır (Myers, 2015: 359).

Testosteronla birlikte onunla etkileşim halinde olan çok önemli bir hormon bulunmaktadır. Bu da kortizol hormonudur. Kişide kortizol, yüksek düzeyde bulunduğunda şiddet ve saldırganlığa yol açmaktadır. Stres durumunda, travma sonrası stres bozukluğu gibi durumlarda kortizol yükselir ve kişiyi saldırganlığa teşvik eder. Kortizolün testosteronla olan etkileşimi böbreküstü bezleri aracılığıylaadır. Testosteronun üretildiği yerlerden biri olan böbreküstü bezlerde üretilen kortizol, strese karşı tahammül savunma sağlar. Stres hormonu olarak bilinmektedir (Herbert, 2016: 103; Erbaş, 2017: 24).

Şiddet ve saldırganlığın nörotransmitter ve hormonların yanı sıra gen ile olan ilişkisi de araştırılmıştır. Akıl hastanelerinde bulunan saldırgan kişilerle ilgili yapılan bir çalışma, bu kişiler ile normal insanlar arasında çeşitli kromozom farklılıklarının olduğunu ortaya çıkarmıştır (Köksal, 1991: 30).

Şiddet ve saldırganlığın genlerle olan ilişkisi dendiğinde ilk olarak akla XXY ve XYY kromozomu ile MAO-A geni gelmektedir. XXY ile XYY kromozomlarına sahip kişilerin merkezi sinir sistemlerinde gelişim kusurlarının olduğu iddia edilmiştir. Onların normalden daha uzun boylu ve zekâ açısından daha düşük seviyede oldukları söylenmektedir. Bu yüzden de toplumda bu kişilerin şiddet ve saldırganlığa yatkın

suçlu kişiler oldukları kabulü mevcuttur (Tardiff, 1995; Bozcuk, 2000: 212). Ancak yapılan başka çalışmalarda XXY ile XYY kromozomuna sahip kişilerin suçlular arasında çok az oranda oldukları tespit edilmiştir (Abay ve Tuğlu, 2000).

Monoamin Oksidaz Tip A, yani MAO-A ise yukarıda ele alınan ve eksiklikleri durumunda saldırganlığa yol açan serotonin, noradrenalin ve dopamin gibi nörotransmitterleri parçalayan bir enzimdir (Caspi vd., 2002). MAO-A geninin çalışmasındaki yavaşlık; kişide şiddet ve saldırganlıkla ilişkilendirilmiştir. MAO-A geni düşük aktiviteli olan kişiler normal kişilere göre şiddete daha fazla yatkındırlar (Güneri, 2016: 20).

Bunların yanı sıra şiddet ve saldırganlığın genlerle olan ilişkisi ile ilgili çalışan birçok araştırmacının vardığı sonuç, “genler herkeste ve her zaman şiddet ve saldırganlığı ortaya çıkarır” genellemesinin yapılamayacağıdır. Şiddet ve saldırganlığın genlerle olan ilişkisini anlayabilmek için ilk olarak kişinin davranışlarını ele almak gerekmektedir. Davranış dendiğinde de akla ilk gelen şey insan biyolojisinin biyokimyasıdır. İnsanın iç dünyasında kimyasal olarak ne tür tepkimelerin olduğu insanın davranışıyla ilgili önemli bir konudur. Bu biyokimyanın temelinde de insanların genleri bulunmaktadır. İnsanların bazı davranışları uygulaması için en temelde insanların genetiği önem arz etmektedir. Bir davranışın gerçekleştirilmesi düşünüldüğünde o davranışı sergileyen insanın genetik yatkınlığı en temel başlangıç noktası olmaktadır. Konunun şiddet ve saldırganlıkla ilişkisi düşünüldüğünde de bir eylemin gerçekleştirilmesi sadece gen ile olmadığı bilinmektedir. Yani insanları, “genlerinde mevcut diye saldırgan davranıyorlar veya şiddet uyguluyorlar” şeklinde düşünüp yargılamamız doğru olmaz. Böyle bir yargılamada bulunmamız aslında hedefteki kişiyi tam aksine suçsuz duruma getirir. Yani bu durum “kişinin elinde olmadan şiddet uyguluyor” demekle eşdeğerdir. Böyle bir durumda kişinin yaptığı her işin faturası genlerine kesileceğinden dolayı her zaman masum ve iyi olduğu sonucuna ulaşılmasına neden olacaktır. Bu da kişinin cezai sorumluluğunun olmamasına da yol açacaktır.

Bundan ziyade genin önemi aslında kişinin bir davranışı sergilemedeki yatkınlığıyla ilgilidir. Kişi bir eylemi yapmaya yatkın olabilir ancak bu yatkınlık kişinin zorunlu olarak o eylemi gerçekleştireceği anlamına gelmez. Kişi başka birtakım faktörlerin etkisiyle genetik yatkınlığını gölgede bırakıp başka bir eylemde

bulunabilir. Bu faktörler de çevresel faktörler, sosyal çevre, beslenme gibi faktörlerdir. Aslında bu faktörler belki de genetik yatkınlıktan çok daha önemlidir. Çünkü genetik yatkınlığı düşük olan biri kötü bir çevrede büyümüşse, bulunduğu ortam ve kişiler kötü bir eylemi gerçekleştirmesi için kendisini yönlendirip destekliyorsa kişinin kötü davranışlarda bulunması kaçınılmaz olur. Benzer şekilde kötü bir davranışta bulunma konusunda genetik yatkınlık seviyesi yüksek olan bir kişinin de iyi bir çevre, aile ve beslenme ile sağlıklı bir kişilik geliştireceği ve kötü davranışlar sergilemekten uzak durması kaçınılmazdır.

Birçok eylem ve davranışımızın genetik kodları vardır. Bunlara yukarıda bahsettiğimiz diğer faktörler rehberlik ettiğinde çok farklı sonuçlar ortaya çıkmakta ve insanlar çok farklı eylemlerde bulunabilmektedir. İnsanların hemen hemen her davranışını bu şekilde açıklayıp yorumlamak mümkündür. Örneğin intihar girişiminde bulunan veya intihar eden kişilerin aileleri incelendiğinde genellikle ailede daha önce intihar eden birilerin olduğu görülmektedir. Bu hem genetik yatkınlık hem de çevresel faktörlerle ilgilidir.

Biyolojik kuramcıların yaptıkları inceleme ve araştırmalardan sonra şiddet ve saldırganlığa başvurup suç işleyen kişilerin bu davranışlarda bulunmaları ile nörotransmitter, hormon ve genlerle ilişkilerinin olduğunu savunduklarını söylemiştik. Ancak yapılan çalışmalar, beyindeki yapısal eksiklik ve hasarların da aynı şekilde şiddet ve saldırganlıkla yakından ilişkili olduğunu göstermiştir.

Temporal lob, frontal lob, talamus ve hipotalamusta görülen fonksiyon bozuklukları, kaza sonucu beyinde meydana gelen hasar ve yaralar ve beyinde doğuştan var olan eksiklikler; kişilerin şiddet ve saldırganlık yanlısı bir tavır takınmalarına sebep olmuştur (Vovalka, 2005: 81-93). Yapılan çalışmalara göre prefrontal lob ile temporal lobu etkileyen lezyonlar saldırganlığa yol açmaktadır. Şiddet geçmişi olan kişilerde frontal lob ile temporal lobda glukoz metabolizmasının azalmış olduğu tespit edilmiştir (Eraslan ve Kayahan, 2011).

Blair'e göre erken yaşta orbitofrontal kortekste bir bozukluk reaktif saldırganlığa sebep olmaktadır. Frontal yetersizliği olan kişiler şiddet dürtülerini engelleyici veya önleyici herhangi bir mekanizmaya sahip olmadıkları için şiddet ve saldırganlık kaçınılmaz bir hal almaktadır (Blair, 2001). Davidson'a göre de dürtüsel

şiddet, beyindeki fonksiyon bozukluğu sonucu ortaya çıkmaktadır (Davidson vd., 2000).

Phineas Gage vakası insanın beyin hasarıyla ilgili elimizdeki en somut örnektir. 13 Eylül 1948 tarihinde Vermont yakınlarındaki Cavendish'te bir kaza meydana gelmiştir. Demiryolunda ustabaşı olan Phineas Gage, çelik bir çubuk kullanarak kayanın içindeki deliğe bir miktar patlayıcı madde yerleştirmiştir. Bu esnada aniden bir patlama gerçekleşmiş ve çelik çubuk Phineas Gage'in çenesinden girip başının üstünden dışarı çıkmıştır. Bu kazaya rağmen ölmemiş ancak bambaşka bir adama dönüşmüştür. Kaza öncesinde çalışkan ve enerjik bir kişi iken sonrasında çocuksu bir tavır takınıp sorumsuz bir kişiye dönüşen Gage; ani ve sebepsiz öfke patlamaları ile birlikte plansız bir yaşam sürmeye başlamıştır. Şüphesiz ki bunun sebebi, kaza esnasında orbitofrontal korteksinin zarar görmüş olmasıdır (Damasio vd., 1994).

Biyolojik kuram ile ilgili verdiğimiz bilgi ve yaptığımız açıklamalardan sonra şiddetin doğuştanlığını savunan ikinci kurama geçiyoruz.

2.2.1.2. İçgüdü Kuramı

Şiddet ve saldırganlığın içgüdü ile ilişkisini düşündüğümüzde karşımıza çıkan ilk isim Sigmund Freud, ikincisi de Konrad Lorenz'dir. Hem Freud hem de Lorenz, şiddet ve saldırganlığın kökenine inmeye yönelik çalışmalar yapmışlardır. Şiddet ve saldırganca davranışların içgüdüsel olduğunu savunan bu iki bilim insanı, bunun hem hayvanlar hem de insanlar için geçerli olduğunu ifade etmişlerdir. Onlar, içgüdüsel şiddet ve saldırganlığın insan yaşamı için önemli rollerinin olduğunu düşünmüşlerdir (Morgan, 2011: 361).

Konuya başlamadan önce dürtü/drive/impulse ile içgüdü/instinct kavramlarının sınırlarını çizip bu kavramların zihinlerde netleşmesi için birbirleriyle olan ilişkilerini açıklamak gerekmektedir.

Dürtü, psikanalizde cinsellik, düşmanlık ve açlık gibi id itkileri anlamında kullanılmaktadır. Genel psikolojide ise ani, güçlü ve karşı konulması zor olan itki ve eylem potansiyeli anlamında kullanılmaktadır (Budak, 2009: 231). Freud, dürtüyü “zihin ve beden arasında sınır bir kavram” şeklinde tanımlamıştır (Freud, 1905: 168). Freud (1920: 36), aşağıda ele alacağımız eros ve thanatos kavramlarını kuramına dahil

ettiği 1920 yıllarından sonraki süreçte ise dürtüyü “canlı özlerin doğasında bulunan nitelikler” olarak ifade etmeye başlamıştır (Kısa, 2013: 74).

İçgüdü ise psikanalizde açlık, susuzluk, saldırganlık ve cinsellik gibi fiziksel veya psikolojik dengenin korunması için giderilmesi gereken temel, biyolojik itkiler olarak tanımlanmaktadır. Genel anlamda ise bu kavram, organizmanın gelişimsel veya çevresel şartlarda belirli uyarıcılara karşılık olarak belirli davranışların sergilenmesine yarayan tek biçimli kalıtsal ve otomatik bir eğilim olarak tanımlanmaktadır (Budak, 2009: 363). İçgüdüler canlılarda genetik olarak bulunduğu için hem dış uyarıcılar hem de içsel uyarıcıların ihtiyaçlarını gidermek için belirli kalıplardaki davranışların sergilenmesine yararlar.

İçgüdüler çoğunlukla ilkindirler. Böyle olduğu için insanlar bu içgüdülerin doyumunu hususunda farklı araçlar kullanırlar. Bu araçlar da dürtülerdir. Dürtüler, içgüdüleri değerlendirmeye alıp onları memnun etmenin uygun yollarını arar ve dış dünya ile gerçeklik ilkesine bağlı kalarak uygun şart ve araçlarla iletişime geçip içgüdüünün doyuma ulaşmasını sağlar. İçgüdü genel, dürtü ise kişiye özeldir. Örneğin insanın kahvaltıda bir şey yemesinin gerekliliğinin uyarılması ve bunun sonucu insanda oluşan gerilimin ortadan kaldırılma isteği içgüdü iken kahvaltıda neyin yeneceği veya yenmek istediği ise dürtüdür.

Freud’a (1915) göre dürtüler, genel anlamda cinsellik ve saldırganlık dürtüleri olarak ikiye ayrılmaktadır. Cinsellik dürtüsü, kişinin sadece cinsel ilişkiye girme isteği anlamına gelmemektedir. Bu cinsellik dürtüsü, çok geniş ve kapsamlı bir kavramdır. Kişinin sevgi ve şefkati, iletişime girebilmesi, sosyalleşmesi, birileri veya bir şeyler ile bağ kurması, bu dürtü sayesinde gerçekleşmektedir. Freud’un saldırganlık dürtüsü de aynı şekilde kişinin sadece bir şeylere zarar vermesi ve şiddet uygulaması ile ilgili değildir. Ona göre bu dürtü, kişinin bir şeyleri yapabilmesi için harekete geçmesi ve bazı şeylere sınır koyabilmesini de sağlamaktadır. Bunun yanı sıra tabi ki bu dürtü, kişinin öfkelenmesini, nefret etmesini, yıkıcı olmasını ve cinsellik dürtüsünün kurmuş olduğu bağları koparıp yok etmesini de kapsamaktadır.

Freud’a göre tüm insanlar hayata karşı birtakım içgüdülere sahiptir. Yani insan davranışları, içgüdülerin yönlendirmeleri ve etkileşimleri sonucu meydana gelir. Freud’un içgüdülerle ilgili açıklamalarına bakıldığında bunların sabit olmayıp zamanla değişip dönüşen ve bu konuda sürekli gelişen bir yol takip ettikleri

görülmektedir. Yani Freud, zaman geçtikçe konuyla ilgili açıklamalarına ekleme ve çıkarmalar yaparak içgüdülerle ilgili kuramını geliştirmiştir. O, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi ilk olarak içgüdüleri cinsel dürtüler ve kendini koruma dürtüleri olmak üzere ikiye ayırmıştır (Freud, 1915). Cinsel dürtüler, türün devamlılığına yönelik olup nesli sürdüren dürtülerdir. Kendini koruma dürtüleri ise türün hayatta kalmasına hizmet eden dürtülerdir. Beslenmenin ve kendini korumak için savaşmanın/nefsi müdafaanın temelindeki dürtü, bu dürtüdür. Uzun bir süre dürtüleri yukarıdaki gibi kabul eden Freud, 1920'li yıllardan sonra dürtülerle ilgili başka bir kategorilendirme yapmış ve dürtüleri, yaşam dürtüleri/içgüdüleri ve ölüm dürtüleri/içgüdüleri olmak üzere ikiye ayırmıştır. Freud yaşam içgüdüleri için eros kavramını kullanmıştır (Freud, 1923: 13-18). Ölüm içgüdüleri de günümüzde thanatos kavramı ile ifade edilmektedir. Ancak bu kavram, Freud tarafından değil de kendisinden sonraki psikanalistler tarafından kullanılmıştır.

Freud, dürtüleri ele almasının dayanak noktasının, şair ve filozof Schiller'in açlık ve sevginin dünyanın çark mekanizmasını bir arada tuttuğu cümlesi olduğunu belirtmiştir (Freud, 1962: 64). Freud, buradan hareketle benlik içgüdüleri ve cinsel içgüdüler ikili kuramını ileri sürmüş ve ardından da eros kavramına buradan yola çıkarak ulaşmıştır. Açlık ve sevgideki karşıt ilişkide olduğu gibi Freud'un erosunda da karşıt bir dürtünün olması gerektiğini düşünen Freud, yaşamın başlangıcı hakkındaki spekülasyonlardan ve biyolojik paralelliklerden yola çıkarak şu sonucu çıkarmıştır: Canlı maddeyi korumaya ve daha büyük birliktelikler içinde bir araya getirme içgüdüsünün yanı sıra bu birliktelikleri çözüp ayrıştırmaya ve en baştaki inorganik duruma geri götürmeye çabalayan bir önceki içgüdüye yani erosa karşı olan başka bir içgüdü olmalıdır (Freud, 1962: 65; Freud, 2016: 133). O, buradan hareketle ölüm içgüdüsüne varmıştır.

Eros, cinsel içgüdü de dahil olmak üzere, yaşam koruyucu içgüdülerin tamamıdır. Freud'un teorisinde, eros, etkileşimleri insan davranışını belirleyen iki karşıt içgüdüsel itkiden biridir (Budak, 2000: 263). Eros, sadece cinsel dürtüleri değil kendini koruma, güvende olma ve sağlıklı olma dürtülerini de içerir. Thanatos ise, Freud'a göre, kişiyi saldırganlığa, şiddete, nihai anlamda öz-yıkıma güdüleyen içgüdüsel itki, ölüm arzusudur (Budak, 2000: 697). Bu içgüdü kendine ve başkalarına zarar verme davranışlarını içerir ve öfke, nefret ve korku duygularıyla birlikte anılır.

Bu içgüdü hem kişinin kendisine hem de etraftaki diğer insanlara yönelik olabilir. Yani içe veya dışa olabilir. Freud'a göre bu içgüdü, canlıyı haz veya acı verici olduğuna bakılmaksızın eski yaşantıları tekrarlamaya, nihai anlamda ise başlangıçtaki inorganik (cansız) duruma dönmeyi güdüleyen tekrarlama zorlanımının kontrolü altındadır (Budak, 2000: 545). Eros ile thanatos birbirinin zıddı iki içgüdüdür ve tüm insanlarda doğuştan itibaren mevcuttur. Freud, yaşamın, yaşam içgüdüsü (eros) ile ölüm içgüdüsü (thanatos) arasındaki kesintisiz mücadeleye ve dengeye bağlı olduğu sonucuna varmıştır (Budak, 2000: 545-546).

Konunun yıkıcılık ile ilgili kısmına gelecek olursak eros ve thanatos'un birbirine zıt iki dürtü olduğu ve bunların sürekli çatışma durumunda olduğu gerçeğinden hareketle açıklığa kavuşturulmuş olacaktır.

Eros, yaşamı tercih ederken thanatos ölümü tercih eder. Eros yaşatır ama thanatos öldürür. Bu iki içgüdünün temel amaçları bunlardır. İşte bu mücadele sürüp giderken kişi bazı isteklerini gerçekleştirip bastırmaya çalışır. Bu baskılama sonucu kişide anormallikler görülür (Kısa, 2020) ve şiddet ve yıkıcılık ortaya çıkar. Kişi eylemlerini bastırma sonucu içedönük bir yol takip etmiştir. Ancak bu durum kişiyi nevrozlara yönlendirebileceği için kişinin içedönük olan tavrını bırakıp enerjiyi akıtması zorunlu hale gelmektedir. Bu durumda da kişi dışadönük bir yol takip ederek dışarıya yönelik şiddet ve yıkıcı eylemlerde bulunur. Kişi kısıtlandıkça, iç enerjisinin dışa vurulmasına ve şiddet ve yıkıcılığa yönelik isteklerinin oluşmasına sebep olur. Fromm'un tabiriyle eros ile thanatos aynı ölçüde bağımsız etmenler değildir. Birbirlerine zıt içgüdüler oldukları için tersine işleyen durumdadırlar. Yaşam içgüdüsü yani eros ne kadar engellenirse ölüm içgüdüsü aynı oranda güçlenecektir. Tam tersi durum da söz konusudur. Şiddet ve yıkıcılık Fromm'un tabiriyle yaşanmamış hayatın sonucudur. Yaşamımızda bazı şeyleri bastırmamıza sebep olan durumlar kendimize veya başkasına karşı bazı düşmanca eğilimlerimizin oluşmasına, yıkıcı bir tutum sergilememize sebep olurlar (Fromm, 1996: 152).

Peki durum her zaman böyle midir? Yani şiddetin oluşmaması için benliğimizin istediği her şeyi yapmamız mı gerekir? Veya isteklerin bastırılması her zaman şiddet ve yıkıcılıkla mı sonuçlanır? Ölüm içgüdüsü dış dünyaya karşı bir yıkım içgüdüsüdür. Freud'a göre bu gerçeklik tartışılmaz. Ancak ölüm içgüdüsünün her zaman şiddet ve yıkıcılığı yaşattığı fikri her zaman geçerli değildir. İsteklerini bastıran

her şahıs şiddet ve yıkıcılığa başvursaydı, dünya şu anki gibi yaşanılabilir bir yer olmazdı ve insan nüfusu bu kadar fazla olmazdı. Peki Freud'un bu kuramı nasıl yumuşatıldı? Nötralize kavramıyla. Yani, konuyla ilgilenen birçok araştırmacıya göre bu içgüdünün nötralize edilmesi gerekmektedir. Bu da kas sisteminin yardımıyla dış dünyadaki nesnelere yöneltilerek yapılabilir. Bazı araştırmacılar tarafından zarar vericiliğin nötralize olmaya ihtiyacı olduğu ve bundan ortaya çıkacak enerjinin de kendine güven, ortama hakimiyet ve diğer işlevlerde kullanılmak üzere ego emrine verildiği görüşü ileri sürülmüştür (Erten ve Ardalı, 1996).

Şiddet, saldırganlık ve yıkıcılığın içgüdü ile ilişkisini anlatan diğer önemli araştırmacı olan Lorenz ise içgüdüsel bir harekete özgü olan enerjinin, ilgili davranış kalıbını ilgilendiren sinir merkezlerinde devamlı olarak biriktiğini ve eğer biriken bu enerji belirli bir seviyeye geldikten sonra herhangi bir uyaran olmasa da bir patlamanın meydana gelme olasılığının olduğunu savunmuştur. Lorenz'e göre biriken bu enerji hem hayvanlarda hem de insanlarda geçerlidir ve onlar bu enerjiyi aktaracak uyaranlar ararlar. Bu süreçte onlar herhangi bir uyaran bulamasalar bile onu yaratırlar ve birikmiş enerjiyi serbest bırakırlar (Fromm, 2016: 41-42). Lorenz, saldırganlığın dış uyarımlara karşı bir tepki değil de insanın içinde serbest kalmak için uğraşan ve dış uyarımlara gerek duymadan, kendiliğinden ortaya çıkan bir uyarılma olduğunu ifade etmiştir. Ona göre içgüdü spontandır ve bu hali onu çok tehlikeli hale getirmektedir (Lorenz, 2008: 98).

Lorenz, saldırganlık kuramını iki temel üzerine kurmuştur. Bunların ilki, hidrolik saldırganlık modelidir. Hidrolik saldırganlık modeli, saldırganlığın kapalı bir kapta depolanmış suyun ya da buharın uyguladığı basınca benzetilmesidir (Fromm, 2016: 42). İkincisi de saldırganlığın yaşamın hizmetinde olduğu ve kişi ve türün varlığını sürdürmesine hizmet ettiği fikridir. Lorenz'e göre saldırganlık, bunu bir türün bireylerini elde bulunan doğal çevreye eşit biçimde dağıtarak, dışının savunulmasına bağlı olarak "daha iyi insan"ı ayıklayarak ve bir toplumsal kademelenme düzeni kurarak meydana gelir (Fromm, 2016: 43).

Fromm (2016: 43), Lorenz'in iddia ettiği şekliyle hayvanın ve insanın varlıklarını sürdürmelerine hizmet eden içgüdünün aslında insanda abartılmış bir boyut alıp yabancılaştığını ve insandaki saldırganlığın, yaşamın devam ettirilmesinden ziyade onu tehdit eden bir şeye dönüştüğünü savunmuştur. Lorenz'e göre insandaki

saldırganlık dürtüsündeki yıkıcılık, ilk insanları etkileyen tür içi bir ayıklanmanın sonucu meydana gelmiştir.

Lorenz, insanların iliklerine kadar işlemiş olan yıkıcı nitelikteki saldırganlığın bizlere bir miras olarak kaldığını, bu mirasın da insanoğlunun doğadaki yırtıcı hayvanlara av olma, donma ve açlıktan ölme gibi problemleri çözdükten sonra birbirine saran insanların arasındaki tür içi ayıklanma sürecinin bir sonucu olarak meydana geldiğini, kavgacı ve savaşçı yetenek ile erdemlerimizin bu süreçte ortaya çıktığını ifade etmiştir (Lorenz, 2008: 86).

Lorenz'e göre eğer saldırganlık dış etkenlere verilen tepkiler olsaydı bu kadar tehlikeli olmazdı ve insanlar arasında bu kadar trajedi de yaşanmazdı. Öyle bir durumda saldırganlığa sebep olan etmenler belirlenip ortadan kaldırılırdı. Böylece insanlar saldırganlaşmamış olurdu (Lorenz, 1996).

Lorenz, insanların saldırganlığı ile ilgili fikirlerine hayvanlar üzerine yaptığı çalışmalardan hareketle ulaşmıştır. Hayvan ile insan davranışları arasındaki benzerlik kendisine iki türün de şiddet ve saldırgan davranışlarının aynı sebeplerden kaynaklandığı düşüncesini edindirmiştir. Ancak o, en çok da bu konuda eleştirilere maruz kalmıştır. Lorenz, hayvan ve insan saldırganlığını hayvan ve insanların doğaları gereği olduğunu ve onlar için gerekli olduğunu ifade etmektedir. Ancak hem hayvan hem de insanların aynı sebeplerden ötürü şiddet uyguladığını ve saldırgan bir tutum içerisinde olduğunu ifade etmek doğru değildir. Hayvanlar, yaşamlarını sürdürmek için gerekli koşulları sağlamak uğruna şiddet ve saldırganlığa başvururlar. Bu doğrudur ancak insanların yıkıcı ve yok edici dürtülerinin bu amaca hizmet edecek bir tarafının olabileceğini düşünmek imkansızdır. Bu iki saldırganlığı aynı kategoride ele alıp ikisinin aynı olduğunu savunmak mümkün değildir. Tinbergen (1968) de Lorenz'in iddialarına karşı şu şekilde bir ifade kullanmaktadır: İnsan, kendi türü ile kavga etmesi açısından birçok hayvan türünün akrabasıdır. Ancak kendi aralarında kavga eden binlerce tür arasında kavgayı yıkıcı hale getiren tek tür insandır. İnsan, kitle katliamcısı olan tek türdür.

Lorenz, Homo Sapiens'in avcı-toplayıcı olduğu dönemlerde sürekli birbirleriyle savaştıklarını savunmuş ve eskiden olduğu gibi şimdi de insanların birbirleriyle savaştığını gördüğü için şiddet ve saldırganlığın kalıtsal olarak insanda

var olduğunu savunmuştur (Fromm, 2016: 44). Lorenz'in bu şekilde bir mantıksal çıkarımda bulunması eleştirilmesine sebep olmuştur.

Lorenz, balık ve kuşlar üzerine yaptığı çalışmalar ile insan saldırganlığını anlamaya çalışmaktadır. Böyle bir çalışma üzerindeyken şöyle söylemektedir:

“Eğer her balık sağlıklı kızgınlığını aynı cinsiyetten bir komşusuyla giderebilirse, kendi arkadaşına saldırmaz. O, bu cümlesine kendi aile tecrübesini katarak şu şekilde devam ediyor: “Tuna monarşisi” devrinde ve henüz evlerde hizmetçi kızların çalıştırıldığı dönemde, dul teyzemde şu tipik davranışı hep gözlemlerdik. Yanında tuttuğu hizmetçiyi 8-10 aydan fazla çalıştırmazdı. Yeni işe alınan genç kızdan önceleri çok memnun kalıyor, sanki kız bulunmaz Hint kumaşymış gibi onu yere göğe sığdıramıyor, sözün kısası, nihayet doğru yardımcısını bulmuş olduğunu cümle aleme ilan ediyordu. Fakat sonraki aylarda kızcağız hakkındaki bu yargısı giderek değişiyordu; önceleri ufak tefek kusurlarından, ardından cezaya layık gördüğü davranışlarından söz edip duruyordu. Bahsettiğim bu sonu belli gelişmenin nihayetinde, zavallı kızcağızda nefret edilesi özellikler görmeye başlıyordu; çok geçmeden de kızı kovuyor ve övgüler yağdıracağı yeni bir hizmetçi alıyordu. Niyetim, çoktan göçüp gitmiş ve bu huyu dışında çok da sevecen biri olan yaşlı teyzemle densizce dalga geçmek değil elbette. Bugüne kadar, son derece ciddi ve insanın aklına gelebilecek en güçlü iradeye sahip, kendisi üzerindeki kontrolü üst düzeyde olan birçok kişi tanıdım. Bu kişilerde ve elbette ki kendimde de tıpatıp aynı süreçleri gözlemleme imkanına -aslında bir bakıma zorunluluğa- örneğin 2. Dünya Savaşı'nda esir düştüğüm zaman kavuştum. “Kutup hastalığı” ya da “keşif gezisi çıldırması” diye adlandırılabilir bir patojen durumdan, yani yalıtılmışlık halinde birbirlerine bağımlı, muhtaç olan, dolayısıyla da gruba dahil olmayan öteki yabancılarla ilişki kurma imkanından yoksun kişilerden oluşan küçük erkek gruplarında ortaya çıkan davranış bozukluklarından söz ediyorum: Kolayca anlaşılabilir gibi, saldırganlık, kişilerin birbirini tanıdığı, birbirini sevdiği ve anladığı ölçüde tehlikeli olabilmektedir. Kendi deneyimlerimden yola çıkarak da kesinlikle söyleyebilirim ki, buna benzer sıkıştırılmışlık durumlarında, saldırganlığı ve tür içi kavgaya hazır olmayı tetikleyen uyarımların eşiği, diğer itici güçlerin eşiğine kıyasla çok daha hızlı düşebilmektedir. En yakın dostların öksürme, iç çekme gibi kendini ifade etmeye dönük sıradan hareketlerine sarhoş birinden tokat yemiş gibi sert ve uygunsuz tepki göstermek, bu duruma kişisel yaşantımızdan verilebilecek örneklerdendir. Anlaşılır nedenlerle alabildiğine can sıkıcı, hatta azap verici bu fenomenin fizyolojik yapısını kavramak ve onun işleyişi üzerinde bir üst bakışa sahip olmak insanı dostunu öldürmekten alıkoymaya yetse bile, bu can sıkıcı durumu büsbütün ortadan kaldırmaya ya da onun şiddetini azaltmaya yetmez. Sözünü ettiğimiz fenomenin yapısını kavrayan kimseye düşen de parmaklarının ucuna basa basa ekleme, meslektaşıyla, dostlarıyla iç içe bir arada yaşamak zorunda kaldığı mekândan, kulübeden sıvışıp, çok fazla maddi zarara yol açmayacak ama şahane bir gürültü patırtıyla kırılıp parça parça edilebilecek bir eşyaya, gözlerini o şeyden ayırmadan vurmak olsa gerekir. Bu eylem az da olsa işe yarayacaktır ve davranışbilim dilinde, yeniden değişik nesnelere yönlendirilmiş, yani yönü değişmiş eylem olarak kavramlaşmıştır. İleride, saldırganlığın zararlı etkilerini önlemek için doğada da bu yola sık sık başvurulduğunu göreceğiz. Salırganlığın bu yapısını kavrayamayan kişilerin dostunu öldürdüğü durumlar da olur, ki tarihte bunun birçok örneği bulunmaktadır!” (Lorenz, 2008: 106-108).

Lorenz'in bu anlattıklarının evrenselliği hakkında oldukça fazla soru işareti bulunmaktadır. Aktarmış olduğu kişisel tecrübesi, yaşadıklarının herkes için geçerli olduğu anlamına gelmektedir. Lorenz'in anlattığı olaylardaki rol sahibi kişilerin bireysel özellikleri, psikolojik durumları ve kendi yaşantıları ile ilgili bir durumdan kaynaklı olarak ortaya çıktığı düşünülebilir. Onun teyzesinin 8-10 ay içinde biriktirdiği saldırganlığının bir süre sonra bu şekilde ortaya çıktığını kanıtlaması mümkün değildir. Bu hidrolik saldırganlık durumunun, halasının ya da arkadaşlarının psikolojik problemlerinden kaynaklanmış olabileceğini de göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Büyük ihtimalle bu öyküyle bir psikolog ya da psikiyatriste giden kişinin alacağı teşhis, "kendini beğenmiş, narsist ve baskıcı bir kişiliğe sahip" olacaktır. Lorenz'in bunları göz ardı etmiş olması, çalışmalarının evrenselliği açısından oldukça sıkıntılı bir durum oluşturmuştur. Fromm (2016: 49-50) da Lorenz'i bu hususta eleştirmiş ve yukarıda aktardığımız olayla ilgili olarak şunları söylemiştir:

"Teyzesi/halası, hizmetçi kızın kendisine tamamen bağlı olmasını, bireysel çıkarını gözetmemesini ve hizmet etmekten mutlu olan bir yaratık gibi davranmasını istemiştir. İşe aldığı her yeni hizmetçiye kendi istediği gibi davranması gerektiği ve istediği şekilde olması gerektiği kuruntusuna sahiptir ve onlara bu şekilde yaklaşmıştır. Hizmetçinin işe girdiği ilk zamanlarda Lorenz'in teyzesini hoşnut etmek için her çabayı göstermesi durumu da onun bu kuruntunun farkına varmasını engellemiştir. Teyze, kısa bir süre sonra hizmetçinin kendi isteklerini tamamıyla yapacak biri olmadığını fark ettiğinde belli bir uyanış yaşamıştır. Böyle bir durumda teyzesi, narsist-sömürücü bir kişinin hayalleri boşa gittiğinde duyacağı yoğun hayal kırıklığı ve öfke durumunu yaşamıştır. Bu öfkenin sebebinin kendi istekleri olduğunun farkına varmayan kadın, hizmetçiyi suçlamıştır. Kendi arzularından vazgeçemediği için de çareyi hizmetçiyi kovmakta bulan kadın, bu durumu tekrar tekrar yaşamaktadır. Buradaki sorun, biriktirilmiş içgüdüsel enerji değil, özsever-sömürücü insan karakteridir."

Lorenz, bu örnekle aslında kişinin yakın çevresine zarar vermekten kaçınmanın yolunun başka bir nesneye veya canlıya zarar vermek olduğunu savunmaktadır. Peki bu bir çözüm müdür? Elbette değildir. Lorenz'in dediği gibi davranarak sadece sosyal çevremizi ve onlarla olan ilişkilerimizi bozmamış oluruz. Peki kişinin kendisi ile ilgili çözüm yok mudur? Kişi her halükârda saldırganca davranıp bir şeylere veya birilerine zarar verecektir. Bu, kişinin iç dünyasında nasıl bir etkide bulunacaktır? Rahatlama mı? Eğer böyleyse kişi rahatlamak için her zaman bunu mu yapmak zorundadır? Kişinin saldırgan davranışlarını engellemek veya başka bir yöne kanalize etmenin başka bir yolu yok mudur? Bu yollar kişinin ruh sağlığı ile ilişkisi nedir? Bu sorular da oldukça önem taşımaktadır.

Lorenz bu örneği vermeden önce akvaryum balıkları ile ilgili yaptığı bir deneyden bahsetmektedir. Lorenz bu deneyde, eş (çift) olan iki balıktan birinin ötekine karşı saldırgan olmaması için saldırgan olan balıkla aynı cinsiyette bir balık daha akvaryuma ilave edildiğinde veya akvaryumun bir camla ikiye bölünerek bir tarafa çifti öbür tarafa da aynı cins balıktan başka bir çift koyulduğunda saldırgan olan balığın eşine olan saldırganlığının ortadan kalktığını ve aynı cinsiyetteki diğer balığa yönelik saldırgan davranışlarını kendisinde uygulamaya çalıştığını gözler önüne sermiştir (Lorenz, 2008: 105-106).

Lorenz'in bu açıklamalarından sonra teyzesi ile ilgili olan örneği vermesi aslında teyzesinin de bir insan/hayvan olarak aynı şekilde davrandığını ve başka mecralara olan saldırgan dürtülerini hizmetçisine aktardığını ve böylece başka mecralara karşı sakın bir tavır takındığını düşünmektedir.

Lorenz, verdiği örneklerle aslında içgüdüden kaynaklanan dürtüler ile karakterden kaynaklanan dürtülerin aynı olmadığını farkına varmayıp tüm dürtüleri tek potada ele alıp değerlendirmektedir (Fromm, 2016: 114). Bu da onun eleştirildiği önemli noktalardan bir tanesidir.

Lorenz'in eleştirildiği diğer bir konu da şudur: "Hayvan davranışını ele alan disiplin etolojidir. Etoloji ismini terminolojiye kazandıran ve bunu disiplin haline getiren Lorenz'dir. Lorenz bu isim üzerinden eleştirilmiştir. Davranış bilimi anlamına gelen etoloji, ethos kavramından türetilmiştir ve ethos da Yunanca'da davranış anlamına gelmektedir. Lorenz'in davranış anlamına gelen bir kavramı hayvan davranışları için kullanıyor olması hem insan hem de insan davranışları hususunda bir ayırımı gitmediğini ve ikisini de aynı kefeye koyduğunu göstermektedir. Onun bu ayırımı yapması için "hayvan teolojisi" ve "insan teolojisi" şeklinde farklı bir kavramlaştırmaya gitmesi gerekliydi" (Kiraz, 2015).

2.2.2. Şiddet ve Yıkıcılığın Sonradan Kazanıldığını Savunanlar

Bunlar, Engellenme-Saldırganlık Kuramı ile Sosyal Öğrenme Kuramı'dır. Bu kuramların şiddet ve yıkıcılığın kökeni ile ilgili yapılan araştırmalara önemli katkıları bulunmaktadır. Her iki kuram da şiddet ve yıkıcılığın, insanın günlük yaşamında karşılaştığı durumlar ve kişiler ile ilgili olarak meydana geldiğini savunmaktadırlar.

Bu kuramların en önemli özelliği, şiddet ve yıkıcılığın alınabilecek önlemlerle azaltılma ihtimalinin olduğudur.

2.2.2.1. Engellenme-Saldırganlık Kuramı

Engellenme (frustration), belli bir hedefe yönelik dürtülerin veya eylemlerin dış veya iç etkenlerle engellenmesi (Budak, 2009: 251), yarıda kesilmesi durumudur. Engellenme iki anlamda kullanılmaktadır. Bunların ilki, süregiden, hedefe yönelik bir etkinliğin kesintiye uğratılması; ikincisi de bir arzunun ya da dileğin yadsınması, yoksun kalınması durumudur (Fromm, 2016: 105). Buzdolabının kapısını açmış ve oradan bir şey almak üzere olan bir çocuğun tam da o anda annesinin mutfığa girmesi suretiyle engellenmesi durumu ilk engellenmeye, annesi mutfaktayken mutfığa giren çocuğun annesinden buzdolabından dondurma istemesi ve annesinin bunu reddetmesi durumu da ikinci engellenmeye örnektir.

Engellenme-saldırganlık kuramı, engellenmenin her zaman saldırganlığa yol açtığını ve saldırganlığın da her zaman bir engellenmenin göstergesi/sonucu olduğunu savunmaktadır. Bu kurama göre belirli bir hedefe ulaşmak amacıyla eylem halinde olan birinin bunu yapması engellendiğinde saldırganlık davranışı ortaya çıkmakta ve saldırganlık içgüdüsel bir zorunluluktan ziyade tepkisel bir zorunluluktan kaynaklanmaktadır (Dollard vd., 1939: 27-38). Ancak Dollard'ın çalışma arkadaşı Miller, 2 yıl sonra engellenme sonunda tepkisel anlamda birçok davranışın ortaya çıktığını ve saldırganlığın bunlardan sadece bir tanesi olduğunu ifade ederek her engellenme sonucunda sadece saldırganlığın görüldüğü fikrine karşı çıkmaktadır (Miller, 1941).

Fromm (2016: 106-107), bazı kişilerin engellenmelerine rağmen herhangi bir saldırganlık davranışı sergilemedikleri, hedeflediklerine ulaşmak için her türlü engellenmeye göğüs gerdikleri, bazı kişilerin de karşılıklarına çıkan ilk engellenme durumunda vazgeçip geri döndükleri bir durumun pekâlâ mümkün olduğunu belirtmiştir. Ayrıca o, saldırganlığı üretebilen şeyin engellenmenin kişi için taşıdığı anlamla ilgili olduğunu ve engellenmenin psikolojik anlamının da ortaya çıktığı bütün durumlara uygun olarak farklılık göstereceğini ifade etmiştir. Bu duruma şu senaryo örnek olarak gösterilebilir: X şirketinin müdürü A şahsını fazla mesai için bekletmesi

A şahsı tarafından anlayışla karşılanabilir. Ancak müdürün, A ile aynı durumda ve konumda olan B şahsına aynı şeyi yapmaması ve onu, tam aksine hiçbir zorunluluk yokken mesai saati dolmadan göndermesi A şahsının engellendiğini düşünmesine ve yaşanan haksızlıktan dolayı A şahsının saldırganca davranmasına sebep olacaktır.

Maslow’a (Feist ve Feist, 2006: 283) göre de engellenme sonucu saldırganlık meydana gelmektedir. Ona göre insanın kendini gerçekleştirmemesi ve verimli olmaması sonucu ortaya çıkan bütün nevrotik eğilimler, kişinin saldırganlaşmasına sebep olmaktadır. Ona göre insanın kendini gerçekleştirme yolunda araç olarak kullandığı olumlu bir şiddet mevcuttur. Ancak insan bu yolda engellendiğinde bu olumlu şiddet olumsuz bir niteliğe bürünüp şiddet ve saldırganlık olarak dış dünyaya yansıtılır.

Aronson ve arkadaşları, kaleme almış oldukları “Sosyal Psikoloji” adlı kitapta engellenmenin farklı bir boyutuna dikkat çekmişlerdir. Onlara göre engellenme sonucu başarılı olan bir kişinin saldırganca eylemde bulunma olasılığı da bir hayli yüksektir. Şimdiye kadar üzerinde durduğumuz husus engellenme sonucu başarısız olan ya da yarıda kesilen bir kişinin davranışı hakkındaydı. Ancak Aronson ve arkadaşları ise genellikle göz ardı edilen bir konuya değinmişlerdir. Onlar, buna Barker, Dembo ve Lewin’in (1941) yapmış oldukları şu deneyi örnek vermişlerdir: Çocuklar oyuncak dolu bir odaya konulmuştur. Ancak bu oyuncaklara erişimleri, çekilen bir tel nedeniyle mümkün olmamaktadır. Uzun bir süreden sonra çocukların bu oyuncaklara ulaşmalarına izin verilmiştir. Başka çocuklar ise yine içi oyuncak dolu bir odaya konulmuştur. Ancak bu odada çocukların oyuncaklara erişimini engelleyen herhangi bir şey mevcut değildir. Bu odadaki çocuklar oyuncaklarla neşe içinde oynamışlardır ve herhangi bir taşkınlık içerisinde olmamışlardır. Ama oyuncaklara erişimi bir süre engellenmiş çocuklar, oyuncaklarla oynarken oyuncakları yerden yere vurup duvarlara fırlatmak suretiyle anormal bir şekilde oynamışlardır (Aronson ve ark., 2012: 693-694).

Yapıcı (2004: 26-29) da engellenme ile ilgili önemli açıklamalar yapmış ve engellenmenin farklı bir boyutuna değinmiştir. O, engellenme sonucu, birinin karşıdaki kişiye sözlü ya da fiili bir saldırganlık durumunda olması için “gerek” ve “yeter” şartların varlığından bahsetmiştir. Ona göre kişinin engellenme sonucu saldırganca davranışlar sergilemesinde rol alan başka faktörler de bulunmaktadır.

Bunlar, kişinin içerisinde olduğu fiziksel ve sosyo-kültürel çevre, biyolojik sınırlılıklar ve psikolojik karmaşıklık durumlarıdır. Yapıcı'ya göre, kişinin bir hedefe ulaşma yolunda hareket halindeki psişik enerjisinin engellenmesi, gerilime sebep olarak kişide saldırganca davranma eğilimini oluşturacak ve engellenmeyi yapan veya sebep olan nesne ya da kişiyi yok etme arzusu oluşacaktır (Yapıcı, 2004: 26). O, ayrıca engellenme sonucu sadece fiziksel ya da sözlü saldırganlık davranışının yanında başka durumların da görülebileceğini ifade etmiştir. Ona göre engellenmiş kişilerde durumu kabullenme, itaat etme, geri çekilme ve vurdumduymazlık gibi tepkiler de görülebilmektedir (Yapıcı, 2004: 28).

Milgram ve Shotland, 1973 yılında televizyon ve antisosyal davranışlarla ilgili bir alan araştırması yaparken engellenme ile ilgili bir deney gerçekleştirmişlerdir. Deneylerini üç senaryosu olan “Medical Center” adlı diziden yararlanarak yapmışlardır. Bu dizide başrol olan genç bir adam, eşinin hastalığı ve hastanedeki işinden atılmasından dolayı parasal sorunlar yaşamaktadır. O, hastanedeki bağış kutularının çoğunu kırarak içlerindeki paraları çalar. Buradan hareketle üç senaryo mevcuttur. İlk senaryoya göre bu adam yakalanır ve cezaevine gönderilir. İkinci senaryoya göre adam, çaldığı paralarla birlikte kaçır. Üçüncü senaryoya göre de paralarını çalmak için gittiği bağış kutusundan para çalmaz ve o bağış kutusuna, kendisi de para koyar. Üç senaryonun ikisi toplum tarafından kabul edilmeyen yanlış bir davranışla sonuçlanırken biri ise olumlu bir davranışla sonuçlanmıştır. Buradan hareket eden Milgram ve Shotland, mektup aracılığıyla birçok kişiye Network Television Preview Theater'a gidip Medical Center dizisinin bir kısmını izleyip düşüncelerini ifade eden kişilere ödül olarak ücretsiz radyo vereceklerini bildirmişlerdir. Katılımcılar ödül olarak verilecek radyolarını almak istedikleri yere gittiklerinde boş bir daireyle karşılaşmışlardır. Dairede izledikleri dizideki gibi içinde bir miktar para bulunan bağış kutusu ile deneklerin paraları çalıp çalmayacaklarını görmek için de gizli kameralar bulunmaktadır. Daireye giren katılımcılar, farklı engellenme durumlarına tabi tutularak manipüle edilmişlerdir. Bu deneyde düşük engellenme ile yüksek engellenme şeklinde kategoriye gidilmiş ve düşük engellenme gereği katılımcılara nazik bir dille şu an bulundukları dairenin geçici olarak kapatıldığı ve hediye radyolarını X dairesinden alabilecekleri bilgisi bir ilana yazılmış ve kendilerinin bunu görmeleri sağlanmıştır. Yüksek engellenme gereği de katılımcıların

içerisinde oldukları dairenin süresiz bir şekilde kapatıldığı ve radyoların da tükendiği bilgisi bir ilana yazılmış ve kendilerinin bunu görmeleri sağlanmıştır. Engellenme kuramcılarına göre yüksek engellenme ile karşılaşan kişilerin düşük engellenme oranlarına kıyasla daha agresif davranacakları ve bağış kutusundan para çalma oranlarının daha çok olacağı hipotezi ortaya atılmıştır ve sonuç gerçekten de öyle olmuştur. Ancak şu bilgi de verilmektedir ki yüksek engellenmeye maruz kalan kişilerin hepsi aynı şekilde davranmamış olup onların yüzde sekseni bağış kutusuna dokunmamıştır (Milgram ve Shotland, 1973: 23-28).

Bu sonuç, aslında engellenmenin şiddeti arttıkça saldırganlık ve yanlış davranış sergilemenin oranını da arttığını doğrulamıştır. Ancak deneyde de gördüğümüz gibi yüksek düzeyde engellenme durumu söz konusu olsa dahi insanlar saldırganca davranmayabiliyor. Burada insanların kişisel/kişilik özelliklerine, yani insanlar arası bireysel farklılıklara odaklanmak gerekmektedir. Fromm'un (2016: 106) tabiriyle açgözlü olan birinin istediği yiyeceği elde edemediğinde, cimri birinin ucuz bir şeyi satın alma isteği engellendiğinde ve narsist birinin beklediği övgüyü ve kabulü göremediğinde kızgın bir durum ile saldırganlığın ortaya çıkması kaçınılmazdır. Engellenme tepkisinin yoğunluğu da insanların bireysel özelliklerine göre farklılık göstermektedir.

Bize göre engellenme, saldırganlığa sebep olmaktan ziyade daha çok mücadele etmeyi sağlayan bir faktördür. İnsanoğlu, içerisinde yaşadığı dünyada ilk atalarından itibaren sürekli engellenmelerle karşı karşıya gelmektedir. İnsanlar, engel karşısında bir şeyleri yakıp yıkmaktansa onun üstesinden gelmenin yollarını aramış ve daha güçlü bir şekilde yollarına devam etmişlerdir. Geçmişten günümüze insanlığın gelişimi bu şekilde bir gelişim seyri içerisinde olmuştur. Bir şeyler araştırırken karşımıza çıkan engelden dolayı araştırmamızı bırakıp vazgeçmeyiz. Tam aksine o engelin bizi etkilemeyeceği bir yol ve yöntem belirleyip yolumuza devam ederiz. Biyolojik bir varlık olan insan, bağışıklık sistemini tehdit eden virüslere karşı bir savunma geliştirir ve onunla mücadele eder. Belki ilk zamanlar birçok insan söz konusu virüsten dolayı yaşamını yitirebilir ama ortak bağışıklık sistemi gittikçe bu virüse karşı güçlenir ve en sonunda onu alt eder. Böylece daha güçlü bir biyolojik yapıyla insanlar yaşamlarına devam ederler. İnsanları, içerisinde yaşadığı yaban hayatından kent hayatına kadar gelişimini bu şekilde sürdürmüşlerdir. Vahşi doğada insanlar av olma tehlikesine karşı

ilk olarak avcılardan korunmanın yollarını aramışlardır. İnsanların var olabilmeleri için birer engellenme olan avcılar, insanların yaşamlarını sonlandıramamış, tam aksine insanların gelişip daha güçlü hale gelmelerine sebep olmuştur. Geliştirdikleri aletlerle inşa ettikleri barınaklar sayesinde insanlar bu engellemelerden kurtulmuşlardır. Engellenmeler, insanları geliştirip var olmalarını sürdürmeleri hususunda oldukça yararlı olmuştur. İnsanlar ardından açlık gibi bir engellenmeden dolayı avcılık yapmış ve üretim yapabilmişlerdir. İnsanlar, bahsettiğimiz bu dönemlerden şu an içerisinde olduğu modern döneme kadar hep engellenmelerle karşılaşmış ve bu engellenmeler sayesinde daha da güçlü hale gelip yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Günümüzde tüm dünyayı kasıp kavuran Covid 19 virüsü de aynı şekilde bir engeldir ve o da insanların daha güçlü olmalarına hizmet edecektir. Engellenmeler, insanların normal durumlarını değiştirip dönüştürecektir. Ancak engellenmeler bireysel farklılıkların dışında insanların birbirlerine karşı saldırganca davranışlar sergilemelerinden ziyade insanların gelişimi için kullanılacak birer basamak olarak görülmelidir. Engellenmeler bizleri normal davranışlar sergilemenin dışına çıkarsa da insanlara, canlılara ve doğaya zarar vermek yerine engellenme ile başa çıkmanın bir yöntemi olarak görülmelidir.

2.2.2.2. Sosyal Öğrenme Kuramı

“Sosyal öğrenme” kavramı ilk kez 1947 yılında Rotter tarafından kullanılmıştır. Ona göre insan, yaşadıklarına etki edebilme özelliğine sahiptir. Ancak insanın dışında onun hayatına etki eden başka faktörler de bulunmaktadır. Bunlar, dış uyarıcılar ile pekiştiricilerdir. Rotter’a göre “kişilik” denen şey, insanın çevresiyle olan ilişkisi ve etkileşimi sonucunda oluşmaktadır. Bu yüzden insanı ve kişiliğini anlayabilmek için hem insanın geçmişiyle birlikte kendisine hem de yakın ilişkide olduğu çevresine odaklanmak gerekmektedir (Mearns, 2004; Bayrakçı, 2013). Günümüzde ise bu kuramın temsilcisi olarak Bandura bilinmektedir. O, kuram üzerinde çalışırken insanların nasıl öğrendiğini anlatmaya çalışmıştır. Sosyal öğrenmede çok fazla önem yüklenen taklit ve gözlemin yetersiz olduğunu fark edip kuramı geliştirmeye yönelik çaba içerisinde olmuştur. Bu yüzden o, bir davranışın meydana gelmesi için sosyal faktörlerle birlikte düşünme, hafıza, dil ve davranışların sonuçlarını tahmin etme ve değerlendirme gibi bilişsel faktörlerin de önem arz ettiğini

belirtmiş ve sosyal-bilişsel kuramını ortaya atarak sosyal öğrenme kuramının çerçevesini değiştirmiştir (Grusec, 1992; Malone, 2002).

Sosyal öğrenme kuramı, şiddet ve saldırganlığın sonradan edinildiğini savunan bir diğer kuramdır. Davranışçı psikologlar tarafından savunulmuştur. Bu kuramcılara göre davranış, etki-tepki ilkesi ile meydana gelmektedir. O yüzden şiddet ve saldırganlık da aynı şekilde normal bir davranış gibi bir etki-tepki reaksiyonu aracılığıyla meydana gelir. Sosyal öğrenme kuramcıları, şiddet ve saldırganlığın insanların yaşamlarının sürdürülmesi için zaruri olduğunu ve bu yüzden var olduğunu savunan içgüdü kuramcılarının aksine, bunun öğrenilen bir davranış olduğunu düşünmektedirler. Bununla birlikte, bu davranışların meydana gelmesi için yukarıda da ifade ettiğimiz tekrar ve pekiştireç, aktif rol oynamaktadır. Olumsuz bir davranışı görüp bunu tekrarlayan bir çocuğun herhangi bir karşı görüş veya davranışla karşılaşmaması halinde bu davranışı sergilemesi olağandır. Bir yetişkinin bunu pekiştirdiğini düşündüğümüzde çocuğun tekrar tekrar bu davranışı sergilemesi kaçınılmaz olacaktır.

Bandura, bunu test etmek için de çeşitli deneyler yapmıştır. Bunlardan biri de Bobo ismini verdiği şişirilmiş ve bir şekil verilmiş balona şiddet uygulamakla ilgilidir. Bobo oyuncak deneyi, 36 erkek ve 36 kız olmak üzere toplam 72 kişiyle yapılmıştır. Bunların yaş aralığı 37 ay ile 69 ay arasındadır. Deneye tabi tutulan çocukların 24'ü saldırgan bir duruma 24'ü de saldırgan olmayan bir duruma tabi tutulmuştur. Kalan 24 çocuk da kontrol grubunu oluşturmuştur. Deneye katılan çocukların birbirlerinden etkilennemeleri için tek tek deneye tabi tutulmuşlardır. Deneyin ilk aşamasında bir çocuk ile bir yetişkin, içinde oyuncak olan bir odaya girmişlerdir. Çocuğun bir köşede kalması sağlanmış ve onun oynayabileceği oyuncaklar kendisine gösterilmiştir. Aynı odada bulunan yetişkin de başka bir köşede başka oyuncaklarla, şişirilmiş ve bebek şekli verilmiş başka bir oyuncakla ilgilenmiştir. Çocuk, oyuncaklarıyla oynarken yetişkin de bir süre normal bir şekilde oyuncaklarla oynamış, ardından da Bobo adı verilen oyuncağa bağarmaya, ona vurmaya, onu yumruklayıp tekmelemeye başlamıştır. Yetişkin adam bunları yaparken de “onu vur”, “onu tekmele”, “tokat at” gibi cümleler kullanmıştır. Bir süre böyle zaman geçiren yetişkin ve çocuk odadan çıkarılmıştır. Saldırgan tavra maruz kalmayan diğer senaryoda da bu çocuk ile yetişkin, başka bir odaya girmiş ve aynı oyuncaklarla ilgilenmeleri sağlanmıştır.

Burada ise bir öncekinin aksine herhangi bir saldırganca davranış sergilenmeden oyuncaklarla oynanmış ve Bobo bebeği de sıradan bir oyuncakmış gibi davranılmış ve görmezden gelinmiştir. Ardından da çocuk odadan çıkarılmıştır. Deneyin devamında çocuk ve yetişkin içerisinde kamyon, bebek ve topaç gibi oyuncakların olduğu başka bir odaya alınmış ve çocuğun oradaki oyuncaklarla oynamasına izin verilmiştir. Çocuk oyuna başladıktan kısa bir süre sonra oynadığı oyuncakların başkasına ait olduğu ifade edilerek oyuncaklarla oynamasına izin verilmemiş ve içerisinde saldırganca davranıldığı ve saldırganca davranılmadığı oyuncakların olduğu odadaki oyuncaklarla oynamasına izin verilmiş ve çocuk gözlenmeye başlanmıştır. Gözlem esnasında Bobo bebeğe olan fiziksel saldırganlık ile sözel saldırganlık oranlarına da dikkat edilmiş ve Bandura, saldırganca davranılan odada bulunan çocukların saldırganca davrandıklarını ve saldırganca davranılmayan odada bulunan çocukların ise herhangi bir saldırganlık davranışı sergilemediklerini belirtmiştir. Deneye tabi olan çocuklardan erkek olanların fiziksel saldırganlık davranışı sergileme oranlarının 38,2, kız olanların ise 12,7 olduğu belirtilmiştir. Bandura, saldırganca davranılan odada bulunan çocukların diğerlerine kıyasla daha çok sözlü saldırganlıkta bulunduklarını da ilave etmiştir (Bandura, 1965). Bandura, buna benzer birçok deneysel çalışma yürütmüştür ve hepsinde de insanların gözlemsel olarak bazı şeyler öğrendiğini ve bunları da çeşitli bilişsel süreçlerden geçirdikten sonra kişinin kendisinin de hem izlediği şekliyle hem de üzerine bir şeyler koyarak daha da geliştirip uyguladığını belirtmiştir (Bandura, 1990a; Bandura vd., 1996).

Bizce, kişi bir davranışı sadece gözlemleyerek edinemez. Yani insan bu kadar basit bir varlık değildir. İnsanın gözlemlediği davranışı önceki yaşantısı ve daha önce öğrendikleri ile etkileşime sokmadan, gözlemlediği davranışın, onun içerisinde yaşadığı toplumun yazılı ve sözlü kurallar süzgecinden geçirilmeden eylemde bulunması mümkün değildir. Aynı şekilde hem bilişsel hem de duygusal dünyası ile ilgili olarak bir kıyas ve etki içerisine girmeden ve sonuçlarını düşünmeden bir davranış sergilemesi mümkün değildir. İnsan, basit bir ödül-ceza ilkesine göre şekillenmemektedir. En azından günümüz insanları bu kadar basit değildir. Ancak kişinin inandığı ideoloji, din, bağlı bulunduğu cemaat, tarikat, vakıf, güvendiği aile ve arkadaş çevresi kişinin düşünce ve davranışları üzerinde oldukça etkide bulunma gücüne sahiptir. Kişi, normalde onaylamayacağı davranışları, kendi ideolojisinde,

dininde, cemaatinde, ailesinde, arkadaşında vs. gördüğünde rastgele birinden gördüğünden daha çok etkilenecek ve kolayca benimseyebilecektir. Kişinin çevresi, kişinin yaşamı sürdürme ve hareket etme tarzı üzerinde oldukça önemlidir. Sosyal öğrenme kuramında da özellikle bu konu üzerinde durulmuştur.

Bandura'ya göre insanlar, etraflarındakilerin davranışlarını gözlemler ve etkilendikleri davranışları kendileri de edinir ve bunları kendi davranışlarına uyarlarlar (Bandura, 1973: 44). Aynı şekilde şiddet ve saldırganlık da kişinin çevresiyle olan iletişim ve etkileşimi sonucu oluşur. Bu yüzden kişinin arkadaş çevresi, ailesi ve diğer sosyal ortamları kişi üzerinde oldukça etkilidir. Kişinin çocukluktan itibaren bir çevrenin içerisinde olduğu göz önünde bulundurulduğunda çevrenin çocuğun davranışı üzerindeki öneminin de ne derece fazla olduğu ortaya çıkmaktadır (Aşkın, 1986). Peki kişi, içerisinde olduğu çevreden bir şeyleri hangi yol ve yöntemlerle edinmektedir? Eron (1987), bu yol ve yöntemlerin taklit, özdeşim, gözlem ve rol model alma olduğunu ifade etmiştir.

Sosyal öğrenme kuramı, şiddet ve saldırganlığın şartlara göre artırılıp azaltılabileceğini savunmaktadır. Bu kuramcılara göre diğer kuramlardan en önemli farkları da budur. Şiddet ve saldırganlık veya tam tersi olarak şiddetsizlik ve iyi davranış da öğrenilebilen davranışlar olduğu için her ikisi ile ilgili tasarrufta bulunulabilir. Kişinin sosyal çevresi ile ilgili düzenlemeler yapıldığında pekâlâ kişinin şiddetten uzak bir yaşantı süreceğini savunurlar. Ancak bize göre bunu tamamen sağlamak mümkün değildir. Bir nebze de olsa alınabilecek önlemlerle şiddet azaltılabilir ama bunu çok az bir orana düşürmek sadece bu veya başka kuramın önerdiklerini yapmakla mümkün değildir. İnsanların yetiştikleri sosyokültürel çeşitlilik, yaşantılarındaki iniş-çıkışlar, özel durumları ile ilgili olarak insanlardaki bireysel farklılıklar, genel olarak önlem almayı imkânsız bir duruma taşımaktadır. Buraya kadar anlattığımız kadarıyla şiddet ve saldırganlığın birçok sebebi ve kökeni bulunmaktadır. Bunlar, tek bir bakış açısıyla tespit edilemeyeceği gibi tek bir çözüm önerisiyle de ortadan kaldırılamaz. Ancak bir psikolog, psikiyatrist ya da danışmanın özel bir kişi ile ilgili olarak bu konuda önlem alıp kişideki şiddet ve saldırganlığı minimum düzeye indirmesi mümkündür. Bu kişiye uygulanacak durumun başkası için geçerli olmama ihtimali de çok yüksek olduğu için kolektif bazda bir çözüm önerisi sunmanın imkânsız olacağı kanaatindeyiz.

2.3. ŞİDDET VE YIKICILIĞIN DAYANAK NOKTASI

Şiddet davranışına başvuran kim olursa olsun ve bunu ne sebeple yapmış olursa olsun eylemi gerçekleştirenin hem etrafındakilere karşı haksız duruma düşmemek için hem de iç dünyasında haklı olduğunu hissetmek için bazı yöntemlere başvurur. Şiddet eylemi sergileyen kişi hem haklı olduğunu göstermek için hem de vicdan azabı çekmemek için bunu yapar. Kişi, bunu yaparken eylemini meşru bir zemine oturtmak ister. İşte bu meşru zemine tutunmak için kişi ne yapar?

Bu soruya cevap ararken ilk olarak “meşrulaştırma” kavramı karşımıza çıkar. Meşrulaştırmayı, kişinin yaptıklarını kendisi için makul olan ve toplum tarafından kabul gören bir zemine dayandırma çabası olarak tanımlayabiliriz. Şiddet uygulayan kişi, bu meşru zemine tutunmak için, yaptıklarını meşrulaştırma yoluna gider. Meşrulaştırma; rasyonelleştirmeyi, vicdanileştirmeyi, din ve ideolojiye dayandırmayı ve dehümanize etmeyi içerir. Bunun fonksiyonu da kişinin/grubun yaptığı olumsuz eylem veya eylemlerle yaşanabilecek iç huzursuzluk, stres, kaygı, ikilem, çatışma, suçluluk, günahkarlık, eleştirilme ve linç edilme gibi duygu ve durumlardan kurtulmaktır (Özdemir ve Düzgüner, 2020).

2.3.1. Rasyonelleştirme

Rasyonelleştirmenin Türkçe karşılığı ussallaştırma'dır. O da herhangi bir işi veya davranışı akla uygun kılma olarak tanımlanmaktadır (Akalin vd., 2019: 2421). Psikolojide rasyonelleştirme veya ussallaştırma, kişinin suçluluk duygusu yaratan, kabul edilemez vb. olan dürtülerini, duygularını veya davranışlarını bilinç düzeyinde daha sevimli, kabul edilebilir kılmak ve haklı çıkarmak için makul gibi gözüken ancak gerçeğe uymayan gerekçeler sunması durumudur (Budak, 2009: 755).

Tanımdan da anlaşılacağı gibi şiddet davranışı sergileyen kişi, kişinin ruh sağlığının durumu ile ilgisi açısından kendisi ile tutarlı olması, kişinin rasyonelleştirmeye başvurmasının ilk sebebidir (Kılınç ve Torun, 2011). Kişinin buna başvurmasının ikinci sebebi de toplum tarafından eleştirilmemek ve kabul görmektir. Kişi bunu yapınca sergilediği şiddet eylemine mantıklı sebepler bulunduğunu düşünür ve tatmin olur.

Her gün karşımıza “aile içi şiddet” veya “kadına şiddet” ile ilgili onlarca haber çıkmaktadır. Dünyada ve ülkemizde korkutucu bir şekilde yaygınlaşan bu şiddet eylemleri (Gülmez, 2014: 210-220), uygulayıcıları tarafından nasıl savunulduğu, rasyonelleştirme için somut bir örnektir. Kişi, bu eylemi yaparken “namusumu temizledim”, “çocuğumu göstermedi” gibi sloganlarla suçluluk duygusundan kurtulmak için rasyonelleştirme yoluna başvurmaktadır.

Rasyonelleştirmenin aşağıda ele alacağımız diğer meşrulaştırmalardan en önemli farkı karşıdakileri kötülemek yerine kendisi ile ilgili bir rasyonalizasyona gidilmesidir. Burada kişi meşrulaştırma yaparken kendisini ikna etmenin çabası içerisindedir.

2.3.2. Vicdanileştirme

Bu kavram, kişinin yaptığı eylemi meşru gösterip kendisini rahatlatmak için duygu dünyasındaki vicdana dayandırması anlamına gelmektedir. Vicdan da kişinin iyiyi kötünden ayırmasını sağlayan iç duygu, ses ya da gücü ifade etmektedir. Ayrıca vicdan; avladığı bir ceylanın yavrusunu fark eden bir leoparın, bu yavruya zarar vermeden hatta diğer yırtıcılardan koruyarak günlerce yaşatan veya bir kedinin yiyeceğinin bir bölümünü hasta ya da sakat başka bir kediye taşıtan büyük gücün adıdır (Kısa, 2015).

Vicdanileştirmenin nasıl çalıştığını ortaya koymak amacıyla onun arka planında ne olduğunu, yani insanda vicdanileştirme savunma mekanizmasına başvurulduğunda zihin dünyasında ne olup bittiğini ortaya koymak oldukça önem arz etmektedir. Kısa (2015), bu konuyla ilgili şöyle bir açıklama yapmaktadır:

“... sıradan ya da normal olarak düşünülen bir eylemin hemen akabinde bir anksiyete/kaygı durumu başlayabilmekte ve genellikle de özne bu iki durum arasındaki bağlantıdan habersiz olabilmektedir. Tüm bu ifadeler bize vicdan olarak isimlendirilen fenomenin temelde iki bölümden oluştuğunu göstermektedir. Buna göre bilinçdışı yapı/lar ve içeriklerden oluşan bir alt katman, öznenin olumlu ya da olumsuz yargısını beyan eden bir üst katmanı açığa çıkartmakta ve bu bilinçli ögenin mevcut yapıya eklenmesiyle birlikte vicdan olarak isimlendirdiğimiz fenomen oluşmaktadır.”

İnsanlara karşı olan tavırda onlara yapılanların rasyonelleştirme, dehümanize etme, din ve ideolojiye dayandırmaya başvurularak meşrulaştırma yoluna gitme,

eylemi yapan kişinin vicdan azabı çekmemesine yarar. Ancak bizim bu başlıkta kastettiğimiz bu değil de kişinin bir meşrulaştırma aracı olarak vicdanileştirmeye başvurmasıdır. Kişi, bunu yaparken de rasyonel akli bir kenara bırakıp vicdanileştirmeyi duygu ve duygusal süreçlere dayandırır (Jung, 1970: 438). Çocuğunu döven bir kadının onun terbiyesi için bunu yaptığını savunması suretiyle kendisini rahatlatmaya çalışması buna örnektir.

2.3.3. Din ve İdeolojiye Dayandırma

Bunu, kişinin olumlu veya olumsuz düşüncesini ve davranışını meşrulaştırmak için bir dini inanç veya dünyevi ideolojiye dayandırma çabası olarak açıklayabiliriz. Şiddet ve yıkıcılık ile ilgili olarak da kişinin bu eylemini inandığı dine veya bağlı olduğu cemaate, mezhebe, tarikata, vakfa, derneğe, siyasi partiye vb. dayandırarak meşrulaştırma yoluna gitmesi olarak ifade edebiliriz. Örneğin bir teröristin karşısındakini öldürürken onu düşman, kafir, zalim, hain, işgalci gibi sıfatlarla nitelmesi kendi eylemini hem iç dünyasında hem de toplum nazarında haklı göstermek (Aden, 2004: 251-252) amacıyladır.

Hiçbir kutsal kitapta insanların kafalarını kesip can almayı rasyonalize edecek bir emir bulunmamaktadır. İnsanlık dışı bu tarz şiddet eylemlerini bir yerlere dayandırma çabası onların bireysel patolojilerinin toplumsal rasyonalizasyonu çabasıdır (Solmaz, 2015: 197). Aynı şekilde kişinin buna benzer durumları, din dışı inançlarında da görülebilmektedir. Kişi için kutsal sayılan her şey, bu amaçla bir dayanak noktası olarak kullanılmaktadır. Moses (1996), aynı durumu ulus adına yapılan şiddet ve yıkıcılık ile ilişkilendirerek hukuki açıdan genel olarak orta düzeyde bir bilince sahip olan her toplumun, kin, yalan, casusluk veya cinayet olarak nitelendirilen olgularının, ulus denilen yapının soyut bir ilkesi uğruna gerçekleştirildiğinde, haklı eylemler olma niteliğine dönüştüğünü ifade etmiştir.

Son olarak şunu ifade etmek gerekir ki yapılan eylemin din ve ideolojiye dayandırılmasının diğer meşrulaştırmalardan farklı bir tarafı bulunmaktadır. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi meşrulaştırmalar, genellikle kişinin kendi iç huzuru ile çevresel tepkilerden yana emin olmayı hedeflemektedir. Ancak din ve ideolojiye dayandırma suretiyle meşrulaştırma yoluna gitmenin, bu saydıklarımızla birlikte

muhatap kesimden aynı eylemi yapmak için destekçi bulmayı, organize olup daha büyük eylemler yapmayı ve en önemlisi de onları itaat etmeye zorlamayı kapsamaktadır.

2.3.4. Dehümanize Etme

Dehümanize etme, birinin veya bir grubun, birilerini veya bir grubu insana dair özelliklerinden soyutlayarak onu insan dışı bir yaratık olarak gösterme çabası ile kısmen veya bütünüyle bir kişinin veya grubun insanlığının inkâr edilmesi durumudur (Oliver, 2010: 85-86). Birinin şiddet uygulaması için aslında önyargı ve ön kabule sahip olması gerekmektedir. Bu, kişiyi aslında eylemi yapmak konusunda ikna eden, onu harekete geçiren en önemli faktördür. Dehümanizasyon, tam olarak bu işe yarar ve şiddete başvurma için ön koşulu olarak görülmektedir (Haslam, 2006).

Dehümanize etmede yapılmak istenen, eylemi yapan kişinin kendi zihninde ve toplumsal bilinçte kurbanın söz konusu eyleme maruz kalmasının zaruriliği ve eylemi yapan kişinin de haklılığıdır. Ancak dehümanize etme, kişiyi ne kadar değersiz kılsa kılın günümüzde kabul görmesi mümkün değildir. Çünkü günümüz toplumu insanın dini, dili, ırkı, rengi, mezhebi vs. ne olursa olsun canlı kanlı bir insan olması hasebiyle kendisine dokunulmasının doğru olmadığını düşünmektedir. En azılı katil ve canilerin, teröristlerin bile işkenceye maruz kalmasına, idam edilmesine, infaz edilmesine genellikle sıcak bakılmamaktadır. Anayasamız da bunu uygulamakta ve kişinin işkenceye maruz kalması ve yok edilmesi yerine farklı şekillerde cezalandırılması gerektiğini savunmaktadır.

Normal bir insan, normal bir insana karşı uygulanan şiddet ve saldırganlık durumunda kurbanı karşı bir acıma duygusu hisseder ve merhametli davranılması gerektiğini düşünür. Ancak eylemi uygulayan kişi veya grup, dehümanizasyona başvurduğunda kurban, insan dışı bir varlık haline gelir ve kimsede acıma duygusu gelişmez. Kurbanı bırakın merhamet etmeyi daha da insan dışı eylemlerin yapılması bile önerilebilir.

Bandura da dehümanizasyonun kurbanları ile ilgili önemli tespitlerde bulunmuştur. Ona göre kurban durumunda olan birine insanlığı inkâr edilip hayvan veya bir nesneymiş gibi davranılırsa ona karşı empati gösterilmez. Ayrıca bu şekilde

gösterilen insanların merhametsiz, duygusuz, hissiz oldukları düşünülür. Bu kişi, çok ağır bir şekilde insan dışı muameleye maruz kalsa dahi bu durumun onu etkilemeyeceği düşünülür. İnsanlara dehumanize yolunda pislik, aptal, iğrenç, şeytan, öcü, yaratık gibi isimler takılarak değersizleştirilir. Bu yeterli olmadığında ise solucan, domuz, köpek, vahşi hayvan şeklinde daha ağır nitelermeler kullanılarak dehumanize edilen kişiye karşı daha kolay bir şekilde acımasız olunur (Bandura, 1990a: 38-39).

2.3.5. Şiddet ve Yıkıcılığın Meşruluğu Problemi

Şiddet ve yıkıcılık eylemlerinin meşruluğu, şüphesiz ki pek taraftar bulamamaktadır. Yukarıda da görüldüğü gibi insanların meşrulaştırmaya gitmelerinin altında yatan asıl sebepler, insan ve toplum menfaati ile uyuşmamaktadır. Araştırmacıların şiddet ve yıkıcılığın meşruluğu konusu hakkında tartışmaları bulunmaktadır. Bu tartışmalar, temelde üç yaklaşımın ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Bunların ilki, şiddet ve yıkıcılığın ne sebeple olursa olsun meşruluğunun söz konusu olamayacağı yaklaşımıdır. Bu görüş, mutlak şiddetsizliği savunmaktadır. Bu yaklaşıma göre şiddetin sonuçları her zaman kötülük ile ilgilidir ve adil bir dünya düzeni için şiddetsizlik politikası uygulanmalıdır. Bu konuda akla ilk gelen kişi şüphesiz ki Gandhi'dir. Hinduizmdeki ahimsa tam olarak bu yaklaşıma denk gelmektedir (Merton, 2003: 43).

İkincisi, şiddetin gerekliliğini savunan yaklaşımdır. Bunu savunanların başında Fanon, Sorel, Machavelli, Hobbes ve Darwin gelmektedir (Güneş, 2018: 47). Bu yaklaşımın savunucuları şiddetin, mutlak bir düzen için gerekli olduğunu ve tüm kötülüklerin ortadan kaldırılması için şiddete başvurulmasının gerekliliğini savunup şiddeti yüceltirler. Günümüzde birçok ülke, dünya barışı getirmek için çok güçlü olmanın gerekliliğini savunup askeri politikalarını da buna göre şekillendirmektedirler.

Üçüncüsü de şiddetin gerekliliğinin toplumun özelliklerine göre değişkenlik gösterdiği yaklaşımıdır. Bu yaklaşıma göre toplumda din, devlet, kanun, gelenek görenek gibi kabul görmüş normlar bulunmaktadır ve şiddet ile ilgili konularda karar merciinin bunların olması gerektiğini savunmaktadır. Bunlar da toplumdan topluma

farklılık gösterdiği için genel geçer bir şiddet meşruluğu ya da tam aksi durumu savunmak mümkün değildir (Güneş, 2018: 48).

2.4. MEŞRULAŞTIRMA BAĞLAMINDA MİLGAM VE ZİMBARDO’NUN DENEYLERİNE BİR BAKIŞ

Yukarıda ele almış olduğumuz şiddet ve yıkıcılığın meşrulaştırma durumlarının birçok işlevinin olduğunu ve bunlardan bir tanesinin de destekçi kazanmak, fikir ve eylemlerin dayandığı kutsal veya ideolojik olgulardan dolayı koşulsuz itaat elde etmek olduğunu ifade etmiştik. Bununla birlikte yukarıda ele almış olduğumuz ulus adına veya ülke adına her türlü şiddetin meşru bir nitelik kazanması da üzerinde durulması gereken bir konu olarak önemini korumaktadır. Durumu bu minvalde değerlendirmek için de Milgram otoriteye itaat deneyi ile Zimbardo’nun hapisane deneyini ele alarak bu deneylerin farklı bir boyutuna odaklanmayı amaçlamaktayız.

Stanley Milgram, Nazi döneminden hareketle insanların nasıl olur da sorgusuz sualsiz en vahşi durumun bir parçası haline geldiğini tespit etmek adına bir deney yapmak istemiştir.

Deney, Yale Üniversitesi’nde gerçekleştirilmiştir. Denekler, gazete ilanı ve posta aracılığıyla belirlenmiştir. Deneye katılanlar 20-50 yaş arası erkeklerden oluşmuştur. Katılımcılara bu deneyin amacının öğrenme ve hafıza ile ilgili olduğu söylenmiştir. Deneyde öğretmen, öğrenci ve gözlemci bulunmaktadır. Öğrenci ile gözlemci deney ekibinden öğretmen ise asıl denektir. Deneyde öğretmen ve öğrenci kura ile belirlenmiştir. Öğrenciye öğrenme ve hafıza ile ilgili bazı sorular soracak olan öğretmenin, öğrenciye her yanlış cevapta 15 voltluk elektroşok vereceği ve bunun 15’er 15’er arttırılacağı ifade edilmiştir. Verilebilecek en üst sınır da 450 volt olduğu söylenmiştir (Milgram, 1981). Öğretmen ile gözlemci aynı odada iki ayrı masaya oturtulmuş ve öğrenci ise yan odada ve sesi duyulabilecek şekilde yerleştirilmiştir. Deneyde öğrenciye herhangi bir şok verilmemiştir. Ancak öğretmenin itaat ile ilgili denenmesi için bunu böyle bilmesi gerekmektedir. Öğrenciye verildiği düşünülen şokla paralel olarak kayda alınmış çığlıklar yayınlanmaktadır. Böylece bütün denekler aynı sesleri duymaktadırlar (Milgram, 1965). Deneyden önce öğretmene, öğrencinin

ekeceği acıyı dnebilmesi ve şiddetini hesaplayabilmesi için 45 voltluk bir elektroşok verilmiştir. Deney başlayınca ğretmen öğrenciye öğrenmesi ve ezberlemesi için bazı sözcükler aktarmakta ve bunları öğrenip öğrenmediğini kontrol etmek için de sürekli soru sormaktadır. Her yanlış cevapta voltaj artırılmıştır. Voltaj 150’yi geçtikten sonra ğrenci duvarı yumruklamaya başlamış ve böylece deneyi durdurmak isteyen öğretmene gözlemci sırasıyla şunları söylemiştir:

1. Lütfen devam edin.
2. Deney için devam etmeniz gerekiyor.
3. Muhakkak devam etmeniz çok önemli.
4. Başka hiçbir seçeneğiniz yok, devam etmelisiniz.

Gözlemcinin bu söylediklerine rağmen ğretmen deneyden ayrılmak istediğini ifade ederse deney hemen sonlandırılmaktadır. Bunu istemeyenler ise deneyi sonuna kadar götürüp 450 voltluk elektroşok cezasını 3 kez tekrarladıktan sonra deney sonlandırılmaktadır (Milgram, 1981). Deneyin sonuçlarına bakıldığında deneklerin bazıısı öğrencinin çığlıklarına karşılık olarak gülmüş, bazıısı huzursuzluk hissetmiş ama hiçbir denek 300 volta ulaşıncaya kadar tereddüt etmeden ayrılmak istediğini bildirmemiştir. Deneye katılan 40 kişiden 26’sı yani %65’i, öğrenciye 450 voltluk elektroşoku uygulamıştır (Milgram, 1965).

Milgram, sonuçları şu şekilde değerlendirmiştir:

“Sadece görevlerini yapan, kendi başlarına vahşi işlere kalkışmayan sıradan insanlar, korkunç bir yok etme işleminin bir parçası olabilmekteler. Ek olarak, yaptıkları işin yıkıcı sonuçlarını apaçık görmelerine rağmen, temel ahlaki değerleriyle çelişen bu görevlerde pek az kişinin otoriteyi reddetme potansiyeli olduğu görüldü.” (Milgram, 1974).

Milgram’ın otoriteye itaat deneyi her ne kadar bir bilim adamı tarafından yapılmışsa da gerçek hayatta bu otorite iyi kötü birçok kişi veya grup olabilmektedir. Din, rgt, parti vb. bu otoritelere örnek gösterilebilir. Konuyu bu açıdan da değerlendirdiğimizde oldukça önemli sonuçlar elde edilmektedir.

Elinde hiçbir şey olmadan çok sınırlı bir ortamda insanlar bu denli acımasız olup düşüncesizce itaat ediyorken her türlü teknolojik silah ve mühimmatı olan bir örgüt veya devlet elinde insanlar neler yapabileceğini hayal etmek bile mümkün değildir. Burada kastedilen devletlerin bünyesinde kolluk kuvveti olarak hizmet eden insanlar değildir. Çünkü o hizmet esnasında, hiçbir kurumda olmadığı kadar sıkı bir denetim mekanizması faaliyet göstermektedir. En alt kademedeki çalışandan en üste

kadar herkesin bağılı bulunduğu kanunlar ve kurallar bulunmaktadır. Bu kanun ve kuralların uygulanmadığı zamanlarda insanların kendilerini mutlak güç sahibi sanıp hiçbir otorite tanımadıklarında birilerinin sorgusuz sualsiz infaz edildiği zamanlar olduğu gibi darbe girişimleri de olmuştur. Kimlerin öldüğü, öldürüldüğü veya öldürdüğü hiçbir önem taşımamaktadır. Önemli olan birilerinin kural tanımazlığı, şiddet ve yıkıcılık ile dolup taşan eylemlerini meşrulaştırmak için bazı fikirlere sığınmalarıdır. Bizi ilgilendiren kısım da budur. İnsanlar daha önce de söylediğimiz gibi her zaman yaptıkları eylemleri meşrulaştırmak için bir liman ararlar. Bu hep böyle olmuştur.

Otoriteye itaatle ilgili sonuçlar sosyal olguların gözleminden çıkmaktadır. Ayrıca meşru bir otorite tarafından emir verilen kimsenin çoğunlukla itaat edeceği de yaygın bir durumdur. Toplumsallık içinde itaat çok kolay bir şekilde gerçekleştiği için sosyal hayatın içinde her zaman diliminde yer bularak toplumsallığın kaçınılmaz bir özelliği haline gelmektedir (Milgram, 1981; Yükselbaba, 2017).

Milgram'ın bu deneyi, birçok şiddet kuramının aslında eksik olduğunu göstermiştir. Otoriteye itaat denilen şey, o kadar büyüleyici bir şey ki denek olarak kullanılan insanların psikolojik açıdan problemlili olmalarına gerek olmadığı gibi geçmişlerinde şiddet vakaları veya genlerinde buna uygun kimyasallar salgılamalarına da gerek yoktur. Normal bir toplumdaki sıradan insanlar, birer katile, katliamcıya çok kolay bir şekilde dönüşebilmektedir. Sorumluluğun otoritede olduğunu bilmek bu insanların kendi vicdanlarını bir kenara bırakmalarına sebep olmakta ve her türlü eylemi hiç düşünmeden ve zorlanmadan yapabilmektedirler.

Philip Zimbardo'nun 1971 yılında yaptığı Stanford Hapishane Deneyi de akademik dünyada önemli yankılar uyandırmıştır. Bu deneyle Zimbardo'nun deney için seçmiş olduğu sıradan üniversite öğrencilerinin durumsal güçlerin ve sosyal dinamiklerin etkisiyle nasıl birer kötülük makinelerine dönüştüğü ortaya koyulmuştur.

Bu deney, sosyal beklenti ile etiketlerin davranışları nasıl etkilediğini ortaya koymak amacıyla yapılmıştır. Şiddet ve yıkıcılığı meşrulaştırmak amacıyla çoğunlukla dehumanize etmek kullanılmıştır. Burada da Milgram'ın deneyinde olduğu gibi otoriteye itaat de aktif olarak kullanılmıştır. Zimbardo deney için negatif bir ortam olarak hapishaneyi tercih etmiş ve hapishaneyi Stanford Üniversitesi'nin bodrum katında inşa etmiştir. İnşa edilen bu sahte hapishane, bir koridor ile yan yana dizilmiş

odalarından oluşmuştur. Katılımcılar ise üniversite öğrencilerinden oluşmaktadır. Bu katılımcılar ile bazı görüşmeler yapılarak kişilik testlerine tabi tutulmuşlardır. Bu testler sonucunda psikolojik ve fizyolojik olarak yetersiz kalan, daha önce suça bulaşmış ve uyuşturucu geçmişi olan kişiler elenmiştir. Ardından zeki ve orta sosyal statüye sahip 24 erkek öğrenci katılımcı olarak belirlenmiştir (Zimbardo, 2012). Daha sonra kura yöntemiyle bu katılımcıların bir kısmı mahkûm bir kısmı da gardiyan olarak seçilmiştir. Bu kişilerin hepsi gerçek polisler tarafından baskın yapılarak evlerinden alınmış ve diğer suçlulara nasıl muamelede bulunuluyorsa kendilerine de o şekilde davranılarak göz altına alınmışlardır (Zimbardo, 2007: 34-39). Daha sonra kendilerinde bit oluşmaması için ilaçlanıp üzerinde numaraların olduğu hapisane kıyafetleri giydirilmiştir. Gardiyanlara da üniforma giydirilerek ayna camlı güneş gözlüğü taktırılmıştır. Böylece mahkûmlarla olan göz teması engellenmiştir. Deneyin ikinci gününde gardiyanlar hiçbir şey yapmamışken hapisanede bir isyan çıkmıştır. Zimbardo'ya göre bu durum, statülerine, anonim olmaya, başkaları tarafından dayatılmış kurallara uymak zorunda olmaya karşı bir isyandır. Bu isyan, gardiyanların değişmesinin de tetikleyicisi olmuş ve onlar artık bunu bir deney olarak değil de güç mücadelesi olarak görmeye başlayarak o şekilde davranmışlardır. Bu yüzden gardiyanlar, mahkûmlara karşı çok baskıcı olmuş ve hapisane kurallarını daha da sıkılaştırmışlardır. Daha sonra gardiyanlar ile mahkûmlar arasında çetin mücadeleler gerçekleşmiş ve gardiyanlar insanlık dışı muamelede bulunmuşlardır (Zimbardo, 2007: 57-67). Zimbardo, gerçek ile hayalin sadece gardiyan ve mahkûmlar tarafından değil aynı zamanda kendisi tarafından da bir karışıklığa sebep olduğunu belirtmiş ve kendisini bir psikolog olarak değil de bir hapisane müdürü olarak görmeye başladığını ifade etmiştir. Daha sonra Zimbardo'ya gelen tepkilerden dolayı iki hafta sürmesi planlanan deney çok trajik olaylar yaşandığı için altıncı gününde sonlandırılmıştır. Zimbardo, deneyden önce neredeyse aynı olan insanların bu deney sonunda tamamen farklı insanlara dönüştüklerini ve kötü yerin iyi insanları yendiğini ifade etmiştir (Zimbardo, 2012).

Peki ne oldu da insanlar bu şekilde değişti? Bunun cevabını oluşturan birçok faktör bulunmaktadır. İlk olarak şu söylenebilir ki insanlara diğer insanlar üzerinde kullanabilecekleri sınırsız güç verildiğinde ve gözetim ile denetim mekanizması da sıkı bir şekilde çalışmadığında bu güç, insanları yozlaştırmaktadır. Gardiyanlara

hapishane düzenini sağlamak ve mahkumları denetim altında tutup onların saygısını kazanmak için istedikleri kuralları koyabilecekleri söylendiğinden gardiyanlarda sınırsız güç sonucu otorite kurma isteği oluşmuştur. Bu, insanların değişmelerinin birçok boyutundan sadece bir tanesidir. Meslek veya statülerin karakteristik özelliklerine bakıldığında mahkumların kurallara ve düzene saygı duymayan, gardiyanların ise baskıcı ve sınırlı bir tavır takınan kişiler olduğu görülmektedir. Toplumdaki bu genel izlenim insanların bu izlenimlerin oluşturduğu şemalara dahil olmaları gerektiğini zorunlu kılmaktadır. O yüzden birbiriyle genellikle çatışma içerisinde olan gardiyan ile mahkumların Zimbardo'nun hapishanesinde de geçerli olduğunu söylemek gerekmektedir. Zimbardo'nun gardiyan ve mahkumlarında insanlarda oluşan gardiyan ve mahkûm izlenimlerinin bir sonucu olarak bir uyum davranışı görülmüştür. Bununla birlikte gardiyanlarda küme narsisizmi denilen durumun da devreye girdiği söylenebilir. Bağlı bulundukları gücün kendi güçleri olduğunu düşünen gardiyanlar, normalde saldırgan ve acımasız değillerken bu gücü arkalarına alıp saldırgan ve acımasız olmuşlardır. Aynı şekilde ortam da kişilerin davranışları üzerinde oldukça önemlidir. Hatta ortamın dizaynı, kullanılan mobilya ve duvarlarda kullanılan boya rengi bile insanların davranışlarını etkilemektedir. Hapishane ortamı düşünüldüğünde ise insanların nasıl bir dönüşüm içerisine girebileceklerini tahmin etmek zor değildir. Bütün bunlar insanların davranışlarını oldukça etkilemektedir. Bu kadar gerçek bir ortam olmayan sanal âlemdeki oyunlar bile insanları çok yüksek seviyede etkileyip değiştirebiliyorken ve insanın içindeki canavarı ortaya çıkarabiliyorken gerçek dünyada bu ortamın oluşturulması ve bunun sonucu olarak etkilenip değişmek çok da yadırganmamalıdır.

Son olarak şunu da belirtmek gerekir ki giyim kuşam, hem kişilik hem de davranışlar üzerinde oldukça önemlidir. Günlük yaşamda bile takım elbise giyildiğinde farklı bir ruh haline bürünülürken spor kıyafetler giyildiğinde daha enerjik ve dinamik hissedilir. Aynı durum, gardiyan ve mahkumların kıyafetlerinde de geçerli olmaktadır. Üniforma giyip gözlük takan gardiyanın göğsünün kabarması ve burnunun havada olması ve hele de bir cop verilmişse bunu elinden düşürmeden sağa sola savurabilme ihtimali çok yüksek olmaktadır. Aynı şekilde kişilikleri yok sayılarak tek tip kıyafet giyen ve üzerinde isimleri yerine numaralarının olduğu kıyafetler giyen mahkumların da asi ruhlu, kural tanımayan ve suça meyilli kişilere dönüşmeleri veya

öyle hissetmeleri de kaçınılmaz bir durumdur. Bir spor veya sosyal etkinlik olarak arkadaşlarla gidilen paintball’da bile giyilen kıyafetler ve boyalı top fırlatan tüfeklerle insanların kendilerini komando sanıp rakiplerini teröristleştirip fırsatı bulunduğu tükteki boyalı mermileri acımadan kendilerine fırlatmaları bu konuda iyi bir örnektir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİN, ŞİDDET VE YIKICILIK

3.1. ŞİDDET, YIKICILIK VE DİN İLİŞKİSİ

Yeryüzünde insanların din olarak kabul ettikleri hem semavi hem de semavi olmayan bütün dinlerin şiddet ve yıkıcılıkla birlikte anıldığı durumlar ve zamanlar bulunmaktadır. Yahudilik, Hristiyanlık, İslam, Hinduizm, Budizm, Caynizm vb. dinlerin söylemlerine bakıldığında insanları dizginleyip doğru yol üstünde tutmaya yönelik emir ve yasaklarının olduğu, insanlara iyi bir hayat sunmaya yönelik kurallar koydukları ve şiddet ile yıkıcılığı onaylamadıkları (Onat, 2004) ifade edilmektedir.

Yahudilik'teki "Öldürmeyeceksin" (Çıkış, 20: 13) ayeti, Hristiyanlık'taki "O'nun buyruklarını biliyorsun: Adam öldürmeyeceksin, zina etmeyeceksin, çalmayacaksın, yalan yere tanıklık etmeyeceksin, kimsenin hakkını yemeyeceksin, anne babana saygı göstereceksin" ayeti; İslam'daki "Kim bir insanı, bir can karşılığı veya yeryüzünde bir bozgunculuk çıkarmak karşılığı olmaksızın öldürürse, o, sanki bütün insanları öldürmüştür. Her kim de birini yaşatırsa sanki bütün insanları yaşatmıştır" ayeti; Hinduizm'deki "ahimsa" prensibi; Budizm'deki "şiddete asla başvurulmaz" ilkesi; Caynizm'deki "hiçbir canlıya zarar vermeme" kuralı; müntesiplerinin şiddet ve yıkıcılıktan uzak durmalarının bağlayıcı emirlerini oluşturmaktadır. Peki insanın mutluluğunu ve daha düzenli bir hayat yaşamasını emredip kötülüklerden sakındıran dinler, nasıl olur da geçmişten günümüze şiddet ve yıkıcılıkla yakından ilişkili olarak anılmaktadırlar?

İlk olarak kutsal metinler, ikinci olarak da müntesiplerin yorumları insanların din ile şiddet ve yıkıcılığı oldukça yakın ilişkide olan kavramlar olarak görmelerine sebep olmaktadır.

Konuyu kutsal metinler çerçevesinde ele alırken ilk olarak Yahudilik ile başlanmaktadır. Yahudilik dini, şiddetin revaçta olduğu bir zaman diliminde ortaya çıkıp geliştiği için dini metinlerde şiddet ve yıkıcılıkla ilgili birçok emir bulunmaktadır. Bunlar bazen Yahudilerin kendilerini savunmalarına bazen de intikam almalarına yöneliktir. Yahudilere vadedilen topraklarda yaşayan yedi kavimle kesinlikle anlaşma yapılmaması; onların bütün canlılarının acımadan öldürülmesi emri

(Sayılar 31: 15-17); Amelekiler ile olan savaşlarında onların her şeylerinin yok edilmesi, erkek, kadın, bebek, öküz, koyun, deve, eşek gibi tüm canlılarının öldürülmesi emri (I. Samuel 15: 2-3); meyve veren ağaçların bile kesilmesi (Tesniye 20: 20) gibi birçok emir Tevrat'taki şiddet ve yıkıcılıkla ilgili kısımların bir bölümünü oluşturmaktadır.

Hristiyan teologlar, Tanrı'nın Eski Ahit'te insanları kılıçtan geçirmeye davet ederken Yeni Ahit bölümünde ise herkese sevgiyle yaklaşılmasını emrettiğini belirtmişlerdir (Gündüz, 2002: 34-37). Hristiyanların kutsal kitapları birçok yerde sevgi ve barışı emretmektedir. Tanrı'nın insanlığa olan sevgisinden dolayı oğlu İsa Mesih'i yeryüzüne göndermiş olması (Yuhanna 3: 16-17); İsa Mesih'in insanlara "sizi sevdiğim gibi siz de birbirinizi sevin" demesi (Yuhanna 13: 34); İsa Mesih'in Tanrıyı sevmenin ilahi yasada ilk sırada olduğunu ve komşuyu sevmenin ise ikinci sırada olduğunu ifade etmesi (Markus 12: 28-31) gibi birçok ayet Hristiyanlığın temelinde sevgi olduğunu göstermektedir. Ancak doğu kilisesi ile batı kilisesinin birbirlerinden ayrılması ile Roma merkezli Hristiyanlığın yeniden şekillendirilmiş olması (Shafer, 2004: 215); sevgi dili yerine ayetlerin şiddet ve yıkıcılığa doğru dönüşmesi; Hristiyanlıkla ilgili algıyı ve doğal olarak yaşantıyı da değiştirmiştir. Hristiyanlığın yayılmasıyla birlikte Hristiyanlığın Roma'ya hâkim olması beklenirken Roma'nın Hristiyanlığa hâkim olması bu değişikliklerin sebebi olarak görülmektedir (Garaudy, 2007: 236). "Yeryüzüne barış getirdiğimi sanmayın! Ben barış değil kılıç getirmeye geldim. Çünkü ben oğulla babasının, kızla annesinin, gelinle kaynanasının arasına ayrılık sokmaya geldim" (Matta 10: 34-35) ve "Kılıcı olmayan abasını satın bir kılıç alsın" (Luka 22: 36) gibi şiddet içerikli ayetler, değişim için örnek sayılabilir.

İslam dini ise, temelde şiddeti savunmamakla birlikte belirli amaçları gerçekleştirmek uğruna şiddetin gerekliliğini savunmaktadır. Toplumdaki düzeni oluşturmak, insanların mutluluğunu tesis etmek, insanların hangi din, dil ve ırka sahip olduğu önem teşkil etmeksizin bir düzen ve barış içerisinde yaşamaları amacıyla mücadele etmeleri İslam dininin temelini oluşturmaktadır. Bunu gerçekleştirmeye engel olanlara karşı uygulanan şiddet, İslam dininin karşı çıkmadığı bir durumdur. "Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında kısas size gerekli kılındı. Hüre hür, köleye köle, kadına kadın. Ancak her kime, kardeşi tarafından bir şey bağışlanırsa artık ona hakkaniyetle uymalı ve diyeti ona güzellikle ödemelidir. Bu, Rabbinizden bir

hafifletme, bir rahmettir. Bundan sonra kim haddi aşarsa ona elem verici bir azap vardır.” (Bakara, 178) ayeti; “Onları yakaladığınız yerde öldürün; sizi çıkardıkları yerden siz de onları çıkarın. Fitne, öldürmekten daha kötüdür. Mescid-i Harâm civarında onlar sizinle savaşmadıkça siz de orada onlarla savaşmayın. Şayet sizinle savaşmaya kalkışarlarsa o zaman onları öldürün. İşte kâfirlerin cezası böyledir!” (Bakara, 191) ayeti; “Allah’a ve peygamberine karşı savaşanların ve yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışanların cezası ancak ya öldürülmeleri veya asılmaları yahut el ve ayaklarının çapraz olarak kesilmesi ya da bulundukları yerden sürgün edilmeleridir. Bu, onların dünyada uğradıkları aşağılayıcı cezadır. Ahirette ise onlar için büyük bir azap vardır.” (Maide, 33) ayeti; İslam’daki şiddet ile ilgili olarak ön plana çıkan ayetlerdir.

İnsanların dinlerin şiddet ve yıkıcılıkla yakından ilişkili olduğunu düşünmelerine yol açan ikinci sebep olarak nitelendirilebilecek müntesiplerin yorumları da oldukça önemli bir husustur.

Yahudilerin, dini kimliklerini ön planda tutarak uyguladıkları şiddet ve yıkıcılık durumları, tarihten günümüze kadar içerisinde oldukları türlü oyunları ile terör eylemleri, kendilerini yenilmez görüp birçok ülkeyi karıştırmaları bilinen gerçeklerdir. Ancak normalde siyasi çıkarları gereği yaptıkları eylemlerinde din kimliklerini ön plana çıkardıkları için yaptıkları her türlü vahşet Yahudiliğe mal edilmektedir. Hristiyanların kilise eliyle yaptıkları milyonlarca katliam, her iki dünya savaşındaki baş aktörlükleri, geçmişten günümüze sayısız yerli kültürü yok etmeleri, politikalarıyla birçok yeri sömürge haline getirip onları yok etmeleri, haclı seferleri/katliamı (Eppens, 2004: 19-27), engizisyon mahkemeleri gibi durumlar, Hristiyanlığın temelindeki “sevgi ve hoşgörü” iddialarını gölgede bırakmaktadır. Bütün bunlar yapılırken din adına yapıldığının ifade edilmiş olması (Collins, 2004: 12), Hristiyanların eleştirilmesi yerine Hristiyanlığın eleştirilmesine sebep olmuş ve her türlü şiddet ve yıkıcı eylemlerle bir arada anılmıştır. Aynı şekilde Müslümanların cihat anlayışlarını farklı yorumlamaları sonucu yaptıkları eylemler (Davis, 2004: 233), İslam adına savaştıklarını iddia edip kendileri için her türlü yıkıcılığı meşru görmeleri, katliam yapmaları, kafa kesmeleri, intihar eylemleri düzenlemeleri kendilerini şiddet ve yıkıcılıkla birlikte düşündürmektedir. Ancak onlar, geçmişte sadece savunma amaçlı savaşların olduğunu ve bu savaşlarda bile kadın, çocuk, yaşlı, engelli ve din

adamlarının öldürülmemesi emri ile tarlalar, ağaçlar, mabetler ve mamur yerlerin tahrip edilmemesi gerektiğini unutmuşlardır (Karlğa, 2004, 68). Tüm dinlerle ilgili olarak da kutsal metinlerin toplumsal şart ve durumlara göre ele alınmasının gerekliliği oldukça önemli bir konudur. Yukarıda ele almış olduğumuz ayetlerin hangi şart ve durumlar için söylendiği ve o anki toplum yapısı gözetilerek anlaşılmaya çalışıldığında şu anki şiddet ve yıkıcı eylemlerin aslında bunlara dayandırılmasının anlamsızlığı ortaya çıkmış olacaktır.

Din olgusunun çok boyutlu bir yapıda olmasından dolayı dinlerin, insanlar tarafından çeşitli kültür ve yaşantılarla ilişkilendirilmesi, anlaşılması ve tanımlanması (Yaparel, 1987) kaçınılmaz olmuştur. Böylece bireysel ve toplumsal yönleri ön plana çıkan dinlerin, insanlar tarafından farklı mecralara çekilmesi, tanımlanması ve yorumlanması şiddet ve yıkıcılıkla iç içe geçmiş birçok farklı din anlayışlarının oluşmasına sebep olmuştur.

Kutsal metinler ile onların yorumlanış biçimlerinin dinsel şiddet diye tabir edilen şiddetin temelini oluşturduğu ifade edilmiştir. Bununla birlikte dinlerin şiddet ve yıkıcılığı mazur gördüğü durumlarla ilgili olarak da araştırma yapmak gerekmektedir. Haklı savaş olarak isimlendirilen bu durum, çalışmanın önceki bölümlerinde “savunucu şiddet veya saldırganlık” gibi durumlarda insanların şiddet uygulamadan geri durmamaları gerektiği inancı ile aynı anlama gelmektedir.

Dinlerin şiddet ve yıkıcılık ile olan ilişkileri, bir sonraki başlıkta daha derli toplu bir hale getirilmeye çalışılmaktadır. Din, şiddet ve yıkıcılık arasındaki ilişki hakkındaki tartışmalar, araştırmacıların çeşitli yaklaşımlar oluşturmalarına sebep olmuştur.

3.2. DİN- ŞİDDET İLİŞKİSİNE YÖNELİK YAKLAŞIMLAR

Dinin şiddet ve yıkıcılıkla olan ilişkisi oldukça farklı tartışmalara sebep olmuştur. Bu tartışmalar, dinin şiddet üzerinde ne ölçüde etkisinin olduğu ile ilgilidir. Bu konuda çalışma yapan araştırmacıların tartışmaları temelde üç konu üzerinde odaklanmış ve bu konuda üç yaklaşım geliştirilmiştir. Bunlar, dinin şiddeti körüklediği görüşü, dinin şiddetle ilişkisinin olmadığı görüşü ve dinin şiddeti meşru ölçüde onayladığı görüşüdür.

3.2.1. Dinin Şiddeti Körüklediği Görüşü

Bu görüşü savunanlar, kutsal metinlerde bulunan ayetlerin şiddeti ve yıkıcılığı emrettiği hatta bunu yaparken de bazen çok aşırıya kaçan kavramları kullanarak insanların şiddet uygulamasına ve yıkıcı eylemlerde bulunmasına sebep olduğunu ifade etmektedirler. Dinin şiddeti körüklediği görüşünü benimseyenler, tarihte din adına yapılan savaşların da kendi düşüncelerini destekler nitelikte olduğunu ifade etmişlerdir. Son olarak onlara göre farklı dini mezhep ve cemaatler arasındaki çatışmalar ile son zamanlarda oldukça yaygınlaşan dinsel şiddet ve terör olayları da dinin şiddeti körüklediğinin düşünülmesine sebep olmaktadır (Çayır, 2014: 73-74).

Kutsal metinlerin şiddet ve yıkıcılıkla ilgili ayetlerinden bazılarını yukarıda aktarmıştık. Bu ayetler, hangi dinde olursa olsun, bağlamından koparılıp parçacı bir yaklaşımla ele alınırsa şiddet ve yıkıcılığın ana kaynağı olarak görülür. Ancak bu konudaki düşüncemiz ayetlerin veya dini emir ve yasakların ortaya çıktıkları zaman ve mekânla birlikte ele alınmasının gerekliliğidir. Kutsal metinler, toplumun ihtiyaçlarına ve toplumsal şartlara göre şekillendiği ve yorumlandığı için zaman zaman çatışma ortamında olan toplumlara bu hususta gerekli desteği vermiş ve başarılı olmaları için kendilerini motive etmiştir. Bu yüzden kutsal metinleri ve dini inançları toplumdan ve kültürden bağımsız olarak ele almak onların değişen zaman ve mekândan dolayı insanlara farklı gelmesini kaçınılmaz kılacaktır. Bununla birlikte kutsal metinlerden şiddetsizlik ile ilgili de birçok ayet bulunmaktadır. Semavi dinlerde sevgi, hoşgörü ve barış ile ilgili olan ayetlerin oranları şiddet ve yıkıcılık ile ilgili olanların oranlarından çok daha fazladır. Bu yüzden kutsal metinleri bir bütün olarak ele alıp değerlendirmek gerekmektedir. Bu yapıldığında, konuyla ilgili olarak sürekli negatif yönü öne çıkarılan kutsal metinlerin daha çok insanların mutluluğunu oluşturmaya ve onların düzenini tesis etmeye yönelik bir çaba içerisinde olduğu görülmektedir. Dinin aynı emir ve yasaklarına muhatap olan insanların bazılarının şiddet ve yıkıcı bir tavır sergileyip bazılarının sergilememesi, problemin din değil de dinin mensuplarından kaynaklandığını ortaya koymaktadır.

Din adına yapılan savaşların dinin şiddet ve yıkıcılığa sebep olduğu düşüncesine yol açtığı düşüncesinin/önyargısının (Ellens, 2004: 90-92) haklılık payı bulunmaktadır. Bu da her ne kadar insanların kişisel ve toplumsal çıkarlarının etkisi

olsa da çoğunlukla dinlerin yapılarıyla ilgili olan bir durumdur. Din, inanç ve ideolojiler; kurulu düzeni sarsan ve bu düzendeki insanları endişelendiren olgulardır. Yerleşik bir düzene, yeni bir şey anlatılmaya, aktarılmaya ve benimsetilmeye çalışıldığında doğal olarak iki taraf arasında çatışma ortamı oluşmaktadır. Çünkü insan ve toplumlar yıllardır sürdürdükleri düzenin bozulmasını bir anda benimseyip kabullenemezler. Durum böyle olunca her iki taraf da ideallerinden vazgeçmediği için çatışmalar yaşanmaktadır. Din, inanç ve ideolojilerin genişleyip yayılma isteklerinin süreklilik arz etmelerinden dolayı engellerle karşılaşmaları ve bu engelleri ortadan kaldırma isteklerinden kaynaklı olarak tarafların çatışıp savaşmaları da olağan bir durumdur (Wellman ve Tokuno, 2004). Dinin bu özelliği ile birlikte dinlerdeki savaşların kaynağı ile ilgili de dinlerin müntesipleri ile dinde otorite olanların istek ve yönlendirmeleri önem arz etmektedir. Dindar Papaların Haçlı seferlerinin amacının İsa Mesih adına öldürmek olduğunu ve bunun ilahi inanç sisteminde büyük anlam ifade ettiğini insanlara empoze etmeleri ile örgüt liderlerinin kâfir öldürmenin büyük sevaplar elde etmeye yaradığı ve bunun sonucu şehit olmanın da mükafatlarının eşsiz olduğunu ifade etmeleri aynı anlama gelip dinden ziyade müntesiplerin şiddet ve yıkıcılık hususunda oldukça büyük rol sahibi olduklarını göstermektedir. Farklı dini mezhep ve cemaatler arasındaki çatışmalar ile son zamanlarda oldukça yaygınlaşan dinsel şiddet ve terör olaylarının dinin şiddeti körüklediği düşüncesine dayanak noktası olması fikrine yol açmasına verilecek cevap da yine temelde insanın merkezde olması ile ilgili olarak açıklanabilir. Bunlarla birlikte grup dinamiklerinin devreye girmesi ve gruplar arası çatışmaların farklı zeminlere oturtulduğunun bilinmesi de insan merkezli grupların yapısı ile ilgili bizlere yardımcı olacaktır. Mezhep çatışmaları, temelde insanların fikir ayrılıklarından kaynaklanmaktadır. Ancak bunun yanı sıra insanların kişilik özellikleri de bu çatışmayı alevlendirmede rol almaktadır. Sadece fikirsel karşıtlık durumu insan devreye girdiğinde çatışmaya dönebilmekte ve şiddet ve yıkıcılık ortaya çıkmaktadır. Dini emir ve yasaklar aynı iken birden fazla mezhebin bulunması ve bunların birbirleriyle çatışıyor olması tamamen insan kaynaklı bir durumdur. Böylelikle insanların yorum ve anlayış farklılıkları aynı emrin farklı şekillerde yorumlanmasına sebep olmaktadır.

3.2.2. Dinin Şiddetle İlişkisinin Olmadığı Görüşü

Din ve şiddet ilişkisi üzerinde duran ikinci yaklaşım, din ile şiddet arasında herhangi bir ilişkinin bulunmadığını savunur. Bu konuda da dört argüman öne sürülmektedir. Bunların ilki, dinin doğasında şiddetin olmadığı ancak bazı kurum ve yaklaşımların kendi amaçlarını yerine getirmek için dini kullanıp eylemlerini bu şekilde meşrulaştırma çabası içerisinde oldukları düşüncesidir (Çayır, 2014: 76). İkinci argüman, din adına yapıldığı iddia edilen terör olaylarının gerçekleştirilmesinin asıl nedeninin din olmadığıdır. Şiddet, genellikle dinlerin amacı değil, onların kültür ve siyasetle olan ilişkilerinin bir getirisidir (Wellman ve Tokuno, 2004). Terör eylemlerini gerçekleştirenler, dinleri arkalarına alarak meşruiyet kazanmaya çalışmaktadırlar. Bu durum hem daha çok eleman toplamak hem de çevreden tepki almamak için yapılmaktadır. Üçüncü argüman, kutsal metinlerin anlamlarının toplumdan topluma ve insandan insana farklı şekilde anlaşılabilir olma özelliği ile ilgilidir. Kendi bakış açısıyla metinleri yorumlayan farklı taraflar ondan farklı anlamlar çıkarabilmektedirler. Bazen birbiriyle çatışan iki grubun eylemlerini aynı ayete dayanarak yaptıklarını ifade etmeleri, kutsal metinlerin yorum farklılıklarını açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Aynı metinden farklı anlamlar çıkaran insanların, şiddet eylemlerini bu anlamlara dayandırmaları, şiddetin kaynağının din olmadığı düşüncesinin ortaya çıkmasını da zorunlu kılmaktadır. Dinin şiddetle ilişkisinin olmadığı görüşünü savunanların son argümanları da kutsal metinlerin literal ve seçkici okumaya tabi tutulduğudur (Çayır, 2014: 77). Kutsal metinlerin bağlı bulunulan örgüt, hareket, vakıf, dernek, cemaat gibi oluşumların ideolojisini destekler nitelikte yorumlanması ve bunun sonucu şiddete başvurulması, dinin değil, insanların ideallerini gerçekleştirme isteğini yansıtmaktadır.

3.2.3. Dinin Şiddeti Meşru Ölçüde Onayladığı Görüşü

Yukarıda ele aldığımız iki görüş birbirine tamamen zıt olan görüşlerdir. Bunların ortasında olan ve her ikisinin de kısmen haklı olduğunu belirten üçüncü ve son yaklaşım, dinin şiddeti meşru ölçüde onayladığını savunmaktadır. Bu görüş, kutsal metinlerde bulunan şiddet eylemlerinin belirli bazı durumlarda geçerli olduğunu

savunmaktadır. Bunlar, meşru müdafaa, toplum düzeninin tesisi ve insanların temel haklarının korunması gibi durumlardır (Çayır, 2014: 78). Meşru müdafaa, kişinin kendisine, ırzına ve malına yönelik bir tehdide karşı savunucu saldırganlık durumu olarak açıklanabilir. Meşru müdafaanın sınırları ve çerçevesi net olmamakla birlikte savunma pozisyonunda olan kişinin tehdidi yok etmek yerine onu, eylemini gerçekleştirmemesine yönelik etkisiz hale getirme anlamında da kullanılmaktadır. Hangi durumlarda müdafaanın geçerli olduğu ve sınırlarının ne olduğu yapılan bu tanımlardan anlaşılmaktadır. Bu konuda ölçülü olmak, kişinin hakkını savunması olarak görülmekte, savunucu saldırganlıkta aşırıya kaçmak ise kişiyi suçlu durumuna düşürmektedir. O yüzden meşru müdafaanın ince bir çizgi üzerinde olma gibi bir yapısı bulunmaktadır. Dinin şiddeti meşru ölçüde onayladığı görüşünü savunanlar kutsal metinlerin bu konuyla ilgili emir ve yasakların amacının şiddet uygulamak olmadığını, kişinin kendisini savunması anlamına geldiğini ifade etmektedirler.

Her dinin, mitin, sembolün, ideolojinin bir karanlık yanı bulunmaktadır (Marty, 2004: xiii). Bu karanlık yan, toplumsal düzenin tesisi ve insanların haklarının savunulması ile ilgili “haklı savaş” diye kavramsallaştırılan durumdur. Dinlerin şiddetle ilk bağlantısı olan “haklı savaş” oldukça tartışmalı bir kavramdır. Bu kavram, müntesiplerinin şiddete başvurma ruhsatı olarak görülmektedir. Bir fitnenin engellenmesi, zulme karşı konulması, mal, can, ırz, vatan gibi kutsalların korunması amacıyla şiddete başvurmak, haklı savaş olarak isimlendirilmektedir (Gündüz, 2016).

Peki bu haklı savaş durumunda kimin sözü geçerli olacaktır? Kimler bu konuda otorite sayılıp bu şiddetin sınırlarını belirleyip bunun takipçisi olacaktır? Böyle bir şiddetin gerekliliğini kimler veya hangi kurumlar belirleyecektir? En önemlisi de günümüzde bunu yapmak mümkün müdür? Bu çalışmada bu soruların cevabını arıyor değiliz. Bizim geleceğimiz nokta, aslında bu durumun günümüz dünyasında hiçbir ülkede uygulanmasının mümkün olup olmadığı ile ilgili de değildir. Biz sadece dinlerin veya dini inançların şiddet, saldırganlık ve yıkıcılığa belli ölçüler nispetinde (kısas gibi) izin verdiğini ifade etmekteyiz. Onun dışında kesinlikle hiçbir inancın şiddeti ve savaşları istemediği söylenebilir. Ancak bu bilgiye dayanarak toplumdaki cemaat, vakıf, dernek, tarikat gibi kurumların kendilerini bu durumun kontrolörü olarak görmelerinin getirdiği tehlikeyi de görmezden gelmemek gerekmektedir. Günümüzde var olan ve şiddetle anılan örgüt, cemaat, parti, dernek gibi oluşumların

bunu yapmak amacıyla olduğunu ve olabildiğince bunu denetimlerinde tutarak çeşitli eylemler yaptıklarıyla da karşılaşmaktadır.

Söz konusu bu oluşumların kendilerini bu konuda biricik merci saymaları da kendi aralarında birbirlerine düşman olmalarını ve çatışma ortamını kaçınılmaz kılmaktadır. Bununla birlikte onların dini metinleri parçacı ve literal bir şekilde ele almaları ve müntesiplerine aktarmaları da şiddet ortamını daha da yaygınlaştırmakta ve bütüncül bakış açısı bir kenara bırakılarak bunlar referans haline getirilip şiddete başvurulabilmektedir.

3.3. YENİ DİNİ HAREKETLER VE ŞİDDET

Toplumda hangi konuda olursa olsun herhangi bir hareketin, grubun, örgütün vb. ortaya çıkışı, durduk yere gerçekleşmemektedir. Bunların oluşumu, toplumda ve insanların zihinlerinde bulunan görüş ayrılıklarından veya çatışma ortamlarından kaynaklanmaktadır. Böyle bir ortamda iki taraflı bir düzenden yola çıkılarak oluşumlar gerçekleşmektedir. Bu taraflar arasında uyum durumu söz konusu olmadığı için de gruplaşmalar meydana gelmektedir. Bir harekette önem teşkil eden özne konumundaki bu iki taraf arasında oluşan ilişki, hareketin oluşumunu engelleyebileceği gibi onun ortaya çıkmasını hızlandırabilir de. Hareketi kurmak isteyen lider konumundaki kişinin ideolojik/düşünsel dünyası da hareketin temel fikirlerini oluşturmakta ve bunları benimseyen insanlar da bu fikirler etrafında bir araya gelerek hareketteki yerlerini alarak onun oluşumunu tamamlamaktadırlar.

Yeni Dini Hareketler'e (YDH) de bu perspektifle bakmak gerekmektedir. Onlar, kendileri için alan açma çabası olarak değerlendirilebilecek kurulu din veya inançlara karşı duruş sergilemektedirler. Yeni dini hareketlerin temelinde karizmatik bir lider etrafında toplanmak ile ortak bir düşünce/ideoloji üzerinde kenetlenmek bulunmaktadır. Yeni dini hareketlerin hiçbiri başlı başına bir din değildir. Onlar, ya sapkın bir örgüt veya akım olarak ya da bir dinin mezhebi olarak görülmektedir. Onların, herhangi bir dinin farklı bir versiyonu olarak faaliyette bulundukları düşünülmektedir. Ancak lider konumundaki kişi ile müntesipler, kendi oluşumlarını bir din olarak görürler. Bunu iddia ederlerken de kutsal kitaplarının/metinlerinin olduğunu belirterek liderlerinin, yeni dini hareketler arasında farklılık görülmele

birlikte ya peygamber ya da Tanrı olduğunu ifade etmektedirler (Galanter, 1999: 4; Kızılg  it, 2018: 31).

Her ne kadar yeni dini hareketler kavramının 1950'lerden sonra ortaya   ıktığı ve son 50 yıl içerisinde popüler hale gelmiş olduğu belirtilmi se de (Barker, 1992: 9) onun geçmişinin çok eskilere dayandığı düşünülebilir. İnsanın olduğu yerde her zaman karşıt g r   lerin de olacağı kaçınılmaz bir durum olduğu için yeni dini hareketlerin de insanlık tarihi kadar eski olduğu kanısında ız. Ayrıca yeni dini hareketlerin Hristiyanlıkla bağlantılı olarak yukarıda zikrettiğimiz tarihlerde ortaya   ıktığı söylenmektedir. Ancak toplumumuzun dini olan İslam'da da bunun örneklerinin olduğunu İslam Tarihi alanında yazılan kaynaklar bizlere bildirmektedir. Üstelik bunların bazıları yakın zamanda piyasaya çıkan ve kendisini "mehdi" olarak tanıtan psikolojik ve psikiyatrik vakalar iken bazıları da toplumun sosyal ve siyasi yapısını analiz edip peygamberlik iddiasında bulunan ( ner, 2021: 48) ve bunu yaparak da bazı şeyler elde etmeye çalışan kişilerdir.

Peki bazıları geçmişte meydana gelerek  u an aktif olmayan ve çok eski bir tarihte oluşumunu ilan edip günümüze kadar aktif olan dini hareketlere niçin "yeni" sıfatı ilave edilmiştir? Bunun, oluşan hareketin, toplumdaki yerleşik din veya inanç kullanılarak ondan sonra ortaya çıkmasından kaynaklandığı söylenmektedir. Bir diğer ifadeyle, toplumda var olan din veya inançtan sonra meydana gelmiş olmaları, onların "yeni" olarak nitelenmelerinin sebebidir. Söz gelimi 50 yıl önce ortaya çıkmış bir harekete yeni demek abes kaçacaktır.

3.3.1. Tanım Problemi

YDH kavramı, İngilizcedeki "New Religious Movements" (NRM) kavramının Türkçeye çevrilmiş halidir. NRM kavramı da Harold W. Turner tarafından literatüre kazandırılmıştır (Chryssides ve Wilkins, 2006: 3). NRM, yeni dini hareketler ile birlikte Türkiye'de ayrıca milenyum tarikatları, kıyamet tarikatları, gençlik dini gibi isimlerle de anılmaktadır.

Yeni dini hareketlerin tanımı ba lı başına bir problem olarak görülmektedir. Yeni dini hareket olarak isimlendirilen birçok hareket, örgüt, oluşum, vakıf, tarikat bulunmaktadır. Yahova  ahitleri, Mormonlar, Yedinci Gün Adventizmi, Moonculuk,

Nation of Islam, Hare Krishna, Children of God, Halkın Mabedi, Transantandal Meditasyon, Sayentoloji, Satanizm, Haşhaşiler, Dünya Kardeşlik Birliği Mevlana Yüce Vakfı, Fetö, Işid ve Adnan Oktar Hareketi bunlardan sadece birkaçıdır. Bunların özelliklerine bakıldığında her ne kadar ortak belli başlı faaliyet ve ideolojileri bulunsa da birbirlerinden çok farklı boyutları da bulunmaktadır. Bu yüzden bir tanım yapılırken, kapsayıcı olmasının gerekliliğinden dolayı yeni dini hareketler olarak isimlendirilen tüm örgütlerin tüm özelliklerini içine alacak, onlara değinecek bir tanımın yapılması gerekmektedir. Yeni dini hareketlerin çokluğu ve birbirlerinden farklılıkları göz önünde bulundurulduğunda tanım yapmak bir hayli zor olmaktadır. Ayrıca tanım yapılırken mevcut yeni dini hareketlerden yola çıkılarak tanım yapma girişimlerinin olması da açıkçası tanım girişiminde bulunanların bir eksikliği gibi görünmektedir. Çünkü sosyal bilimlerde çerçevesi belirlenmeden, tüm boyutlarıyla anlaşılıp ele alınmadan bir şeyin kavramlaştırılması bir eksiklik olarak algılanmaktadır. Bu yüzden tanım yapılırken bütün yeni dini hareketlerin tüm özelliklerini kapsayacak şekilde bir tanımın yapılmasının gerekliliğinden vazgeçip belli başlı hususları merkezde tutarak bir tanımlamaya gidilmelidir. Merkezdeki özelliklerin dışında kalan ve yeni dini hareketler arasında ihtilaflı olan teferruatlı başka konular, merkeze alınan özelliklerin yorumları olarak görülmeli ve tanıma dahil edilmesinin gerekliliğinden vazgeçilmelidir.

Yeni dini hareketleri tanımlama girişimlerinde disiplinlerin bunu yaparken odak noktalarının farklılaştığı görülmektedir. Bu kavramla ilgili literatüre bakıldığında teolojik ve sosyolojik bakış açısına sahip tanımlama girişimlerine rastlanmaktadır. Bunlara psikolojik bakış açısını da dahil ederek tanımlama girişimlerinden bahsedeceğiz.

Teolojik bakış açısıyla tanımlama girişimlerinde “yeni dini hareketler” kavramı yerine “kült” kavramı kullanılmış ve bu kavram da olumsuz yönleriyle gündeme alınmıştır. Kültler, gizlilik, dolandırıcılık, hilekarlık, otoriter liderlik, üye kazanmak için telkin ve beyin yıkama yöntemini kullanma ve sapkın şeklinde nitelendirilmişlerdir (Kirman, 2014: 15). Sosyolojik bakış açısıyla yeni dini hareketler, sadece mevcut dinden ayrılıp kopan oluşumlar olarak değil de bununla birlikte toplumdaki kültür ve sosyal yabancılaşma ve karşı çıkma eğilimi gösteren hareketler olarak da nitelenirler (Enroth, 1998: 13; Uzun, 2015: 10). Psikolojik bakış açısıyla ise,

insanın kişilik özellikleri ile onun yeni dini hareketlere katılımıyla kendisinde ne tür değişikliklerin meydana geldiği, bunların kişinin duygu, düşünce ve davranışları ile olan ilişkisi bağlamında ele alınarak kişiyi bir harekete katılmaya sevk eden dürtü ile, akli ve biyolojik nedenlerin ne olduğu odak haline getirilerek tanılama ve tanımlama yapmak suretiyle gerçekleştirilebilir. Ayrıca “kişilik zafiyetleri, kişileri yeni dini hareketlere çeken bir kült kişilik var mıdır? Kişiyi yeni dini hareketlere üye olmaya götüren süreç nedir? Üyelik, birinin akli ve ruhi durumunda ne gibi etkiler yapar?” gibi sorular ve cevapları yeni dini hareketlerle ilgili psikolojik araştırmaların masaya yatırdıkları konuları oluşturmaktadır (Saliba, 2014: 82).

Teolojik bakış açısıyla kültürler yani yeni dini hareketler, toplumda yaygın olup birçok kişi tarafından kabul gören kurumsallaşmış dini gruplardan ayrı inanç ve ibadet şekilleri olan kişilerin bir araya gelmesiyle oluşan topluluklar olarak tanımlanmaktadır (Kirman, 2010: 50).

Sosyolojik bakış açısıyla yeni dini hareketler, bulundukları baskın kültürden ayrılmış ve yeni oluşturdukları kültüre taraftar kazanmaya çalışan dini nitelikli gruplar şeklinde tanımlanmaktadır (Melton, 2000).

Psikolojik bakış açısıyla ise yeni dini hareketleri; kişinin çeşitli psikolojik yoksunluk ve bozuklukların yanı sıra geçmiş yaşantısında kendisini harekete geçiren ve belirli bir yöne sevk eden dürtüler ile iletişimde olduğu kişiler tarafından etkilenmesi ve ikna edilmesi sonucu duygu, düşünce ve davranışlarında normal dışı değişikliklere giden kişilerin belli bir amaca hizmet ettiğini düşündükleri kişilerin oluşturduğu şiddet eğilimli ve şiddet eğilimsiz dinsel motifli toplulukların tümü olarak tanımlayabiliriz.

3.3.2. Ortaya Çıkış Sebepleri

Oluşumunu tamamlayıp yaygınlaşan her hareket veya ideoloji, belirli sebepler çerçevesinde ortaya çıkmaktadır. Yeni dini hareketler de aynı şekilde belirli sebeplerden dolayı ortaya çıkmıştır. Batı dünyasında ortaya çıktığı söylenen bu hareketler sosyo-ekonomik ve siyasi gelişmelerle ilişkili olarak bir oluşum haline gelmişlerdir.

Bu konuyla ilgili olarak da çeşitli görüşler bulunmaktadır. Kirman; yeni dini hareketlerin tarih boyunca ortaya çıkmalarını, genellikle hızlı toplumsal değişimler ile kriz ortamlarına bağlamıştır (Kirman, 1999). Toplumda bulunan din anlayışının aşırı bir biçimde laikleşmiş olması, bu dinin akılcı olan ve pozitivist düşünceye sahip modern insan ve toplumun beklentilerini ve ihtiyaçlarını karşılayamaması, onları tatmin edememesi sonucu oluşan boşluk yeni dini hareketlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur (Türkdoğan, 1997: 254). Dini planda geleneksel toplum yapısına göre düzenlenmiş birçok toplumsal unsur ve anlayış, modern toplumun yepyeni şartları ile uyuşmamaktadır. Bu durumun anlaşılmasıyla birlikte insanlar, bu yeni şartlara uyum sağlamak için yeni enstrümanlar bulma arayışına girmişlerdir. Böyle olunca da insanlar, kendilerini yeniden algılamaya, düşünmeye, yorumlamaya ve teşkilatlanmaya yöneltmiş ve yeni dini hareketler de bu şekilde ortaya çıkmıştır (Günay, 1998: 443-444). Yeni dini hareketler, geleneksel dinlerin insanların ihtiyaçlarını karşılamaması ve kültürel ile sosyal değişikliklerle baş edememeleri sonucu ortaya çıkmıştır (Saliba, 2014: 90). Söz konusu hareketler ise ortaya çıkmalarının sebebini mevcut dini inançların dönemlerini tamamladıkları ve modern insanın sorularına cevap verememelerine bağlarlar (Yitik, 2014: 267).

Yeni dini hareketlerin ortaya çıkışları ile ilgili bazı genel geçer sebeplerden bahsedilmektedir. Bunlar, sekülerleşme, sübjektivizm, kayıtsızlık, aşınmışlık, bireycilik, hazcılık, küreselleşme, çoğulculuk, modernleşme ve hızlı değişim şeklinde sıralanabilir (Özkan, 2014: 31-38).

Köse (2014: 13-15) kişinin yeni dini hareketlere katılımının modernite kavramıyla yakından ilgili olduğunu belirtmiş olup modernizmin insanların temel problemi haline geldiğini ifade etmiştir. Ona göre modernizmin göstergesi olan bilim ve teknoloji, insanı bireyselleştirmiş ve onun sosyal ilişki kurma becerisini elinden almıştır. Ona göre, içerisinde olduğu durumu anlamlandırması da mümkün olmayan modern insanın durumu yeni dini hareketlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Yeni dini hareketlerin ortaya çıkış sebepleri ile ilgili ileri sürülenler, genel olarak tüm hareketleri ve tüm toplumları kapsamalıdır. Bu sebeplerin çoğu Batı dünyasında ortaya çıkan hareketlerle ilgilidir. İçerisinde olduğumuz coğrafyada olan bitenlerle ilgili de analizler yapmak gerekmektedir. Bu konuyla ilgili sebepler sıralanırken kişinin kendisinin değerlendirildiği psikolojik analizlere de ihtiyaç vardır.

Bu konuda Kısa (2020), insanın doğal olarak kendisinde bulunan bir içgüdünün uyarılarak harekete geçmesini, insanların bir araya gelmesi ve topluluk oluşturmaları için yeterli bir koşul olarak görse de bir amaç için örgütlenmiş bir grup ve cemaatin oluşum sürecini sadece bununla açıklamanın yetersiz olduğunu belirtmiştir. Ona göre, insanların böyle oluşumları meydana getirmelerinin veya böyle oluşumlara dahil olmalarının gerisinde birçok sebebin olduğunu ve bunların da en önemlisinin kişinin tabii/innate bir eğilimi olan düşünme sürecini harekete geçirmektense düşünmeme temayülünü seçmesi bulunmaktadır.

3.3.3. Katılım Sebepleri/Nedenleri

Yeni dini hareketler, tek bir formatta olmayan oluşumlardır. Onların çoğu temel bazı noktalarda ortak özelliklere sahip olsa da ayrıştıkları hususlar bir hayli fazladır. Aynı şekilde insanlar arasında da kişilik farklılıkları bulunmaktadır. Hem yeni dini hareketlerin hem de insanların kendi aralarındaki farklılıkları, kişilerin oluşuma katılım sebeplerini de bir hayli artırmaktadır. Bu hususta birçok araştırmacı görüş belirtmiştir. Onlardan birkaçını ele alıp değerlendirmek konunun pekiştirilmesi açısından önem arz etmektedir.

Kirman (1999); bilimin ve politikanın çözemediği pek çok problemin bulunmasını, aile kurumunun ve kilisenin çökmeye yüz tutmasını, insanların aradıkları huzur ve refahı bulamamasını, nükleer savaş ve çevre kirliliğinin gelecek endişesine sevk etmesini, insana ve topluma dair mekanist-materyalist görüşlerin insanları kimliksizleştirmesini, tatminsiz ve huzursuz kılmasını yeni dini hareketlere katılmanın sebebi olarak görmektedir. Bu sebepler, insanların değişip dönüşmelerine sebep olmasının yanında oldukça da etkili faktörlerdir. Kirman'ın açıklamalarından yeni dini hareketlere katılan veya katılmak isteyenlerin bunu yaparken haklı oldukları anlamı da çıkartılabilir. Ancak toplumda genel olarak yeni dini hareketlerin eleştirilip olumsuz bir zemin üzerine inşa edildiklerini ve amaçlarının da insanların kurtuluşu olmadığı fikri yaygındır. İnsanların katılım sebebi, Kirman'ın belirttiği gibi ise bu dünyada yaşayan herkesin ya da onların büyük bir çoğunluğunun yeni dini hareketlere katılmaları gerekmektedir. Çünkü Kirman'ın ifade ettiği olumsuzluk ve memnuniyetsizlikler, hemen herkesi rahatsız etmektedir.

Kartal (2017), yeni dini hareketlere katılma sebeplerini Işid üzerinden şu şekilde sıralamıştır: Kişinin maddi sıkıntı, aile içi şiddet ya da boşanma vb. sebeplerden dolayı dağılmış bir aileye mensup olması, kişinin muhalif grupların yanında zulme karşı çıkılacağı düşüncesi ve dini duyguların istismar edilmesi, kişinin bulunduğu ülkede bir suç işlemesi, birilerini dolandırması ve cezadan kaçması, kişinin hayatının o anki aşamasına kadar günah içinde olup ve bir anda tövbe edip örgüte katılmanın kısa yoldan cennete gitmesine sebep olacağına inandırılmış olması, kişinin zihnindeki şekliyle cihat yapmak amacını taşıması, kişinin maddi çıkar elde etme isteği, kişinin evliliği veya evlenme isteği, kişinin katılmak isteyen bir arkadaş ya da aile üyesinin zorlaması, kişinin toplumdan dışlanmış olması/sosyal yabancılaşması, kişinin dini hassasiyetlere sahip olmayan bir çevrede yaşaması ve bunun sonucunda bu çevrelerde dini hassasiyetinden dolayı dışlanması, kişinin maceraperest bir yapıya sahip olup aksiyon arama isteği, kişinin yaşadığı toplumdan intikam almak amacıyla toplum tarafından hoş görülmecek bir gruba üye olma isteği, kişinin psikopat bir ruh hali içerisinde olup şiddete meyilli olması sonucu bu konuda kendisini tatmin etme isteği, kişinin asosyal kişiliği nedeniyle sosyal bir yapıya bağlanma isteği ve kişinin çevresine karşı kendisini ispat etme isteği. Burada sıralanan sebepler, belirli hareketler özelinde tespit edildiği için tüm yeni dini hareketler için geçerli olmayabilir. Ancak yine de insanın dönüşümünün psikolojik alt yapısıyla ilgili olduğu için önem arz etmektedir.

Saliba (2014: 82); kişilerin yeni dini hareketlere katılmalarının sebeplerinin yoksunluk, yabancılaşma, dini meselelerle kafası meşgul olma eğilimi, insanın kendi kişiliği hakkındaki kararsızlığı ve şahsi bunalım deneyimi olduğunu belirtmiştir. Saliba'nın insanın hem sosyolojik hem de psikolojik yönü ile ilgili olan tespitleri de oldukça önemlidir ve bunların kişinin yeni dini hareketlere katılmasında büyük rolleri bulunmaktadır.

Alıcı'ya (2017) göre, yeni dini hareketler, hazcılık, cinsellik, hedonizm, uyuşturucu gibi vaatlerle insanların özellikle de gençlerin harekete katılmasına sebep olmaktadır. Ayrıca müntesibi olduğu din ile sıkıntılarının olması da kişinin yeni dini hareketlere katılmasına sebep olmaktadır. Alıcı'nın insana birer ödül niteliğinde sunulduğu düşünülen ve gençler için cazip görünen bu açıklamaları oldukça sınırlıdır. Birçok gencin bunların dışında kalan sebeplerden dolayı yeni dini hareketlere katıldığı

bazı araştırmalarla tespit edilmiştir. Ancak Alıcı'nın belirttiği kişinin kendi dini ile sıkıntılarının olması oldukça önemli bir husustur. Bu tespiti birçok araştırmacı gözden kaçırmıştır.

Kızılgeçit (2018: 54-83; 2019); yeni dini hareketlere katılım sebeplerini yoksunluk, yabancılaşma, bencilik/bireysellik, dini konularla meşgul olma eğilimi, kişilik ve kişisel krizlerin tecrübesi olarak sıralamıştır. Kişinin bu durumları yaşaması, onun anormal kararlar almasında oldukça etkilidir. Sıralanan bu psikolojik faktörler, yeni dini hareketlerin eleman kazanma sürecinde en çok aradıkları kişilik özellikleridir.

Bize göre insanların içerisinde oldukları kriz ve çöküntü durumları, ilişkilerinde ortaya çıkan bir reaksiyon isteği, kutsal ve metafizikle bağlarının koptuğu bir içsel kriz dönemi, anlam arayışı, içerisinde yaşadıkları kentleşmenin anlam dünyasındaki olumsuz izlenimleri, bilim-din kavgasının olduğu iddiası sonucu bilimin dinin yerine konması, bireysellik sonucu ortaya çıkan yalnızlık, aile ve sosyal ilişkilerdeki zayıflama, en önemlisi de fitne çıkarıp toplumu kontrol altında tutma isteği olan kötü niyetli insan ve toplumların telkinleri sonucu “düşünmeme” (Kısa, 2020) durumu insanların yeni dini hareketlere katılma sebepleridir.

3.3.4. Yeni Dini Hareketlerde Beyin Yıkama

İyi yerlerde okuyan kişilerin milyonlarca gencin/öğrencinin hayalini bile kuramadığı yerlerdeki eğitimlerini bırakmaları, maddi açıdan ailelerinin iyi bir düzeyde olan kişilerin içerisinde oldukları ekonomik refahtan vazgeçmesi veya bunu katıldıkları harekete bağışlamaları, bağlı bulundukları hareketler için kapı kapı gezip yardım toplamaları, içerisinde oldukları sosyal çevrenin, arkadaşların, akrabaların ve hatta ailelerin önemsiz bir hale getirilip tüm geçmiş ve yaşanmışlıklara rağmen her şeyi bir anda silmeleri, içerisinde büyüdükları kültür, gelenek ve görenekleri inkar etmeleri, harekete katılımdan önceki tüm değerlere düşman olmaları, hareketin liderini ve ideolojisini canları pahasına savunup desteklemeleri nasıl mümkün olmaktadır? Aynı şekilde yeni dini hareketler, ellerindeki üyelerini nasıl olur da kolay kolay kaybetmezler? Bu iki soruya çoğu insan “beyin yıkama sayesinde” cevabını

vermektedir. Peki toplumda birçok kişinin dilinde olan ancak içeriği ile uygulanışı hakkında kimsenin zihninin net olmadığı “beyin yıkama” nedir?

Beyin yıkama/brain washing; anlaşılmaz, karşı konulmaz, akıl almaz ve büyüsel yöntemler kullanmak suretiyle insanın aklını kontrol altına almak veya insanların düşünsel ve ideolojik bir dönüşüm yaratmak amacıyla doğrudan veya dolaylı yapılan her türlü sistematik telkin, yönlendirme ve baskıyı içeren bir uygulama ve bir propaganda tekniği olarak tanımlanmaktadır (Kirman, 2004a: 37; Kirman, 2004b). Beyin yıkama, teslim alınma, kendi kendini yönetme ve özerk bir imajdan yoksun bırakma ve sonunda ölüm bile olsa sosyopatik manipülatif liderleri sorgulamadan takip etme şeklinde de tanımlanmıştır (Lilliston ve Shepherd, 2001: 123).

Bazen beyin yıkama kavramı yerine zorlayıcı ikna/coersive persuasion (Singer, 2003: 147) ve zihin kontrolü kavramları da kullanılmaktadır. Planlı ve kontrollü bir ortamda insanlara kendi istekleri dışında sistemli propaganda uygulanması durumu olarak da tanımlanmaktadır (Budak, 2009: 123).

Kişinin belirli bir fikri benimseyip istenen tarafın destekçisi olması için onun aç, susuz ve uykusuz bırakılması, darp edilmesi, ona uyuşturucu madde verilmesi, tecavüz edilmesi, onun bireysel ve toplu terapilere dahil edilmesi, cinsellik ile ilgili zafiyeti varsa bu konuda çeşitli ortamlara sokulması, sınırsız zevk ve eğlence ortamlarına dahil edilmesi gibi yöntemler kullanılır (Sancar, 2014: 323). İşte bu yöntem beyin yıkamanın içeriğinin bir kısmını oluşturmaktadır.

Beyin yıkamayı birilerinin başkalarının herhangi bir konuyla ilgili fikirlerini değiştirmek, herhangi bir düşünceden vazgeçirmek ve herhangi bir ideolojiyi onda yerleştirmek adına içerisine girilen sistemli ve sistemsiz tüm çaba ve telkinlerin kullanılması şeklinde tanımlayabiliriz. Bu yapılırken telkinin yanı sıra kişinin düşünce ve somut dünyasının manipüle edilmesine sıkça başvurulmaktadır.

Bu tanımlar, ikna edilmeye çalışılan kişinin farklı yönlerinin etki altında bırakılmasına hitap etmektedir. Bu yönler, kişinin biyolojik yapısı ile psikolojik yapısıdır. Kişinin biyolojik yapısını etkilemek için fiziksel teknikler kullanılmaktadır. Fiziksel teknikler de genellikle aç, susuz bırakma, fiziksel şiddet uygulama, defalarca ırza geçme gibi insanlık dışı davranışları kapsayan işkenceden ibarettir. Kişinin psikolojik yapısının iknası için de psikolojik tekniklere başvurulmaktadır. Bunlar ise

daha çok ikna edilmek istenen kişinin duygu dünyasına yönelik teknikleri içermektedir.

Beyin yıkama sürecinde amaca ulaşmak için psikolojik tekniklerin fiziksel tekniklerden çok daha fazla etkili olduğu düşünüldüğü için (Kirman, 2004b) konuyu psikolojik tekniklere yoğunlaştırmamız gerekmektedir. Bu teknikler ile ilgili olarak yapılan çalışmalara bakıldığında onların iki kategoride ele alınması gerekliliği doğmuştur. Yeni dini hareketlere/örgütlere/gruplara/cemaatlere katılmadan önce onu etkilemek için ne yapıldığını ele alıp ardından da kişi, harekete dahil olduktan sonra onu elde tutmak için ne yapıldığı iki kategoriyi oluşturmaktadır.

Kişinin bir fikri benimseyip bu fikir uğruna canını verebilecek duruma gelmesi bir anda olup bitecek bir durum değildir. Çünkü “insan”ın geçmişi, şu anı, düşünceleri, duygusu, idealleri, sevgisi, bağlılığı, kişinin radikal kararlar vermesine engel olmaktadır. İnsanın bunlardan bir anda vazgeçmesi anormal bir durumdur. Bu durumun farkında olan yeni dini hareket üyeleri/militanları, eleman kazanmak için oldukça profesyonel bir tarzda faaliyet yürütmektedirler. Bunu yaparken de kişiyi yavaş yavaş geçmişinden soyutlamaya, aile ve sosyal çevresinden uzaklaştırmaya çalışırlar. Bu sürecin düşünce evresi, aktivist evre ve aşırıcılık evresi olmak üzere üç evresi bulunmaktadır (Gunn ve Demirden, 2019). Bunlardan yalnızca düşünce evresi kişinin harekete katılmadan önceki süreçle ilgili olduğu için aktivist evre ile aşırıcılık evresini ele almayacağız.

Düşünce evresi, kişinin hareket ile kurduğu ilk temas ile başlamaktadır. Bu temas, genellikle ya bir arkadaş vasıtasıyla ya bir broşür, el ilanı gibi yazılı bir materyalle ya da kişinin rastgele bir internet ortamı (Ünal, 2014: 275) aracılığıyla gerçekleşmektedir.

İnsanları hareketin üyesi haline getirebilmek için sevgi, ilgi, kabul görme, mükafat, ceza, günah gibi psikolojik iknaya dayalı teknikler (Turan ve Battal, 2015) ile sosyal faaliyetler ve müzik yaygın olarak kullanılmaktadır (Kartal, 2017). Sevgi, ilgi ve kabul görme sevgi bombardımanı/love bombing (Schwartz ve Kaslow, 1982: 17; Akt. Turan ve Battal, 2015) denen durum aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. İnsanlara ilgi gösterip onları sevdiğini göstermek ve onları kabullenmek, kişinin iç dünyasına erişmenin ilk koşuludur. Çünkü birileriyle iletişim kurabilmenin ilk adımı budur. Bu yolla iki taraf arasında oluşan duygusal bağlılığın yoğunluğu, harekete

girmesi amaçlanan kişinin bilişsel kabiliyetlerini düşüreceği ve düşünme becerisini azaltacağı için onun etki altında kalıp harekete daha da yaklaşmasına sebep olacaktır (Kartal, 2020: 242). Kişinin olumsuzlukları ile ona yaklaşıldığında kendisini otomatik olarak kapatması ve savunma mekanizmalarının devreye girmesiyle uzaklaşması kaçınılmazdır. Bu yöntemle etkilenme düzeyi yüksek olan kişiye hareketin ideolojisi aktarılır. Bununla birlikte kişinin içerisinde bulunduğu toplum, sosyal çevre ve aile sürekli eleştirilir.

Kişinin zihninde soru işaretlerinin oluşmaya başladığı bu süreçte kişi sık sık ödüllendirilir ve çeşitli sosyal aktivitelere dahil edilir. Bu esnada kişi, harekete üye olan farklı insanlarla da tanışır ve böylece kendisi için yeni bir ortam oluşturulmuş olur. Bunlarla iletişimin koparılmadığı ve sık sık bir arada olunduğu durumda kişi, gerçek çevresine bağlılığını yavaş yavaş yitirir. Bu yapılırken kişinin daha fazla etki altında kalması için profesyonelce hazırlanan müzikler, marşlar ve video kliplerine maruz bırakılır. Kişinin duygusal dünyasını alt üst eden ve onun içinde coşkun pınarların akmasına sebep olan müzikler, kişinin en derin duygu dünyasına inilmesine, duyguları kontrol etme ve kimlik çözülmesine yardımcı olduğu için (Saliba, 2017) de yeni dini hareketler tarafından aktif bir şekilde kullanılmaktadır. Bununla birlikte din ile ilgili konular konuşulup tartışılırken insanların bu hususta akıllarından ziyade sezgilerine güvenmeleri gerektiği telkininde bulunulur (Ritzer, 2011: 99-100). Zamanla sık sık tekrarlanan bütün bu metotlar kişinin aidiyet hissettiği toplumdan, kültürden, çevreden, aileden, inançtan kopmasına ve yeni harekete katılmasına yol açar.

İlk temastan sonra hiçbir şekilde yakınlık kurulamayan kişilerden suç ve utanç geçmişi olan birileri var ise bu duygularını kullanarak onların tatmin edilmemiş ve pişmanlık dolu duygusal durumları, ceza ve günah olguları çerçevesinde ele alınıp değerlendirildikten sonra bu konularda telkinler uygulanır (Saliba, 2017). Bu durumda olan kişilerle bu şekilde yakınlık kurulduktan sonra yukarıda anlattığımız metotlar bu gruba da uygulanır.

Kişi, bu noktada kendisini etkilemeye çalışan insanların söylemlerine kanarsa artık hem duygusal olarak hem de psikolojik olarak hareketin esiri olur. Ardından kişi, hareketin felsefi ve teolojik fikirlerinin öğretildiği süreçten geçer. Bu kişiler, toplumdan uzaklaştırılarak yeni inancının esiri olur. Kişinin edinmiş olduğu bu

inançlar, asla soru sorulmaması üzerine kuruludur. Bu aşamadan sonra kişinin gitmesi de kalması da artık kendi elinde değildir. (Singer, 2003b: 147-151; Saliba, 2014: 84). Saliba (2014: 84), Singer'ın (2003a) bu konuyla ilgili görüşünün önemini vurgulamış ve onu şu şekilde ifade etmiştir: Yeni dini hareketlerdeki üyeler hem fizyolojik hem de psikolojik ikna teknikleri kullanılarak elde edilir. Üyelerin hem çevresi hem de zamanı dikkatli bir şekilde denetim altında tutulur. Onların davranış ve tutumları, yeni hareketin ideoloji ve hayat biçimine uyum sağlayacak biçimde düzenlenip değiştirilir. Bir yeni dini hareketin üyesi olma, kişinin kendisinin aldığı bir karardan ziyade başkalarının dikkatli bir şekilde uyguladığı pazarlama teknikleri ve profesyonelce düzenlenmiş etkileme işlemleriyle sağlanmaktadır.

Kişinin yeni dini harekete katılma sürecinin ilk safhası olan ve katılım öncesini oluşturan süreci anlattıktan sonra harekete katıldıktan sonraki süreçte üyelerin hareketten ayrılmaması, lider ve yöneticilerin otoritesini sorgulamayıp uyum içerisinde hareketin faaliyetlerini yürütmelerini sağlamak için uygulanan psikolojik beyin yıkama metotlarına geçilmektedir. Bunu yaparken de Singer, Lifton ve Schein'in modelleri ele alınmaktadır.

Singer (2003b: 151), kişinin düşüncesinin yeniden düzenlenmesi yani onun beyninin yıkanması ile ilgili altı aşamalık bir modelden bahseder. Singer'ın bu aşamaları, yeni dini harekete katılmış olan bir kişi ile ilgilidir.

1. Kişiyi kontrol etmek ya da değiştirmek için kendisine fark ettirmeden takip etmek: Kişinin yeni dini harekete henüz girdiği esnada kişiye düşünme fırsatı tanımamak ve onun neler olup bittiğini anlamasına fırsat vermemek gerekmektedir. Kişi bu süreçte kendisindeki değişikliği görmez ve hareketin amacını son ana kadar fark etmez. Kişiye bu konular ile ilgili gerçek bilgiler verilmez.

2. Kişinin fiziksel çevresi ile zamanını kontrol etmek: Bu aşamada kişinin sosyal ve fiziksel çevresi dikkatli bir şekilde kontrol edilir. Kişinin zamanını nerede geçirdiği, neler yaptığı kontrol edilir. Bu aşamada kişinin rutinleri öğrenilir ve onunla ilgili daha fazla bilgi elde edilir. Bu belirlendikten sonra kişiye talimatlarda bulunulur. Kişinin işe gitmesi ile ilgili, öğle yemeği ile ilgili iş saatlerinin dışındaki zamanlarla ilgili sürekli olarak kendisine talimatlar verilerek onun iş dışı zamanının hepsini hareketin içerisinde geçirmesi istenir. Böylece kişinin zihni sürekli meşgul edilmiş ve kontrol altında tutulmuş olur.

3. Kişide güçsüzlük, korku ve bağımlılık duygusu yaratmak: İçerisinde olunan hareket, bunu, her zaman kişinin kendisinin dışarıdan desteklendiği hissinden kurtulması, bireysel zenginliğinin bir tarafa bırakılması ve kendi başına hareket etmesini engellemek için yapmaktadır. Bu sayede kişi, önceki çevresinin kendisinin işine yaramadığı fikrini edinmiş olur ve hayatını, işini, okulunu ve hatta ailesini elinin tersiyle bir kenara itip harekete militan olur.

4. Kişinin yeni dini harekete katılmadan önceki davranış ve tutumlarını baskı altında tutmak: Kişinin önceki sosyal kimliğini yansıtan davranışlarının engellenmesi için kişide birtakım manipölasyonlar yapılır. Kişinin ödül ve ceza sistemi değiştirilir. Onun değerleri, inançları, aktiviteleri, karakteristik tutumları baskı altında tutulur. Bu sayede kişi, hareketin, önceki yaşantıların yok edilmesini istediğini hızlı bir şekilde öğrenmiş olur. Kişi, artık kendiliğinden önceki yaşantısı ile ilgili duygu ve davranışlarını baskı altında tutar.

5. Kişiyi yavaş yavaş yeni tutum ve davranışlara yönlendirmek ve onu bunlara alıştırmak: Grubun ideolojisi ve inanç sistemi ile grubun onayladığı davranışları öğrenmesi ve bunların geliştirilmesi için kişinin ödül ve ceza sistemi manipüle edilir. Kişi, girmiş olduğu çevrede kontrolü elinde tutanların ödülleriyle bağımlı hale gelir. Kişi bu sayede ne yapması ve ne yapmaması gerektiğini öğrenir. Kişiyi hareket içerisindeki sınırlar öğretilerek ödül ve ceza sistemi anlatılır. Hareketin kırmızı çizgisi belirtilir. Kişi bu aşamada diğer insanlardan farklı olmadığını ve herhangi bir ayrıcalığının olmadığını öğrenir. Bu aşamada lider, kişinin bir anda değişmesinin zorluğunu bildiği için onu sık sık ödüllendirir. Bazı hareketlerde ödül yerine işkence uygulanır.

6. Kişiyi kapalı devre bir mantık sistemi içerisinde tutmak: Liderin ve yöneticilerin izin verdikleri dışında geri dönütlere ve herhangi bir şeye karşı çıkmaya izin vermeyen bir otorite yapısı oluşturulur. Eğer kişi, lideri veya hareket üyelerini eleştirirse bu durumda kişinin kendisi kusurlu bulunur. Kapalı devre mantık sisteminin uygulandığı bu aşamada kişinin soru sorması, hareketin kural ve öğretileri ile ilgili şüpheye düşmesine izin verilmez. Aynı şekilde kişinin kendisine inanç sistemi hakkında söylenenleri ve kişinin iç dünyasında oluşan çelişkileri değerlendirmesi veya onları kınamasına da izin verilmez. Yeni dini hareketlerde

sistem asla hatalı olmaz daima doğrudur. Ortada bir hata varsa da bu, kişilere aittir (Singer, 2003b: 151-154).

Lifton (Singer, 2003b: 154), yeni dini hareketlerdeki beyin yıkama modeli ile ilgili sekiz aşamalı bir model geliştirmiştir.

1. Sosyal çevre kontrolü: Grup içerisindeki genel iletişimin kontrol edildiği aşamadır. Dedikodu ve gevezeliğe izin verilmez. Çünkü bu duruma harekettekilerin birbirlerine şüphelerinden bahsetmesine sebep olmaktadır. Üyelere kuralları çiğneyen kişilerin lider veya yöneticilere bildirilmesi öğretilir. Böylece kişiler, birbirlerinden ziyade liderlikle yakınlaşırlar ve üyelere bu yönde bir bağımlılık oluşmuş olur. Bu aşamada üyelere, hareket dışındaki arkadaş ve akrabalarıyla iletişime geçmek ve hareketin istediklerinin dışında bir şeyler okumak da yasaklanmıştır. Onlara, medyada gördüklerine inanmamaları da öğretilir.

2. Dil yükleme: Kişilere, harekete has olan ve kendi aralarında konuştukları jargon öğretilir. Bu şekilde oluşturulmuş yeni dil, üyelerin düşüncelerinin kısıtlanması ve eleştirel düşünme yeteneğinin kapanmasına yarar. Üyeler, hareket içerisinde birbirleriyle konuştukları esnada bu jargonun dışına çıkmaları durumunda üyeler birbirlerini düzeltir, uyarır ve eleştirir. Üyeler, hareketin dışında bu jargonu kullandıklarında insanlar kendilerini pek hoş karşılamaz ve aralarında sağlıklı bir iletişim gerçekleşmez. Bu durumda olan üyeler, yoğun bir rahatsızlık içerisinde girerler. Hareket içerisinde üyeler bu jargonla konuştuklarında herkes birbirini anladığı için doğal olarak insanlar bir rahatlama hissi yaşarlar.

3. Safılık/arınma talebi: Bu aşamada grup üyelerine ayrıştırma, bölme, ötekileştirme, suçlama ve ayıplama öğretilir. Daha doğrusu üyelere hareketin dışındakilerin bu kefeye yerleştirilmesi öğretilir. Hareket üyelerinin haklı oldukları, kendilerinin dışında kalanların ise haksız ve yanlış oldukları telkin edilir. Üyelere tek tip düşünme öğretilir. Bu sayede kişi bir arınma durumu yaşar. Üyeler bunu hissetmeden önce kendilerinin doğru yolda olduklarını düşünürler. Onların dışındaki herkesin yanlış yolda olduğu ve tek kurtuluş yolunun da kendi yolları olduğunu düşünürler.

4. İtiraf: Bu aşama, üyelerin geçmişteki ve o andaki davranışlarının, yeni dini hareket dışında iletişim halinde olunan kişilerin ve istenmeyen duyguların açığa çıkması için oldukça önemlidir. Üyelerden bunları anlatıp özgür olmaları istenir.

Üyelerin itirafları kendilerini güçsüz, ürkmüş ve suçlu hissetmelerine sebep olur. Bu da hareket ve liderin itirafta bulunan kişileri kendisine daha da bağımlı yapmasına sebep olur. Ayrıca itiraf esnasında anlatılanlar, lider ve yöneticiler tarafından daha sonra kişinin aleyhine de kullanılabilir.

5. Mistik manipölasyon: Yeni dini hareket, üyelerine, kendilerinde oluşan duygular ile davranışların yeni ortamda kendiliğinden ortaya çıktığını düşündürür. Lider, hareketin yüce amaçlar için seçildiğini vurgular. Üyeler, kendilerinden istenen davranışların sergilenmesi için oldukça becerikli bir hale gelirler. Üyeler, liderin gözüne girmek için kendilerine çekidüzen verirler. Onlar, sosyal baskı ve kişisel korkularından dolayı hareketten ayrılamayacaklarını düşündüklerinde lider de üyelere “Siz burada olmak için seçildiniz. Hiç kimse size buraya gelmenizi söylemedi. Kimse sizi etkilemedi.” der. Böylece üyeler, kendilerinin bu hayatı seçtiklerine inandırılır. Hareketin dışından birileri kendilerine “beyniniz yıkanmış” dediğinde üyeler, liderin bu söyleminden dolayı her şeyin kendi ellerinde olduğunu ve bu yaşamı kendilerinin gönüllü olarak seçtiklerini söylerler.

6. Kişi üzerine doktrin: Üyelerin geçmişe yönelik tüm deneyim ve duygularından kurtulduğu aşamadır. Kişi bu süreçte telkinlerle ve taleplerle geçmişini değiştirir/yeniden yazar ya da geçmişini görmezden gelir. Bu aşamadan sonra kişi, kendisini yeni dini hareketin günlük yaşantısına göre ayarladığından dolayı artık onun eski yaşantısına geri dönmesi mümkün olmamaktadır. Kişi, bir nevi hapsedilmiş durumdadır.

7. Kutsal bilim: Liderlerin bilgelikleri eskidiğinde, yani üyeler, anlattıklarının artık eski olduğuna veya bilimsel olmadığını düşünmeye başladığında liderler, felsefi, psikolojik ve politik nosyonlarına değerli bir katman ilave etmeye çalışırlar. Liderlerin kendileri de anlattıklarının bilimsel olmadığını ifade edebilirler. Ancak onlar özgeçmişlerini o kadar şişirirler ki kendilerinin yüce güçlerle ve tarihte saygı gösterilen liderler ile bağlantı halinde olduklarını iddia ederler. Birçok lider, kendilerinin Sigmund Freud, Karl Marx, Buda, Martin Luter ve İsa Mesih’in geleneklerini takip ettiklerini belirtirler. Onlar, böylece anlattıklarını hareketin üyeleri nezdinde değerli bir hale getirip hareketin, geçmişteki önemli şahsiyetlerin savunduklarının bir devamı olduğunu düşünüp bağlanırlar.

8. Varoluşun dağıtımı: Yeni dini hareketler, üyelerinin seçilmiş bir hareketin birer parçası olduğunu vurgularlar. Onlara göre üye olmayanlar, değersiz varlıklardır. Bu yüzden yeni dini hareketler, bünyelerindeki insanlara, kendilerinin en iyi ve biricik olduğunu öğretirler. Kendilerini aydınlanmanın valileri olarak gören üyeler, kendilerini çok güçlü ve çok önemli görüyorken kendilerinin dışında kalan kimselerin daha az önemli, zayıf ve güçsüz varlıklar olduğunu düşünürler. Bu düşünce, onların hareketten ayrılmamaları için oldukça işlevseldir. Çünkü bu fikir sayesinde, onlara, kendilerinin gruptan ayrılmaları durumunda, süper güçlerini kaybedip zayıf ve sıradan insanlara dönüşecekleri düşündürülmektedir (Singer, 2003b: 154-157).

Schein'e gelecek olursak O (Singer, 2003b: 157), insanların yeni dini hareketlere katılmaları ile ilgili çözme/unfreezing, değiştirme/changing ve yeniden dondurma/refreezing şeklinde üç aşamalı bir düşünce değiştirme sürecinden bahsetmiştir.

1. Çözme: Yeni dini harekete katılan üyelerin geçmiş yaşantılarındaki tutumları, seçimleri, kişilik ile ilgili hissettikleri, hayat görüşleri gibi birçok konu, hareketin dersleriyle ve öğütleriyle ödül ve ceza ile istikrarsızlaştırılır. Bu aşamada kişiye bir kimlik krizi yaşatılır. Bu durum, kişinin çözülmesinin başlangıcıdır. Buna maruz kalan kişi, geçmişine, davranışlarına, değerlerine dönüp baktığında bir anda onun geçmiş yaşantısında yanlış yolda olduğunu söyleyip duran sistemin telkin ve ikna bombardımanına maruz kalır. Bu yapılanlar, hareketteki üyenin her şeyden şüphe duymasına yol açar. Kişi, bu aşamada doğrunun ne olduğundan, ne yapması gerektiğinden ve seçimlerinden şüphe etmeye başlar. Üyenin düşüncelerinin değiştirilmesi için onun özgüveninin elinden alınması gerektiği ve bunun yapılmasının da çevreden gelecek olan telkinlere daha açık olmasına sebep olduğu için bu teknik, birçok kişi tarafından aktif bir şekilde kullanılmaktadır.

2. Değiştirme: Kişinin ilk aşamadaki şüphelerinin yeni dini hareketin söyledikleri ile çözüm önerilerinin bir çıkış yolu olarak hissedilmeye başladığı aşamadır. Hareketin çözüm önerileri ile genel söyleminin benimsenmesiyle kişide oluşan şüphe, belirsizlik ve kaygı azalmaktadır. Bu aşamada kişi, grup içerisinde ortak bir dille konuştuğunda kendisi bunun gerektirdiklerini yapmak zorunda hissetmektedir. Kişi, hareketin çözümlerinin kendisini rahatlattığını hissettiği esnada artık diğer üyelerle konuşmaya ve bir şeyler paylaşmaya başlamaktadır. Bunu yaptığı

anda kişi, söylediklerine daha fazla inanmaya başlar ve bu kez eyleme geçer. Bunları yapmak aynı zamanda kişinin onları düşünmesine ve bunu yaptıkça da inancının sağlamlaşmasına sebep olur. Kişi bir şeye inandığında da ortada bir zorlamadan bahsedilemez. Yani bu süreç kişiyi, her şeyi kendi isteğiyle gerçekleştirdiğini düşünmesine sebep olur.

3. Yeniden dondurma: Düşünce değıştirmenin son aşaması olan yeniden dondurma, istenen davranış sergilendiğinde sosyal ve psikolojik yollarla ödüllendirme ve istenmeyen tutum ve davranışlara karşı sert bir dille eleştirilme, kınanma ve sosyal dışlanma şeklinde cezalandırma taktikleri uygulanır. Bu süreçten geçen üyeler, artık hiçbir şeye direnmezler, hareket için yoğun bir şekilde çalışırlar ve asla lider ve yönetimin otoritesini sorgulamazlar. Kişi, hareketin onayladığı gibi hareket ettikçe lider ve yönetim, kişiyi takdir edip onun eski yaşantısının yanlış olduğu ve o anki yaşantısının ise doğru yol olduğu telkininde bulunur (Singer, 2003b: 157-158).

3.3.5. Yeni Dini Hareketler'in Şiddet ve Yıkıcılık ile İlişkisi

Yeni dini hareketlerde şiddet ve yıkıcılık konusu, bazı hareketleri kapsam dışında tutmamızı gerektirmektedir. Çünkü şiddet ve yıkıcılık ile olan ilişki, bazı hareketlerde yoğun, bazı hareketlerde ise oldukça zayıftır. Yeni dini hareketlerin bir bütün olarak şiddetten uzak oldukları söylenemediği gibi onların tamamen şiddete meyilli oldukları da söylenemez (Baloğlu, 2014: 291-292). Saliba'nın (2014:101) ifadesiyle şiddet ve yıkıcılık, tüm yeni dini hareketlerin evrensel bir karakteri değildir.

Yeni dini hareketlerden şiddet ve yıkıcılık ile hiçbir ilişkisi olmayan hareketlerin toplumda bir hayli yaygın olduğu bilinmektedir. Ancak bunlar, normal bir yaşam sürdükleri için genellikle ön plana çıkmazlar ve daha az bilinmektedirler. Çünkü herhangi bir yasadışı eylemde bulunmamak, bir kişiyi ya da hareketi genellikle gündemden uzak tutmaktadır. Yeni dini hareketler denince uzun yıllar boyunca kimsenin dilinden düşürmediği, medyanın ve araştırmacıların sürekli gündeminde tuttuğu ve haklarında çalışmalar yaptığı, baskı, zulüm, beyin yıkama, adam kaçırma, cinayet, suikast ve toplu intihar (Battal, 2018: 20) gibi eylemlerde bulunan hareketler akla gelmektedir. Böyle olunca da genellikle yeni dini hareketler denince insanlar, olumsuz kimliği olan illegal örgütleri anımsamaktadır.

Yeni dini hareketlerin şiddet ve yıkıcı eylemlerde bulunmalarının sebepleri düşünüldüğünde ise hareketlerin toplumla olan ilişkileri ve hareketin liderinin bireysel özelliklerinin şiddet ve yıkıcılıkla yakından ilgili olduğu kanaatindeyiz. Toplumla olan ilişkileri açısından bakıldığında yeni olana karşı toplumsal baskı, her zaman kaçınılmaz bir durumdur. Ancak bu toplumsal baskının dozu da oldukça önemlidir. Köşeye sıkıştırılan birinin kendisini savunması kaçınılmazdır. İnsanın doğasında herhangi bir tehlike anında savaş ya da kaç mekanizması devreye girdiği için tehlike altındaki bir yeni dini hareketin savaşmayı tercih etmesi pek olağan bir durumdur. Bu duruma Mormon hareketi örnek verilebilir. Joseph Smith tarafından 1830 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde kurulan bu hareket, Missouri valisinin, hareket üyelerinin eyaleti terk etmeleri konusundaki ısrarları, baskıları, fiziksel şiddet uygulamaları ve hatta öldürülmeleri sonucunda direnişe geçip karşılık vermiştir (Wessinger, 2006: 168). Tabi bu durumdan Mormon hareketinin sadece kendilerini savunmak için şiddete başvurduğu anlaşılmamalıdır. Missouri polisi ile olan çatışmalarının sonrasında da bazı şiddet içeren olaylara karıştıkları bilinmektedir (Wessinger, 2006: 169).

Yeni dini hareketlerin şiddet ve yıkıcılığa başvurmalarının sebebinin hareketin liderine bağlı olarak da ortaya çıkabildiği ifade edilmiştir. Hırslı bir karizmatik liderin elindeki masum ve insani gibi görünen bir hareket, liderin istek ve ideolojilerine göre kolaylıkla radikalleşip dehşet saçan bir harekete dönüşebilmektedir (Baloğlu, 2014: 291-292). Liderlerin ideolojilerini oluşturduğu yeni dini hareketlerin kendi üyeleri arasındaki çatışmaları, hareket dışındakilerle çatışmaları, ayinleri gereği veya birilerine olan tepkilerinden dolayı çocuk ve kadın katliamları, kitle imha silahlarıyla katliam yapmaları, toplu intiharları, hareket içi eğitim adı altında çocuklara şiddet uygulama ve insanlık dışı işkenceleri, ayin gereği çocuk ve kadın tecavüzleri gibi eylemleri, yeni dini hareketlerin şiddet ve yıkıcılık dolu eylemleri olarak literatürde yerini almıştır. Bu canice eylemler, Ananda Marga Hareketi, Syanon Hareketi, Hare Krishna Hareketi, İyi Çoban Tapınağı, Satanizm, Jesus-Amen Hareketi, On Emrin Restorasyonu Hareketi, Yeni Işık Evi Hareketi, Halkın Tapınağı Hareketi, Güneş Tapınağı Hareketi, Cennetin Kapısı Hareketi, Branch Davidian Hareketi, Aum Shinrikyo Hareketi gibi hareketlerin eylemlerinin birkaçıdır (Battal, 2018: 71-76).

3.3.6. Sözde İslami Terör Hareketleri ile İlgili Bir Değerlendirme

Bir topluluğu/hareketi/grubu/cemaati/örgütü (bu isimlerden ‘hareket’ kavramını kullanacağız) anlayabilmek ve tehlike arz ediyorsa mücadele etmek için öncelikle iyi bir çalışma yapmak gerekmektedir. Bu çalışma süreci boyunca araştırılan hareketin birçok boyutunun olduğu ortaya çıkacaktır ve bunları anlamının zorunluluğunun kaçınılmazlığıyla yüz yüze kalınacaktır. Hedef hareketimiz, sözde İslami terör hareketi/hareketleri olduğu için de boyutları ona göre belirlemek gerekmektedir. Öncelikle sağlıklı bir anlamlandırma girişimi için konuya bilgi sosyolojik bakış açısıyla yaklaşmak ve ele alınan hareketi, ilk oluşumundan başlayarak yayıldığı alanlara kadar kendi toprakları üzerinde değerlendirmek gerekmektedir. Buradan hareketle dinî, siyasî, ekonomik, psikolojik ve sosyo-psikolojik boyutlar, anlamlandırmayı yapabilmek için iyi incelenmesi ve bilinmesi gereken boyutlardır. Bu boyutlara değinilirken yukarıdaki sıraya göre ele almak yerine birbirleriyle olan ilişkilerine göre anlatılmaya çalışılacaktır.

Günümüzde, sözde İslami terör hareketlerinin oluşum süreçleri araştırılırken üyelerinin mensubiyet kazanmadan önceki zihin dünyalarındaki din algısının yansımalarını irdelemek gerekmektedir. Bu yansımaların çevresel faktörler de göz önünde bulundurularak kişilerin tüm yaşantılarına etki ettiği bilinmektedir. Çevresel faktörlerden dolayı bu kişilerin zihinlerindeki din algısı, şiddetle bir araya getirilerek bir söylem ve eylem oluşturulur. Daha sonra da durum, bu söylem ve eylemin sonucu yaygınlaşarak bir hareket halini alır. Ancak başlangıçtan itibaren bu harekete militan toplama süreci çok hızlı olmayıp profesyonel bir uğraş/beyin yıkama sonucu gerçekleşmiştir. Bu uğraşlar esnasında hareket müntesipleri ciddi anlamda uğraş vermektedirler/vermişlerdir. Kazanmak istedikleri kişilerin öncelikle aileleri araştırılmış ve kişinin bir profili çıkarıldıktan sonra onunla iletişime geçilmiştir. Öncelikle kişiyi kendilerine bağlamak için çok yumuşak bir dil kullanılmış ve kişiyle ciddiyetle iletişim halinde kalınmıştır. Zamanla, hareketin fikirleri kişiye empoze edilerek onun ailesinden fikirsel anlamda uzaklaştırılması sağlanmaya çalışılmıştır. Kişinin ailesiyle olan ilişkilerinin zayıflamasından sonra onu kazanmak daha da kolay olmaktadır. Bu iletişimin sonu, genellikle hareketin militanı olmakla sonlanmaktadır. Bu süreç, hareketin tek bir boyutuyla ilgilidir ve diğer boyutları açıklamaya çalışırken

sözde İslami terör hareketleri denince akla ilk gelen selefilik olduğu için bu hareketin tarihsel arka planından başlamak gerekmektedir.

Ehli sünnet ve'l-cemaatin iki ana gövdesinden biri olan ehli hadis ekolü, hadislerde 'en hayırlı müslüman nesli' olarak ifade edilen sahabe neslini ve tabiini anlayıp yaşadıkları için kendilerine tarihsel süreç içerisinde selefîyye demişlerdir. Din anlayışlarında akla karşı nakli savunmuşlardır. Nakilden hareketle tevhide aykırı buldukları bidatlerle mücadeleyi kendilerine ilke edinmişlerdir. Bu durum, kendilerinin dini görüşlerinin boyutunu anlamak için yeterlidir.

Günümüzde selefilik, üç koldan boy göstermektedir. Bunlar; davet (tebliğ), cihat ve siyasallaşmadan birini yöntem olarak kullanan gruplardır. Bu üç koldan en çok cihadı kendisine yol olarak seçen selefiler, ön planda kalmış olup birçok yerde çeşitli eylemler yaparak tanınmışlardır. Bu selefî kol, selefilik ilkelerinden olan el-Velâ (mü'minleri dost edinmek) ve el-Berâ (imansızlardan uzaklaşmak) inancı esasına dayanarak bazı siyasi ve sosyal faktörlerin etkileri sonucu oluşan duruma tepki niteliğinde aşırı uçlara kaçmışlardır. Bu tepki, "şiddet"le yansıma bulmuş ve her güç bu yansımayı kendi lehine kullanma çabası içerisine girmiştir. Bu güçlerden bazıları ekonomik, bazıları dinî, bazıları siyasî çıkarlarını düşünerek harekete müdahalelerde bulunmuş ve bulunmaktadır. Bu müdahaleler, hareket üyeleri tarafından bidatlerle mücadele olarak anlaşılmakta ve yaptıkları/gerçekleştirdikleri eylemlerin dine hizmet ettiğini düşünmektedirler. Ancak bu hareket üyelerinin kafaları o kadar karışık ve bulanık bir durumdadır ki kendilerine "niçin Yahudilerle veya Hristiyanlarla savaşmak yerine Müslümanlar arasındaki bidatlerin peşine düşüyorsunuz?" diye sorulduğunda sıranın onlara da geleceğini ifade etmektedirler. Ancak başlangıçtan itibaren bu söyleme sahip olan hareketin sırayı bir türlü Yahudi ve Hristiyanlara getirmediği ve getirmeyeceği açıktır. Her zaman başka güçlerin İslamofobiye artırmak için, malum coğrafyanın yer altı kaynaklarından yararlanmak ve hatta eskimiş ve yeni tasarladıkları silahları denemek amacıyla kendilerini kullandıklarını ve kullanacaklarını görmeyeceklerdir.

Bunlarla birlikte İşid gibi aşırı terör yapılanmalarının Irak'ta özellikle Arap aşiretleri tarafından taraftar toplaması, tarihsel süreçten kaynaklanan siyasi yalnızlık ve kargaşanın tezahürleri ve bedevi karakterli Arap milliyetçiliği kaynaklıdır. Özellikle Irak'ta Şiilerin uzun bir tarihsel geçmişe sahip olan Arap hakimiyetinden

sonra iktidara gelmeleri ve uygulanan şiddet/ayırıcı eksenli mezhepçi politikalar, durumu daha da alevlendirmiştir. Kanaatimizce taraftar kazanmasını sağlayan faktörlerden biri de Ultra Arap milliyetçiliğidir ve bunun sonucu Saddam Hüseyin dönemini yeniden diriltme çabalarıdır. Bu iki hedef de bu hareketin psikolojik, sosyolojik ve siyasal boyutlarını açıklar niteliktedir.

Sonuç olarak da sözde İslami terör hareketlerinin üye toplaması ve halk tabanında taraftar kazanması, tarihsel süreç içerisinde yaşanan bazı siyasi argümanların siyasi ve dinî kargaşanın, yalnızlığın, ezilmişliğin etkisiyle zihinlere etki eden duygusal eksenli sosyo-psikolojik tepkiselliklerin sonucudur.

SONUÇ

Şiddet kavramı ile ilgili yapılan tanımlar, bunu gerçekleştiren kişi veya toplumun farklı yönlerini ön plana çıkarmıştır. Tek boyutlu olmayan bu kavram, şiddetin kaynağı, ortaya çıkışı, algılanma biçimi, etki ve sonuçları bakımından çeşitli yapı ve değişkenlere göre farklı anlamlarda ifade edilmiş ve anlaşılmıştır. Böyle olunca da tek bir tanım üzerinde mutabakat sağlanamamıştır. Her disiplin, kendi bakış açısına göre şiddet tanımı yaptığı için birçok şiddet türünden bahsedilmiş ve çeşitli sınıflandırmalar yapılmıştır.

Şiddet ile saldırganlık arasında sıkı bir ilişkinin olduğu bilinmektedir. Toplumda çoğu kişinin bu iki kavramı birbirinin yerine kullanması da bundan kaynaklanmaktadır. Ancak şiddetin özel, saldırganlığın ise genel olduğu, şiddetin, saldırganlığın bir uygulama alanı olduğu, saldırganlığın hem hayvan hem de insanlarda bulunduğu, şiddetin ise sadece insanlarda bulunduğu sonucuna varılmıştır.

İnsanın hayatta kalmak için verdiği mücadelenin dışında kalan tüm saldırganlıklar olarak tanımlanan yıkıcılığın da insana özgü bir durum olduğu düşünülmüştür. Bazen saldırganlıkla aynı anlamda kullanılsa da insana özgü oluşu onu saldırganlıktan ayırmıştır. O, saldırganlık ve şiddetin bir sonucu olarak düşünülmüştür. Yıkıcı eylemin sonunda, eylemi gerçekleştirenlerde rahatlık, ferahlık, hoşnutluk ve sadistçe zevklerin meydana geldiği sonucuna varılmıştır.

Şiddet ve saldırganlığın bir anda ortaya çıkan durumlar olmadığı ve onların meydana gelmelerinden önce kişide bazı duygu durumlarının meydana geldiği bilinmektedir. Bu duygu durumlarını ifade eden kavramlar, öfke, nefret, saldırganlık, istismar, tehdit, taciz, fanatizm, terör, radikalizm ve zorbalıktır. Bu kavramların kendi içlerinde farklı kullanım alanlarının olduğu belirlenmiştir. Ayrıca onların birbirleriyle de yakın ilişkilerinin olduğu tespit edilmiştir. Birbirlerine sebep sonuç oldukları durumlara da rastlanmıştır.

Şiddet ve saldırganlığın kökeni hiçbir zaman tek bir şey olmamıştır. Bunun meydana gelmesi için kişiden kişiye ve zamandan zamana değişkenlik gösteren bazı faktörlerin devreye girdiği görülmektedir. Bunlar, kimisine göre insanın sahip olduğu biyolojik yapısı, kimisine göre insandaki nöropsikolojik boyutu oluşturan hormon, enzim ve genler, kimisine göre içgüdü, kimisine göre engellenme, kimisine göre model

alma ve kimisine göre de dinî emirlerdir. Bu yüzden şiddet ve saldırganlığın tek bir kaynağının olduğunu savunmak gerçeklikten uzaktır. Yani şiddet ve saldırganlığın meydana gelmesi, zaman ve mekâna göre farklılaşan biyo-psiko-sosyo-kültürel faktörlerin bir araya gelmesi veya bunların yoksunluğu ile mümkündür. Bu araştırmada açıkça görülmektedir ki şiddet, saldırganlık ve yıkıcılığın birçok sebebi bulunmaktadır. Çünkü bunların oldukça fazla boyutu bulunmaktadır. Durum böyleyken herhangi bir şiddet davranışına yüzeysel olarak bakıp onu değerlendirmek ya da yargılamak yanıltıcı olacaktır. Bu yüzden böyle bir durumda konu enine boyuna incelenmeden, konunun geçmişine ve ilişkili olduğu kişiler ile ilgili araştırma yapılmadan görüş bildirmemek gerekmektedir. Şiddet eyleminin sosyal, siyasal, ekonomik, tarihsel, kültürel, dinsel, psikolojik vb. birçok nedeninin olabileceği göz önünde bulundurulduğunda sağlıklı bir analiz ve değerlendirmenin yapılabilmesi mümkün olacaktır. Bu konuda indirgeyici bir yol izlenmemelidir (Gündüz, 2016). İnsanın doğasında şiddetin bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu şiddetin niteliği, toplum, din, kültür ve gelenek-görenekler tarafından şekillendirildiği/beslendiği için şiddetin farklı şekillerde ortaya çıktığı düşünülmektedir. Bu unsurların hepsi kişiye doğuştan var olan şiddete farklı birer kıyafet olarak giydirilmekte ve her birinin şeklini alan bu şiddet, farklı amaçlar uğruna insanlar tarafından sergilenmektedir.

Şiddet ve yıkıcılık eylemlerini sergileyen kişilerin hem etraftakilere karşı haksız duruma düşmemek hem de iç dünyalarında haklı olduklarını hissedip eylemleri meşru bir zemine oturtmak için rasyonelleştirme, vicdanileştirme, din ile ideolojiye dayandırma ve dehümanize etme gibi bazı dayanak noktalarına başvurdıkları görülmüştür.

Geçmişten günümüze gerek İslam gerek Hristiyanlık gerekse de Yahudilikte din adına kitlelerin yok edildiği çatışma ortamları pekâlâ mevcuttur. Buna rağmen bu dinlerin kutsal metinlerinin emir ve yasaklarına bakıldığında aslında bu metinler ile din adına yapılan katliamların birbiriyle çeliştiği görülmektedir. Edinilen sonuçlara göre şiddet ve yıkıcılığın tamamen belirli bir dine bağlı olarak ortaya çıktığı görüşü, gerçeği yansıtmamaktadır. Bu şekilde bir iddiada bulunulması, genellikle hedef alınan din ile ilgili ön yargılara sahip olunduğunu göstermektedir. Ayrıca böyle bir iddiada bulunmak şiddet ve yıkıcılığın ortaya çıkmasının sebeplerinin iyi okunamadığını göstermektedir. Hangi din olursa olsun “şiddet ve yıkıcılığı emreder” demek mümkün

değildir. Çünkü dini referans gösterip şiddet uygulayan kişilerin eylemleri, dinin kendisinden ziyade dinin müntesiplerinin yorumu, kanaati ve iradesi sonucu gerçekleşmektedir. Bu yüzden “dinî şiddet” kavramını kullanmak yerine “dinsel şiddet” kavramı tercih edilmiştir. “Dinî şiddet” kavramını kullanmak, şiddetin din merkezli olduğunu peşinen kabullenmeyi gerektirmektedir. Ancak hiçbir dini bu şekilde itham etmenin doğru olmadığı kanaatinde bulunduğu için dinî yorumlara dayanan şiddet “dinsel şiddet” olarak kavramlaştırılmıştır.

Dinin şiddet ve yıkıcılıktan tamamen uzak olduğu fikri de doğru değildir. Araştırmadan elde edilen sonuçlara göre dinlerin belli şartlarda şiddeti, hatta yıkıcılığı emrettiği durumlar bulunmaktadır. Bu durumların kişinin nefsi müdafaası ile ilgili olduğu da görülmüştür. Ancak nefsi müdafaa kavramının çeşitli gruplarca farklı kullanılması ve oluşumların kişisel çıkarlarına uyacak şekilde yorumlanıp değerlendirilmesi, onun istismar edilmesine ve bağlamından koparılmasına sebep olduğu sonucuna varılmıştır.

Din ve şiddet ilişkisine yönelik öne sürülen dinin şiddeti körüklediği görüşü, dinin şiddetle ilişkisinin olmadığı görüşü ve son olarak da dinin şiddeti meşru ölçüde onayladığı görüşü, insanların kutsal metinler ile dinlerin müntesiplerinin uygulamaları arasındaki ilişki ve çelişkiye göre şekillendirildiği görülmüştür. Kutsal metinler ve din adına gerçekleştirilen savaşların, insanların dinin şiddeti körüklediğini düşünmelerine sebep olduğu sonucuna varılmıştır. Dinin doğasında şiddetin olmadığı, bunun yerine bazı mezhep ve örgütlerin eylemlerini gerçekleştirirken dinî kimliklerini ön planda tutmaları ve yaptıklarını bağlı bulundukları dinlere dayandırdıklarını ifade etmeleri, din adına yapıldığı söylenen eylemlerin aslında siyasi, ekonomik, kültürel, sosyal gibi birçok başka sebebinin olduğu düşüncesi, kutsal metinlerin insandan insana ve toplumdan topluma farklı şekillerde anlaşılabilme özelliklerinin olması ve kutsal metinlerin liberal ve seçkici okumaya tabi tutulduğu düşüncesi dinin şiddetle herhangi bir ilişkisinin olmadığı görüşüne sebep olmuştur. Yukarıda da ifade edildiği gibi dinlerin belli durumlarda şiddet ve yıkıcılığa izin vermesi de dinin şiddeti meşru ölçüde onayladığı görüşünün ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Yeni dini hareketlerde lider ve idareci konumunda olanların dini istismar ederek bazı hukuk dışı faaliyetler yürüttükleri düşünülmektedir. Bu kişiler, bunu yaparken din kimliğini kullanarak hem dini hem de insanların dine olan

hassasiyetlerinden dolayı insanları istismar etmektedirler. Bu kişiler, tabiri caizse, dinin gücünü arkalarına alarak hareket etmektedirler.

Yeni dini hareketlere karşı saldırgan bir tavır takınmak kendileri şiddete meyilli olmasalar da şiddet uygulayan, şiddeti ideolojilerinin bir parçası haline getiren hareketlere dönüşmelerine sebep olabileceği düşüncesinden (Saliba, 2003: 38) hareketle bütün yeni dini hareketlere, şiddet ve yıkıcılığa meyillilermiş gibi yaklaşılmalıdır. Dünya genelinde oldukça yaygın bir hale gelen yeni dini hareketler arasında şiddet ve terörün tam olarak içerisinde olan, üyelerini ölmek ve öldürmek için hazırlayanlar olduğu gibi kimseye karşı ne olursa olsun kin ve nefret beslenmemesi gerektiğini öğretenler de bulunmaktadır (Battal, 2018: 60).

Yeni dini hareketlere katılımı engelleme ile ilgili olarak hem topluma hem ailelere hem de kişinin kendisine bazı sorumluluklar düşmektedir. Bunlar eksiksiz bir şekilde yerine getirildiğinde, tamamen olmasa da kısmen bu tarz örgüt ve hareketlere katılım azaltılabilecektir. Bu da toplumun ve bireyin refahı için oldukça önemli bir husustur. Toplum, insanlar arasında bulunan fikir ayrılıklarını farklılık olarak değil, renklilik olarak görmeli ve insanlar bu bakış açısıyla birbirlerine karşı kucak açıcı bir tavır takınmalıdırlar. Bu durum, olumsuz fikirlere sahip olanları da bir süre sonra etkileyip normal bir yerde konumlandıracaktır. Aileler, özellikle çocuk gelişimi hususunda bilinçlendirilip eğitilmeli ve çocuğun doğumundan itibaren hatta doğum öncesi süreçte bile bilinçli bir yaşam sürmelidirler. Çocuk yetiştirilirken onun psikolojik ve sosyal ihtiyaçlarının olabileceği göz önünde bulundurulmalı ve kaç yaşında olursa olsun o yaşın gerektirdiği ile ilgili bilgi sahibi olunmalı ve aile fertleri arasında doğru bir ilişki tesis edilmelidir. Kişilerin dini eğitimleri de bu hususta oldukça önem arz etmektedir. Dinî eğitim verilirken bu eğitim esnasında eğitim veren kişinin örnek bir kişiliğe sahip olması gerekmektedir. Dinî eğitim verecek kişi, sert bir dil kullanıp ceza ve yasakları ön plana çıkarmaktansa yumuşak bir dil kullanıp sevgi ve merhamet merkezli bir üslup takınmalıdır. Hem toplum hem de aileler, özellikle gençlerin ergenlik dönemlerinde daha hassas olduklarını göz önünde bulundurmalı ve onların hayatını kısıtlamaktan ziyade kontrollü bir şekilde serbest bırakmaları gerekmektedir. Kısıtlama ve yasaklar, ergen kişinin toplum ve aileden uzaklaşmasına sebep olacak ve onlara karşı bir yabancılaşmaya yol açacaktır. Kişi ise görüşeceği arkadaşlarına dikkat etmelidir. Toplumun ve ailenin fikirlerine uzak olan, kendisini

toplum ve aileden uzaklaştırmaya çalışan insanlardan uzak durmalı, yakın ilişkilerine dikkat ederek çevredekilerle olumlu bir iletişim içerisinde olmalıdır.

Yeni dini hareketler, üye kazanma sürecinde kazanmaya çalıştığı kişilerin öncelikle sosyal ortamlarından uzaklaştırılması gerektiğinin önemini vurgularlar. Kişi, ailesi ile bir çatışma içerisinde ise yeni dini hareketlerin çok çaba göstermesine gerek kalmaz. Ancak eğer kişinin aile bağları sağlamısa ve kişi ailesine sıkıca bağlıysa yeni dini hareketlerin çok fazla mücadele etmesi gerekmektedir. Böyle bir durumda da kazanılmaya çalışılan kişinin aile ilişkilerinin zayıflatılması ve koparılması için ne gerekirse yapılır. Bazen başarılı olunur bazen de başarısız. Bu, tamamen aile içi ilişkilere bağlı bir durumdur. Bu yüzden insanların bu tarz hareket ve örgütlere av olmamaları için ailelerin, üyeleri ile ilişkilerini sıkı tutması ve bunu yaparken de aile ferdine kaç yaşında olursa olsun bir birey gibi davranıp onun değerli olduğu hissettirilmelidir. Ailenin bu konudaki tavrı, kişinin geleceğini belirleme hususunda oldukça önemlidir.

Yeni dini hareketlerin, medya ve interneti tanıtım ve propaganda için aktif bir şekilde kullandıkları görülmüştür. Onlar, sinema filmleri ile belgeseller çekerek kendi düşüncelerini bazen gizliden bazen de açıkça insanlara empoze etmeye çalışmaktadırlar. Yeni dini hareketler sosyal medyada çok fazla reklam kullanmaktadırlar. Bunun dışında da telefonda kullanılan birçok uygulamaya belli periyotlarda reklam sokuşturup insanların kendi sayfa veya kanallarına yönelmeleri için çalıştıkları da tespit edilmiştir. Bu hususta sosyal medyanın doğru kullanımı ile dijital dünyadan gelme ihtimali olan tehlikelere karşı farkındalık yaratmak için kişinin hem kendisini yetiştirmesi hem de çevresindekileri bu hususta bilinçlendirmesi oldukça yararlı olacaktır.

Yeni dini hareketlerin beyin yıkama tekniğinin en büyük uygulayıcılarından olduğu da tespit edilmiştir. Kişi, bir harekete kazandırılmaya çalışılıyorken veya harekette kalmasının devamlılığı sağlanmak isteniyorken kişiye şiddet içermeyen psikolojik bir beyin yıkama süreci yaşatılmakta; kişinin sorgulanması esnasında, sakladığı bilgileri itiraf etmesi, suçunu itiraf etmesi, direncinin kırılıp benlik algısı ortadan kaldırılarak bir şey yapmak isteniyor ise o zaman da çoğunlukla fiziksel şiddetle dolu bir beyin yıkama süreci yaşanmaktadır.

KAYNAKÇA

KUR'AN-I KERİM

İNCİL

TEVRAT

ABAY, E., TUĞLU, C. (2000) Şiddet ve Agresyonun Nörobiyolojisi. *Klinik Psikiyatri*. (3): 21-26.

ADEN, L. H. (2004). The Role of Self-Justification in Violence. The Destructive Power of Religion: Violence in Judaism, Christianity and Islam. Ed.: J. Harold Ellens. V.2. Connecticut: Preager Publishers.

AFIFI, T.O., BROWNRIDGE, D.A., COX, B.J., SAREEN, J. (2006) Physical Punishment, Childhood Abuse and Psychiatric Disorders, *Child Abuse&Neglect*. 30(10): 1093-1103.

AKALIN, Şükrü Haluk ve diğerleri. (2019). Türkçe Sözlük. Ankara: TDK Yayınları. 11. Baskı.

ALICI, M. (2017). Yeni Dini Hareketlerin Klasik Dinlerden Farkı: Post-Modern Paganizm Geleneksel Dindarlığa Karşı. *Arka Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*. (13): 23-32.

ALTEMEYER, B., HUNSBERGER, B. (2013). Fundamentalizm ve Otoriterlik. Çev. Abdulvahid Sezen. *Din ve Maneviyat Psikolojisi Temel Yaklaşımlar ve İlgi Alanları*. (ss. 181-210). Derleyenler: Raymond F. Paloutzian, Crystal L. Park. Ankara: Phoenix Yayınevi.

AMERIKAN PSYCHIATRIC ASSOCIATION (2013). Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, Fifth Edition. Arlington, VA: American Psychiatric Association.

ARENDT, H. (2011). Şiddet Üzerine. Çev. Bülent Peker. İstanbul: İletişim Yayınları.

ARONSON, E. WILSON, Timothy D., AKERT, Robin M. (2012). Sosyal Psikoloji. Çev. Orhan Gündüz. İstanbul: Kaknüs Yayınları.

ARONSON, E., WILSON, T. D., AKERT, R. M. (2012). Sosyal Psikoloji Çev. Okhan Gündüz. İstanbul: Kaknüs Yayınları.

AŞKIN, M. (1986). Sosyal Öğrenme Kuramı Açısından Olumlu ve Olumsuz Sosyal Davranışlar. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 1(1):147-153.

ATALAY, H. (2015). Kendine Acı, Ondan Nefret Etme. *Psikeart Nefret*. (42): 24-28.

ATKINSON, R. L., ATKINSON, R. C., SMITH, E. E ve Ark. (1996). Psikolojiye Giriş. Çev. Y. Alogan. Ankara: Arkadaş Yayınevi.

AVERILL, J. R. (1983). Studies on anger and aggression. Implications for theories of emotion. *The American psychologist*, 38(11): 1145–1160.

AYAN, S. (2006). Şiddet ve Fanatizm, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 7(2): 191-209.

AYDIN, M. S. (2010). Din Felsefesi. 12. Baskı. İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları.

AYDINALP, H. (2011). Yüksek Din Öğretimi ve Dini Köktencilik. İstanbul: Çamlıca Yayıncılık.

BAL, İ. (2006). Terörizm, Terör, Terörizm ve Küresel Terörle Mücadelede Ulusal ve Bölgesel Deneyimler. Ankara: Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu Yayınları.

BALOĞLU, A. B. (2014). Yeni Dini Hareketler ve Şiddet: Şiddetin Yeni Adresi Yeni Dini Hareketler mi?. Yeni Dini Hareketler. Ed.. Süleyman Turan, Faruk Sancar. İstanbul: Açılım Kitap.

BANDURA, A. (1965). Influence of Models' Reinforcement Contingencies on The Acquisition of Imitative Responses. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1(6): 589-595.

BANDURA, A. (1973). Aggression: A Social Learning Analysis. New Jersey: Prentice-Hall.

BANDURA, A. (1990a). Selective Activation and Disengagement of Moral Control. *Journal of Social Issues*. 46(1): 27-46.

BANDURA, A. (1990b) Mechanisms of Moral Disengagement. Ed. W. Rich. Origins of Terrorism: Psychologies, Ideologies, Theologies, States of Mind. New York: Cambridge University Press.

BANDURA, A., BARBARANELLI, C., CAPRARA, G. V., PASTORELLI, C. (1996). Mechanisms of Moral Disengagement in The Moral Agency. *Journal of Personality and Social Psychology*. 71(2): 364-374.

BARKER, E. (1992). New Religious Movements: A Practical Introduction. London: HMSO Publications.

BARKER, R., DEMBO, T., LEWIN, K. (1941). Frustration and Regression: An Experiment with Young Children, University of Iowa Studies: Child Welfare. 18(1): XV + 314.

BARNES, J. (2014). Temel Biyolojik Psikoloji. Çev. Ed. Ahmet Altındağ. Ankara: Nobel Yayınları.

BATTAL, E. (2018). Kıyametin Gölgesinde: Yeni Dini Hareketler ve Şiddet. İstanbul: Okur Akademi.

BAYRAKCI, M. (2013). Sosyal Öğrenme Kuramı ve Eğitimde Uygulanması. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 0(14): 198-210.

BERAN, T., Lİ, Q. (2005). Cyber Harassment: A Study of New Method For an Old Behavior, *Journal of Educational Computing Research*. 32(3): 265-277.

BERKOWITZ, L. (1990). On the Formation and Regulation of Anger and Agression: Cognitive Neoassociationistic Analysis. *American Psychologist*. 45(4): 494-503.

BİLİCİ, M. (2009). “Şiddetin Nörobiyolojisi”. *Başka/Psikiyatri ve Düşünce Dergisi*. Sayı: 3: 127-139.

BLAIR R. J. (2001). Neurocognitive Models of Aggression, The Antisocial Personality Disorders, and Psychopathy. *Journal of Neurology, Neurosurgery, and Psychiatry*. 71(6): 727–731.

BOZCUK, A. N. (2000). Genetik. 3. Baskı. Ankara: Palme Yayıncılık.

BUDAK, S. (2009). Psikoloji Sözlüğü. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

CARLSON, N. R. (2014). Fizyolojik Psikoloji - Davranışın Nörolojik Temelleri. Çev. Ed. Muzaffer Şahin. 8. Baskı. Ankara: Nobel Yayıncılık.

CASPI, A., McClay, J., Moffitt, T. E., Mill, J., Martin, J., Craig, I. W., Taylor, A., & Poulton, R. (2002). Role of genotype in the Cycle of Violence in Maltreated Children. *Science (New York, N.Y.)*. 297(5582): 851–854.

ÇAYIR, C. (2014). Din-Şiddet İlişkisi. İstanbul: Seda Ozalit Matbaası.

CHESNAIS, Jean-Claude (1981). Historie de la violence. Robert Laffont. Col. Pluriel. Paris.

CHRYSSIDES, G. WILKINS, M. Z. (2006). A Reader in New Religious Movements: Readings in the Study of New Religious Movements. New York: The Continuum International Publishing Group.

ÇINAR, A. (2005). Leibniz’de Kötülük Problemi ve Teodise. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 14(1): 161-177.

CİRHİNLİOĞLU, Z. (2004). Terör ve Toplum. İstanbul: Gündoğan Yayınları.

CLONINGER, Susan C. (2004). Theories of Personality: Understanding Persons. Fourth Edition. New Jersey: Pearson Prentice Hall.

COLLINS, J. J. (2004). The Zeal of Phinehas, the Bible, and the Legitimation of Violence. The Destructive Power of Religion: Violence in Judaism, Christianity and Islam. Ed.: J. Harold Ellens. V.1. Connecticut: Preager Publishers.

DAMASIO, H., GRABOWSKI, T., FRANK, R., GALABURDA, A. M., DAMASIO, A. R. (1994). The Return of Phineas Gage: Clues About the Brain From the Skull of a Famous Patient, *Science (New York, N.Y.)*. 264(5162): 1102-1105.

DAVIDSON, R. J. PUTNAM, K. M., LARSON, C. L., Dysregulation in the Neural Circuitry of Emotion Regulation - Possible Prelude to Violence, *Science (New York, N.Y.)*. 289(5479): 591–594.

DAVIS, C.T. (2004). The Qur’an, Muhammad, and Jihad in Context. The Destructive Power of Religion: Violence in Judaism, Christianity and Islam. Ed.: J. Harold Ellens. V.1. Connecticut: Preager Publishers.

Dİ MARTİNO, V. (2003). Relationship Between Work Stress and Workplace Violence in The Health Sector. Geneva.

Dİ MARTİNO, V., HOEL, H., COOPER, Cary L. (2003). Preventing Violence and Harassment in the Workplace. Ireland: European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions.

DOLLARD, J., MİLLER, N. E., MOWRER, O. H., SEARS, G. H., SEARS, R. R. (1939). Frustration and Aggression. New Haven: Yale University Press.

DÖNMEZER, S. (1972). Tehişçilik Üzerine. *Devir*. (6): 20-29.

EIBESFELDT, I. E. (1977). Evolution of Destructive Aggression, Aggressive Behavior. 3: 127-144.

EKŞİ, H., YAMAN, E. (2010). Çocuk ve Ergende Şiddet. İstanbul: Kaknüs Yayınları.

ELLENS, J.H. (2004). The Dynamics of Prejudice. The Destructive Power of Religion: Violence in Judaism, Christianity and Islam. Ed.: J. Harold Ellens. V.2. Connecticut: Preager Publishers.

ENROTH, R. (1998). Tarikatlar ve Yeni Dinler. Çev.: Levent Kıran. İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları.

EPPENS, A. J. (2004). The Crusade Pogroms: Christian Holy War on the Home Front. The Destructive Power of Religion: Violence in Judaism, Christianity and Islam. Ed.: J. Harold Ellens. V.4. Connecticut: Preager Publishers.

ERASLAN, D., KAYAHAN, B. (2011). Şiddetin Nörobiyolojisi, *Türkiye Klinikleri Journal Psychiatry-Special Topics*. 4(2): 21-23.

ERBAŞ, O. (2017). Psikiyatrinin Kara Kitabı. İstanbul: Bayçınar Tıbbi Yayıncılık.

ERGİL, D. (1997). Kırık Aynada Kendini Arayan Türkiye. Ankara: Doruk Yayınevi.

ERLINGSSON C.L., SAVEMAN B., BERG A.C. (2005). Perceptions of elder abuse in Sweden: Voices of older persons. *Brief Treatment and Crisis Intervention*. 5(2): 213-227.

ERON, L. D. (1987). The Development of Aggressive Behavior From the Perspective of Developing Behaviorism. *American Psychologist*. 42(5):435-442.

ERON, Leonard D. (1987). The Development of Aggressive Behavior from the Perspective of Developing Behaviorism, *American Psychologist*. 42 (5): 435-442.

ERTEN, Y., ARDALI, C. (1996). Saldırganlık, Şiddet ve Terörün Psikososyal Yapıları. *Cogito*. 6-7: 143-164.

FEIST, J., FEIST, G. J. (2006). Theories of Personality, 6th Edition. New York: McGraw Hill.

FERNSTORM, J. D., WURTMAN, R. J. (1972). Brain Serotonin Content: Physiological Regulation by Plasma Neutral Amino Acids. *Science*. 178 (4059): 414-416.

FREUD, S. (1905). Three Essays on The Theory of Sexuality. Standard Edition 7. London: Hogarth Press. 1953.

FREUD, S. (1915). Instincts and Their Vicissitudes, S.E. 14.

FREUD, S. (1920). Beyond The Pleasure Principle. Standard Edition 18. London: Hogarth Press. 1955.

FREUD, S. (1923). The Ego and the Id, S.E. 19.

FREUD, S. (1962). Civilization and Its Discontents. Çev. James Strachey. New York: W.W. Norton Company Inc.

FREUD, S. (1999). Savaş ve Ölüm Üzerine Düşünceler, 4. Baskı. Çev. Selçuk Budak. Ankara: Öteki Yayınları.

FREUD, S. (2016). Kültürdeki Huzursuzluk. Çev. Veysel Atayman. 2. Baskı. İstanbul: Say Yayınları.

FROMM, E. (1990). Sevginin ve Şiddetin Kaynağı. Çev. Yurdanur Salman, Nalan İçten. İstanbul: Payel Yayınları. 5. Basım.

FROMM, E. (1991). Özgürlükten Kaçış. Çev. Roza Hakmen. 3. Basım. İstanbul: Payel Yayınları.

FROMM, E. (1996). Özgürlükten Kaçış. Çev. Şemsa Yeğin. 4. Basım. İstanbul: Payel Yayınları.

FROMM, E. (2016). İnsandaki Yıkıcılığın Kökenleri. Çev. Şükrü Alpagut. 1. Baskı. İstanbul: Say Yayınları.

GALANTER, M. (1999). Cults Faith Healing and Coercion. New York: Oxford University Press.

GANİ, V. (1976). Özel Harp. Ankara: Jandarma Okulu Yayınları.

GARAUDY, R. (2007). Batı Terörü. Çev.: Ayşe Meral. İstanbul: Pınar Yayıncılık.

GENÇTAN, E. (1996). İnsan Olmak. İstanbul: Remzi Kitabevi.

GERSHOFF, E.T. (2002). Corporal Punishment By Parents and Associated Child Behaviors and Experiences: A Meta Analytic and Theoretical Review. *Psychological Bulletin*, 128 (4): 539-579.

GLARE, P.G.W. (1968). Oxford Latin Dictionary. Oxford: Clarendon Press.

GÖKA, E. YÜKSEL, F., GÖRAL, F. (2006). İnsan İlişkilerinde Yansıtımlı Özdeşim. *Türk Psikiyatri Dergisi*. 17(1): 46-54.

GÖKBERK, M. (2008). Felsefe Tarihi. 18. Basım. İstanbul: Remzi Kitabevi.

GRUSEC, J. (1992). Social Learning Theory and Developmental Psychology: The Legacies of Robert Sears and Albert Bandura. *Developmental Psychology*. 28 (5): 776-786.

GÜLMEZ, Ç. (2014). *Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet, Ahlaki Çözülme ve Dindarlık*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

GÜNAY, Ü. (1997). Din Sosyolojisi. İstanbul: İnsan Yayınları.

GÜNDÜZ, Ş. (2002). Dinsel Şiddet. Samsun: Etüt Yayınları.

GÜNDÜZ, Ş. (2016). Din ve Şiddet Paradoksu. *Milel ve Nihal* (İstanbul). 13 (2): 8-31.

GÜNERİ, E. (2016). Akıl Hastalıkları ve Şiddet: Şiddetim İnsanlığımdan, Deliliğimden Değil!, İstanbul: İstanbul Gelişim Üniversitesi Yayınları.

GÜNEŞ, A. (2018). Şiddet, Din Eğitimi ve Değerler. 2. Basım, İstanbul: Arı Sanat Yayınevi.

GUNN, A., DEMİRDEN, A. (2019). Radikalleşmenin Önlenmesi ve Terörizm Olgusu Raporu. Polis Akademisi Yayınları.

HAGAN, F. E. (1990). Introduction to Criminology: Theories, Methods, and Criminal Behaviour. Chicago: Nelson-Hall.

HARDT, J., SIDOR, A., KAPPIS, B. (2008). Childhood Adversities and Suicide Attempts: A Resropective Study. *Journal of Family Violence*. 23(8): 713-718.

HASLAM, N. (2006). Dehumanization: An Integrative Reviews. *Personality and Social Psychology Review*. 10(3): 252-264.

HEKİMOĞLU, F. G., (2018). *Şizoid ve Depresif Konum Arasında Dindar Olmak*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

HERBERT, J. (2016). Testosteron - Seks, Güç ve Kazanma İradesi. Çev. Ebru Kılıç. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

HICK, J. (1985). Evil and the God of Love. London: The Macmillan Press Ltd.

HOLMES, S. A. (1981). A Holistic Approach to the Treatment of Violent Families, *Social Casewor*. 62(10): 594-600.

HORGAN, J. (2005). The Psychology of Terrorism. London and New York: Routledge Taylor & Francis Group.

HUME, D. (1947). Dialogues Concerning Natural Religion. ed. Norman Kemp Smith. New York: Bobbs-Merill.

İBRAHİM, M., HAMİD, A., AHMED (1984) El-Mu'cem-ul Vasîf. İstanbul: Çağrı Yay.

JUNG, C. G. (1970). *Civilization in Transition*. London: Routledge.

KAĞITÇIBAŞI, Ç. (1999). *Yeni İnsan ve İnsanlar*. İstanbul: Evrim Kitabevi.

KARA, B., BİÇER, Ü., GÖKALP, A.S. (2004). Çocuk İstismarı. *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*. (47):140-151.

KARLIĞA, B. (2004). Din, Terör, Savaş ve Global Etik İhtiyacı. İslam’a Göre Terör ve İntihar Saldırıları. Ed.: Ergün Çapan. İstanbul: Işık Yayınları.

KARTAL, B. (2017). İşid’e Katılma Sürecine Psiko-Sosyal Bir Bakış, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. (45): 147-164.

KARTAL, B. (2020). “Radikalleşme Psikolojisi”, Din Psikolojisi: Teori, Güncel Araştırmalar ve Yeni Eğilimler. Ed. Zeynep Sağır. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları.

KERNBERG, O. (2017). Sapıklıklarda ve Kişilik Bozukluklarında Saldırganlık. Çev. M. Banu Büyükkal. İstanbul: Metis Yayınları.

KESKİNOĞLU, P., GİRAY, H., PIÇAKÇİFE, M., BİLGİÇ, N., UÇKU, R. (2004). Yaşlıda Fiziksel, Finansal Örselenme ve İhmal Edilme. *Türk Geriatri Dergisi*. 7 (2): 61.

KILINÇ, S., TORUN, F. (2011). Adil Dünya İnancı. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*. 3(1):1-14,.

KİRAZ, S. “Hayvan”da ve “İnsan”da Saldırganlık Üzerine Psikolojik ve Felsefi Bir İnceleme. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*. (19): 119-136.

KİRMAN, M. A. (1999). Batıda Ortaya Çıkan Yeni Dini Hareketlerin Bazı Özellikleri ve Toplumsal Tabanları. *Dini Araştırmalar*. 2(2): 223-233.

KİRMAN, M. A. (1999). Batıda Ortaya Çıkan Yeni Dini Hareketlerin Bazı Özellikleri ve Toplumsal Tabanları. *Dini Araştırmalar Dergisi*. 2(4): 223-233.

KİRMAN, M. A. (2004a). *Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Rağbet Yayınları.

KİRMAN, M. A. (2004b). Beyin Yıkama Teorileri. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 45(1): 107-132.

KİRMAN, M. A. (2010). *Yeni Dini Hareketler Sosyolojisi*. Ankara: Birleşik Yayınevi.

KİRMAN, M. A. (2014). Yeni Dini Hareketler: Tanım ve Kapsam. *Yeni Dini Hareketler*. Ed.. Süleyman Turan, Faruk Sancar. İstanbul: Açılım Kitap.

KISA, C. (2013). *Nesne İlişkileri Kuramı ve Tanrı Tasavvuru (Yayınlanmamış Doktora Tezi)*. İzmir: DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü.

KISA, C. (2015). Söz Olur I. Ontik ve Moral Vicdan. *Journal of Turkish Studies*. 10(12):751-770.

KISA, C. (2020). Dini Temelli Grup Dinamiklerinin Potansiyel Psikopatolojik Altyapıları. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*. (20): 187-202.

KISA, C. (2020). Dini Temelli Grup Dinamiklerinin Potansiyel Psikopatolojik Altyapıları. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*. XX(Özel Sayı): 187-202.

KISSAL, A., BEŞER, A. (2009). Yaşlı İstismar ve İhmalinin Değerlendirilmesi. *TAF Preventive Medicine Bulletin*. 8 (4): 357-364.

KIZILGEÇİT, M. (2018). Yeni Dini Hareketlerin Psikolojisi. İstanbul: Marmara Akademi Yayınları.

KIZILGEÇİT, M., ÖREN, A. (2019). Psychological Reasons of Participation to New Religious Movements: Quest of the Individual or Success of the Movement?. İlahiyat Tetkikleri Dergisi. (51): 445-456.

KLEIN, M. (2012). Sevgi, Suçluluk ve Onarım. Çev. Kollektif. İstanbul: Kanat.

KOCABAŞOĞLU, N. (2000). “Serotonin ve Şiddet”, Biyolojik, Sosyolojik, Psikolojik Açıdan Şiddet. Ed. İbrahim Balcıoğlu. İstanbul: Yüce Yayınları.

KÖKNEL, Ö. (2000). Bireysel ve Toplumsal Açıdan Şiddet. İstanbul: Altın Kitaplar.

KÖKSAL, F. (1991). *Denetim Odağı ile Saldırgan Davranışlar Arasındaki İlişkiler*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

KÖSE, A. (2014). Milenyum Tarikatları Batı’da Yeni Dini Akımlar. İstanbul: Timaş Yayınları.

KRUEGER, A. B., MALECKOVA, J. (2002). Education, Poverty, Political Violence and Terrorism: Is There a Causal Connection?. *National Bureau of Economic Research*. 1-47.

KURUM, M., AVCI, E. (2018). Radikalizm ve Aşırıcılıktan Terörizme: Siyasal Şiddetin Araçsallaştırılması, *Güvenlik Stratejileri*. 14 (28): 37-90.

LEIBNIZ, G. W. (1984). *Essais de Théodicée*. Ormsby.

LILLISTON, L., SHEPHERD, G. (2001). New Religious Movements and Mental Health. New Religious Movements Challenge and Response. Ed.: Jamie Cresswell, Bryan Wilson. London: Routledge.

LORENZ, K. (1996). Saldırganlığın Spontanlığı. *Cogito*. 6-7: 165-168.

LORENZ, K. (2008). İşte İnsan Saldırganlığın Doğası Üzerine. Çev. Veysel Ataman, Evrim Tevfik Güney. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.

MACALUSO, A. (2016). From Countering to Preventing Radicalization Through Education: Limits and Opportunities. Working Paper 18. The Hague The Netherlands: The Hague Institute for Global Justice.

MADDEN, E. H., HARE, P. H. (1968). Evil and the Concept of God, Springfield Illinois: Charles C. Thomas.

MALONE, Y. İ. (2002). Social Cognitive Theory and Choice Theory: A Compatibility Analysis. *International Journal of Reality Therapy*. 22(1): 10-13.

MARKOWITZ, F. E., FELSON, R. B. (1998). Social Demographic Attitudes and Violence: *Criminology*. 36 (1): 117-138.

MARTY, M. E. (2004). The Destructive Power of Religion: Violence in Judaism, Christianity and Islam. Ed.: J. Harold Ellens. V.1. Connecticut: Preager Publishers.

MCCLOSKEY, H. J. (1960). God and Evil, *The Philosophical Quarterly*. 10(39): 97-114.

MEARNS, J. (2004). The Social Learning Theory of Julian B. Rotter. (<http://psych.fullerton.edu/jmearns/rotter.htm>) (Erişim Tarihi: 10.02.2021).

MELTON, J. G. (2000). Emerging Religious Movements in North America: Some Missiological Reflections. *Missiology: An Internal Review*. XXVIII(1): 85-98.

MERTON, T. (2003). *Gandhi ve Şiddet Dışı Direniş*. Çev. Seda Çiftçi. İstanbul: Kaknüs Yayınları.

MİCHAUD, Y. (1991). *Şiddet*. Çev. Cem Muhtaroglu. İstanbul: İletişim Yayınları.

MILGRAM, S. (1965). Some Conditions of Obedience and Disobedience to Authority. *Human Relations*. 57-76.

MILGRAM, S. (1981). Behavioral Study of Obedience, In *Reading About The Social Animal*. Ed. Elliot Aronson. Third Edition. San Francisco: W. H. Freeman and Company, pp. 23-37.

MILGRAM, S. The Perils of Obedience. (1974). (<http://www.physics.utah.edu/~detar/phys4910/readings/ethics/PerilsofObedience.html#:~:text=Obedience%20is%20as%20basic%20an,to%20the%20commands%20of%20others> Erişim Tarihi: 15.01.2020).

MILGRAM, Stanley. SHOTLAND, R. Lance. (1973). *Television and Antisocial Behavior: Field Experiments*. New York: Academic Press.

MİLLER, N. E. (1941). Frustration - Aggression Hypothesis. *Psychological Review*. 48 (4): 337-342.

MILLON, T., MILLON, C., MEAGHER, S. (2004). *Personality Disorders in Modern Life*. New Jersey: John Wiley & Son, Inc, Hoboken. Second Edition.

MORGAN, C. T. (2011). *Psikoloji'ye Giriş*. Konya: Eğitim Akademi Yayınları.

MOSES, R. (1996). Şiddet Nerede Başlıyor?. *Cogito*. 6-7: 23-27.

MYERS, D. G. (2015). Sosyal Psikoloji, Çev. Serap Akpınar. Ankara: Nobel Yayınları.

OGDEN, T. (1979). On Projective Identification. *International Journal of Psycho-Analysis*. 60: 357-373.

OLIVER, S. (2010). Dehumanization: Perceiving The Body as (In) Human, In Humiliation, Degradation, Dehumanization, Human Dignity Violated New York: Springer.

ONAT, H., Küresel Şiddet ve Terör: İnsan Olma Onuruna Vurulan Darbe, Dini Araştırmalar, Cilt: 7, Sayı: 20, ss.19-30, 2004.

ÖNCÜ, Ş. (2015). Düşman Kim, Düşman Nerede, Psikeart Nefret (İstanbul). (42): 44-49.

ÖNER, A. (2021). Kanka B. Amr Hulefa-yi Raşidin Dönemi'ndeki Rolü. Ankara: İlahiyat.

ÖZBEY, O. (2012). Kadına Yönelik Şiddetin Temelleri. *Hukuk Gündemi Dergisi*. 11(1): 1-6.

ÖZDEMİR, N., DÜZGÜNER, S. (2020). Psikolojik Açıdan Suçluluk, Pişmanlık ve Günahkarlığın Kapsamı ve Yakın Kavramlar Arasındaki Yeri. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. (49): 497-529.

ÖZERKMEN, N. (2004). Terör, Terörizm ve Radikal İslamcı Terör. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*. 44(2): 247-265.

ÖZKAN, A. R. (2014). Yeni Dini Hareketlerin Ortaya Çıkış Sebepleri ve Temel Karakteristikleri. Yeni Dini Hareketler. Ed.. Süleyman Turan, Faruk Sancar. İstanbul: Açılım Kitap.

ÖZKAN, A., DEMİR, Ü. (2002). Kadın İstismarı. *Atatürk Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*. 5(1): 87-92.

PARMAN, T. (2014). Baba Oğul İlişkisinde Şiddetin İletimi, Psikanaliz Yazıları, Şiddetin İletimi içerisinde. *Bağlam Yayıncılık*. 67-78.

PATCHIN, J. W., HINDUJA, S. (2006). Bullies Move Beyond The Schoolyard A Preliminary Look at Cyberbullying. *Youth Violence and Juvenile Justice*. (4): 148-169.

PELENLİOĞLU, B. BULUT, S. (2009). Çocuğa Yönelik Aile İçi Fiziksel İstismar. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Dergisi*. 9(1): 49-62.

PELKOVITZ, D., KAPLAN, S. J., ELLENBERG, A., LABRUNA, V., SALZINGER, S., MANDEL, F., WEINER, M. (2000) Adolescent Physical Abuse: Age at Time of Abuse and Adolescent Perception of Family Functioning, *Journal of Family Violence*. (15): 375-388.

PİŞKİN, M. (2002). Okul Zorbalığı: Tanımı, Türleri, İlişkili Olduğu Faktörler ve Alınabilecek Önlemler. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*. 2(2): 531-562.

POLAT, O. (2016). Şiddet. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*. 22(1): 15-34.

POLAT, O. (2017). Şiddet. Ankara: Seçkin Yayıncılık. İkinci Baskı.

POYRAZ, H. (2007). Fanatizm, Bağlanma ve Ahlak. *Cogito*. (53): 27-36.

REDHOUSE. (2006). Redhouse Sözlüğü. İstanbul: Sev Matbaacılık.

RICHES, D. (1989). Şiddet Olgusu, Antropolojik Açıdan Şiddet. Çev. Dilek Hattatoğlu. İstanbul: Ayrıntı Yayınevi.

RIGBY, K. (1998). The Relationship Between Reported Health and Involvement in Bully/Victim Problems Among Male and Female Secondary School Children. *Journal of Health Psychology*. 3(4): 465-476.

RITZER, G. (2011). Büyüsü Bozulmuş Dünyayı Büyülemek. Çev.: Şen Süer Kaya. 2. Baskı. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

SAGIR, M., GÖZLER, A. (2013) Sınıf Öğretmenlerinin Çocuk İstismarı ve İhmaline Yönelik Görüşleri ve Farkındalık Düzeyleri. *Türkiye Sosyal Politika ve Çalışma Hayatı Araştırmaları*. 3(5): 69-101.

ŞAHİN, D. (2015). Nefret Temel İhtiyaçlardan Biri mi ya da Nefret Ne İşe Yarar?. *Psikeart Nefret*. (42): 6-11.

ŞAHİN, F. (2001). Çocuk İstismarı ve İhmalinin Önlenmesinde Hekimin Rolü. *Sürekli Tıp Eğitim Dergisi*. 10(7): 246-249.

ŞAKİROĞLU, M. (2012). Öfke. İstanbul: Postiga Yayınları. 9. Baskı.

SALIBA, J. A. (2003). Understanding New Religious Movements. Oxford: Rowman & Littlefield Publishers.

SALIBA, J. A. (2014). Yeni Dini Hareketlere Disipliner Yaklaşım: Beşeri ve Sosyal Bilimler Bakış Açısından. Çev.: Mehmet İlhan. Yeni Dini Hareketler. Ed.. Süleyman Turan, Faruk Sancar. İstanbul: Açılım Kitap.

SALIBA, J. A. (2017). “Psikoloji ve Yeni Dini Hareketler”. Çev.: Muhammed Kızılgeçit, Ahmet Akbaş, Mustafa Kemal Şen. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 6 (11): 193-214.

SANCAR, F. Yeni Dini Hareketler ve Beyin Yıkama Olgusu: Kavramsal ve Tarihsel Bir Analiz. Yeni Dini Hareketler. Ed.. Süleyman Turan, Faruk Sancar. İstanbul: Açılım Kitap.

SCHWARTZ, L., KASLOW, F. W. (1982). “The Cult Phenomen: Historical, Sociological, and Familial Factors Contributing to Their Development and Appeal”. *Cults and the Family*. Eds.: Florence Kaslow & Marvin B. Sussman, New York: The Haworth Press.

SEZEN, A. (2008). *Üniversite Öğrencileri Örnekleminde İman Gelişimi ve Dinsel Fundamentalizm Arasındaki İlişkiler Üzerine Bir Çalışma*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

SEZER, E., PAKSÜT, M. (2006). Öğretmen Adaylarının Öfkelenme Nedenleri ve Öfke ile Baş Etme Yollarına İlişkin Görüşleri, *XV. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi*. Muğla. 2006.

SHAFFER, G. R. (2004). Hell, Martyrdom, and War: Violence in Early Christianity. The Destructive Power of Religion: Violence in Judaism, Christianity and Islam. Ed.: J. Harold Ellens. V.3. Connecticut: Preager Publishers.

SINGER, M. T. (2003a). *Cults in Our Midst: The Continuing Fight Against Their Hidden Menace*. San Francisco: Jossey-Bass.

SINGER, M. T. (2003b). The Process of Brainwashing, Psychological Coercion, and Thought Reform. *Cults and New Religious Movements*. Ed.: Lorne L. Dawson. Oxford: Blackwell Publishing.

SİYEZ, D. M. (2003). *Duygusal İstismara Maruz Kalan ve Kalmayan Ergenlerin Benlik Algıları ile Depresyon ve Kaygı Düzeylerinin Karşılaştırılması*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

SOLMAZ, T. (2015). *Travma Psikolojisi*. İstanbul: Nobel Yayınları.

STEINMETZ, S. (1986). 'The Violent Family', *Violence in the Home Interdisciplinary Perspectives*, Ed. Mary Lystad. New York: Mazel Publishers. 51-67.

TANER, Y., GÖKLER, B. (2004). Çocuk İstismarı ve İhmali: Psikiyatrik Yönleri. *Hacettepe Tıp Dergisi*. (35): 82-86.

TARDIFF, K. (1995). Adult Antisocial Behavior and Criminality. *Comprehensive Textbook of Psychiatry*. Ed. Harold I. Kaplan, Benjamin J. Sadock. Baltimore, Williams & Wilkins. 2: 1622-1631.

TELALİ, A., AKTAŞ, M. (1996). İnsan Hakları Hukuku. İzmir: Hukuk Araştırma Merkezi, İzmir Bürosu Yayını. 37-43.

TERÖRLE MÜCADELE KANUNU (1991). 3713 Sayılı, 12.04.1991 tarihli, R-G-Yayın.

TINAZ, P. (2006). İşyerinde Psikolojik Taciz (Mobbing). İstanbul: Beta Basım Yayın.

TINBERGEN, N. (1968). Of War and Peace in Animals and Men. *Science*. 160: 1411-18.

TURAN, S., BATTAL, E. (2015). Yeni Dini Hareketlerin Aile Yapıları Üzerindeki Etkileri. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 1 (1): 135-149.

TÜRKDOĞAN, O. (1997). Sosyal Hareketler Sosyolojisi. İstanbul: Birleşik Yayıncılık.

ÜNAL, S. (2014). Yeni Dini Hareketler ve İnternet. Yeni Dini Hareketler. Ed.. Süleyman Turan, Faruk Sancar. İstanbul: Açılım Kitap.

ÜNSAL, A. (1996). Genişletilmiş Bir Şiddet Tipolojisi. *Cogito*. 6-7: 29-36.

UZUN, S. N. (2015). Yeni Dini Hareketlerin Üye Kazanma Yöntemleri. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

VOVALKA, J. (2005). Neurobiology of Violence. Second Edition. Washington: American Psychiatric Publishing Inc..

WEHMEIER, S. (1993). Oxford Worldpower Dictionary. Oxford: Oxford University Press.

WELLMAN, J. K., TOKUNO, K. (2004). Dinsel Şiddet Kaçınılmaz mıdır?. Çev.: İhsan Çapcıoğlu. Dini Araştırmalar. 7(20): 361-368.

WESSINGER, C. (2006). New Religious Movements and Violence. Introduction to New and Alternative Religions in America. Ed.: Eugene V. Gallagher, W. Michael Ashcroft. London: Greenwood Press.

WORLD HEALTH ORGANIZATION. World Report on Violence and Health. (2002). https://www.who.int/violence_injury_prevention/violence/world_report/en/ Erişim Tarihi: 11.12.2016.

YAPAREL, R. (2007). Dinsel Fundamentalizm: Modernitenin İstenmeyen Çocuğu, Din-Kültür ve Çağdaşlık. 2004 Yılı Kutlu Doğum Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereleri (ss. 139-143). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. Ankara.

YAPAREL, R. Dinin Tarifi Mümkün mü? DEU İlahiyat Fakültesi Dergisi. (4): 403-418.

YAPICI, A. (2004). Din, Kimlik ve nyargı. Adana: Karahan Kitabevi.

YARAN, C. S. (2016). Kötülük ve Teodise. İstanbul: Vadi Yayınları. 2. Baskı.

YASA, M. (2016). Tanrı ve Kötülük. Ankara: Elis Yayınları. 3. Basım.

YILDIRIM, A. (1998). Sıradan Şiddet. İstanbul: Boyut Matbaacılık.

YILDIZ, S. (2007). *İlköğretim II. Kademesindeki ocuklara Yönelik İstismarın ve İhmalin eşitli Değışkenler Yönünden İncelenmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

YİTİK, A. İ. (2014). Yeni Dini Hareketler ve Misyonerlik: Türkiye rneği. Yeni Dini Hareketler. Ed.. Süleyman Turan, Faruk Sancar. İstanbul: Açılım Kitap.

YÖRÜKAN, A. (1995). Saldırıcılık ve Yıkıcılık. *Cogito* (3):161-174.

YKSELBABA, . (2017). Milgram Deneyi: Otorite ve İtaate Dair. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*. 75(1): 227-270.

ZIMBARDO, P. (2007). The Lucifer Effect: Understanding How Good People Turn Evil. New York: Random House.

ZIMBARDO, P. (2012). Lucifer Effect, In: The Encyclopedia of Peace Psychology, First Edition, Ed. Daniel J. Christie, Blackwell Publishing Ltd..